

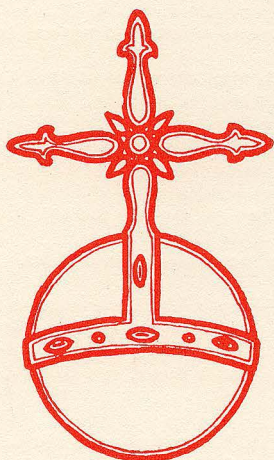
SVERIGES KYRKOR

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

PÅ UPPDR. AV K. VITT. HIST. O. ANT. AKAD.

UTGIVET AV SIGURD CURMAN

OCH JOHNNY ROOSVAL

UPPLAND

BAND III. HÄFTE 2.
LÅNGHUNDRA HÄRAD

SÖDRA DELEN

AV

ANDERS BILLOW, ERIK BOHRN

OCH

ARMIN TUULSE

Av

SVERIGES KYRKOR

föreliggande följande delar:

- UPPLAND. (7) Band I, h. 1. *Danderyds skeppslag*, mellersta delen. Pris 6: 60.
» (29) Band I, h. 2. *Danderyds skeppslag*, östra och västra delen. Pris 13 kr.
» (62) Band I, h. 3. *Värmdö skeppslag*. Pris 16: 50.
» (64) Band I, h. 4. *Åkers skeppslag*. Med register till Bd I. Pris 17: 50
» (8) Band II, h. 1. *Häverö och Vädö skeppslag*, Pris 4: 40.
» (50) Band II, h. 2. *Bro och Vätö skeppslag*. Pris 8 kr.
» (58) Band II, h. 3. *Frötuna och Länna skeppslag*. Pris 12 kr.
» (12) Band III, h. 1. *Långhundra härad*, norra delen. Pris 15 kr.
» (67) Band III, h. 2. *Långhundra härad*, södra delen. Pris 12 kr.
» (1) Band IV, h. 1. *Erlinghundra härad*. Pris 4: 50.
» (11) Band IV, h. 2. *Seminghundra härad*. Med register till Bd IV. 17 kr.
- GOTLAND. (3) Band I, h. 1. *Lummelunda ting* (utom Tingstäde). Pris 4 kr.
» (21) Band I, h. 2. *Lummelunda ting*, (Tingstäde). Pris 5: 50.
» (31) Band I, h. 3. *Bro ting*. Pris 12 kr.
» (33) Band I, h. 4. *Endre ting*. Pris 12 kr.
» (35) Band I, h. 5. *Dede ting*. Med register till Bd I. Pris 10 kr.
» (42) Band II. *Rute setting*. Med register till Bd II. Pris 16 kr.
» (54) Band III. *Hejde setting*. Med register till Bd III. Pris 26 kr.
» (61) Band IV, h. 1. *Lina ting*. Pris 12 kr.
» (66) Band IV, h. 2. *Halla ting*, norra delen. Pris 18 kr.
- VÄSTERGÖTLAND. (2) Band I, h. 1. *Källands härad*, norra delen. Pris 5: 40.
» (4) Band I, h. 2. *Källands härad*, sydöstra delen. Pris 4: 50.
» (15) Band I, h. 3. *Källands härad*, sydvästra delen. I. Pris 10 kr.
» (16) Band I, h. 4. *Källands härad*, sydvästra delen. II. Med register till Bd I.
Pris 10 kr.
- STOCKHOLM (17) Band I, h. 1. *Storkyrkan*. 1. Församlingshistoria. Pris 11 kr.
» (24) Band I, h. 2. *Storkyrkan*. 2. Byggnadshistoria. Pris 15 kr.
» (25) Band I, h. 3. *Storkyrkan*. 3. Inredning och inventarier. Med register till Bd I.
Pris 20 kr.
» (28) Band II, h. 1. *Riddarholmskyrkan*. 1. Byggnadshistoria. Pris 20 kr.
» (45) Band II, h. 2. *Riddarholmskyrkan*. 2. Fast inredning, inventarier och gravminnen.
Med register till Bd II. Pris 38 kr.
» (5) Band III, h. 1. *Kungsholms kyrka*. Pris 4: 50.
» (10) Band III, h. 2. *Hedvig Eleonora kyrka*. Med reg. till Bd III. Pris 14 kr.
» (26) Band IV, h. 1. *Jakobs kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 13 kr.
» (32) Band IV, h. 2. *Jakobs kyrka*. 2. Konsthistoria. Pris 13 kr.
» (40) Band IV, h. 3. *Johannes kapell och kyrka, S:t Stefans kapell*. Med register till
Bd IV. Pris 10 kr.
» (20) Band V, h. 1. *Adolf Fredriks kyrka*. Pris 12: 50.
» (55) Band V, h. 2. *Gustav Vasa kyrka*. Pris 5: 50.
» (60) Band V, h. 3. *Matteus Kyrka*. Pris 4 kr.
» (23) Band VI, h. 1. *Klara kyrka*. 1. Församlingshistoria. Pris 12 kr.
» (27) Band VI, h. 2. *Klara kyrka*. 2. Konsthistoria. Med reg. till Bd VI. Pris 12 kr.
» (41) Band VII, h. 1. *Maria Magdalena kyrka*. Pris 12 kr.
» (56) Band VII, h. 2. *Katarina kyrka*. Pris 16 kr.
» (49) Band VIII, h. 1. *Bromma kyrka och Västerledskyrkan*. Pris 6 kr.
» (53) Band IX, h. 1. *Skeppholmskyrkan*. Pris 10 kr.

(Forts. å omslagets 3:e sida)

K Y R K O R
I
L Å N G H U N D R A H Ä R A D

Södra delen

KONSTHISTORISKT INVENTARIUM

utarbetat av

ANDERS BILLOW, ERIK BOHRN OCH ARMIN TUULSE

På uppdrag av

KUNGL. VITT. HIST. OCH ANT. AKADEMIEN

utgivet av

SIGURD CURMAN OCH JOHNNY ROOSVAL

med bidrag av Humanistiska fonden

Generalstabens Litografiska Anstalts Förlag

STOCKHOLM 1952

FÖRORD

Beskrivningen av kyrkorna i Långhundra härad uppdrogs år 1912 åt dåvarande fil. stud., numera redaktören Anders Billow. Kyrkobeskrivningarna, som påbörjades 1912, men som till sin huvudsakliga del utfördes sommaren 1917, förelågo färdiga för hela häradet år 1918. Ekonomiska skäl gjorde det nödvändigt att uppdelas dem på två häften, varav det första, omfattande häradets norra del, publicerades 1921. Tyvärr kunde icke det andra häftet, behandlande kyrkorna i södra häradssdelen omedelbart bringas till tryckning. Många omständigheter, icke minst de ekonomiska svårigheter, med vilka SVERIGES KYRKOR tid efter annan haft att kämpa, förlängde uppskovet med tryckningen av detta andra häfte. Den ursprunglige författaren, som senast under år 1927 reviderat manuskripten, nödgades därefter på grund av förändrad verksamhet avstå från den vidare bearbetningen. Utgivarne äro honom mycken tack skyldiga för hans grundläggande och långmodiga arbete.

Då möjlighet sedermera yppades att bringa detta häfte till tryckning, uppdrogo utgivarne 1945 åt fil. dr Erik Bohrn att revidera de föreliggande manuskripten icke minst med anledning av de förändringar, som under mellantiden utförts i kyrkorna. Slutligen har SVERIGES KYRKOR:s nye medarbetare, professor Armin Tuulse under sommaren 1950 utfört vissa byggnadshistoriska efterundersökningar, som tillfört de föreliggande kyrkobeskrivningarna nya och betydelsefulla resultat.

Vid detta häftes slutredigering hava vi haft förmånen av värdefullt bistånd av experter på olika områden. Sålunda har docenten Monica Rydbeck rådfrågats om medeltida silverföremål och träskulptur. Ingenjören Alb. Löfgren har lämnat viktiga upplysningar om tennföremålen och fil. kand. L. M. Holmbäck om kyrkklockor och orgelverk, kapten Sam Svensson om votivskepp. Till beskrivningen av de märkligare textilföremålen har fil. dr Agnes Geijer bidragit på ett grundläggande sätt.

Till alla dem, som på olika sätt medarbetat i detta häfte, uttala utgivarne ett varmt tack.

Till prästerskap, kantorer och kyrkobetjäning inom de här behandlade socknarna framföres ett värdsamt tack för visat intresse och lämnad hjälp under arbetet. Därvid ägnas även en tacksam minnesgård åt dem, som nu äro bortgångna, men som vid arbetets begynnelse lämnade sitt vänliga och värdefulla bistånd åt vår medarbetare.

Med detta häfte föreligger nu »post tot discrimina» Långhundra härad färdigtryckt. Utgivarne hava grundad anledning hoppas, att fortsättningen av band III, i vilket föreliggande häfte ingår, skall utkomma utan dröjsmål. Närdinghundra häradss kyrkobeskrivningar äro redan under sättning.

Stockholm i maj 1951.

SIGURD CURMAN

JOHNNY ROOSVAL

FÖRKORTNINGAR ANVÄNDA I DETTA HÄFTE

Övriga förekommande förkortningar i överensstämmelse med förkortningsregistret i Nordisk Familjebok, 3:dje uppl.

- AFRITNINGAR = Afritningar af Kyrkor och Kyrko-vapen i Upland. Ms i K.B., sign. F. I. 3: a och b. Teckningarna utförda åren 1680—1685 av Antikvitetskollegiets tecknare Johan Leitz och Petrus Helgonius. — I tryck utgiven av Erik Vennberg under titeln: Johan Hadorphs resor: Afritningar af Kyrkor och Kyrkovapen i Upland 1676—1685, Stockholm 1917.
- A. T. A. = Antikvariskt-topografiska arkivet i V.H.A.A., Stockholm.
- B. St. = K. Byggnadsstyrelsens arkiv, Stockholm.
- DIPL. SVEC. = Diplomatarium Suecanum = Svenskt diplomatarium, Stockholm 1829—.
- E.D. handl. = Ecklesiastikdepartementets handlingar i R.A.
- ELGENSTIERNA = Den introducerade svenska adelns ättartavlor, utg. av G. Elgenstierna, Stockholm 1925—34.
- FÖRNVÄNNEN = Fornvännen. Meddelanden från V.H.A.A. 1906—.
- HERDAM. = Upsala ärkestifts herdaminne 1—3, Upsala 1842—45; 4, 1893.
- IHRFORS = Ihrfors, Uplandia Sacra, 5 Bd. 1894—99. Ms hos V.H.A.A., Stockholm.
- INV. = Inventarieförteckning.
- K.B. = K. Biblioteket, Stockholm.
- L. St. = Lantmäteristyrelsens arkiv, Stockholm.
- LÖFGREN = A. Löfgren, Det svenska kannjutarehantverkets historia. Del I bd 1—3, Stockholm 1925—50.
- Ms = manuskript.
- NORDIN = Nordin fol. 39: 5. Uppbörd 1531. Ms, sign. S. 23, i U.B.
- PALMSKIÖLD = Palmskiöldska samlingarna, Topographica, ms i U.B.
- PERINGSKIÖLD = J. H. Peringskiöld, Monumenta Sueco-Gothorum antiqua et recentia — Minningsmärken, gamla och nyare, uthi vårt Nordiske Attland, Swea och Götha Riket. 10 bd. Ms i K. B., sign. F. h. 1—10.
- PROT. = Protokoll.
- R.A. = Riksarkivet, Stockholm.
- RIKSREG. = Riksregistraturen, ms i R.A.
- RÄK. = Räkenskaper.
- Sv. K. = Sveriges Kyrkor, konsthistoriskt inventarium, utg. av S. Curman och J. Roosval.
- Sv. RUNINSKR. = Sveriges Runinskrifter, utgivna av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Stockholm 1900—.
- St. H. M. = Statens Historiska Museum, Stockholm.
- TILAS = Daniel Tilas. Sockne-Skrifware eller Swenske Rese-Samlingar. Ms 1751—64 i K. B. Sign. M. 25: 1—4.

IV

- U. B. = Uppsala Universitetsbibliotek, Uppsala.
U. F. T. = Upplands Fornminnesförenings Tidskrift, Uppsala 1871—.
U. L. A. = Landsarkivet i Uppsala.
U. N. T. = Upsala Nya Tidning.
UPMARK = Gustaf Upmark, Guld- och silversmeder i Sverige 1520—1850, Stockholm 1925.
UPPLAND = Upplands fornminnesförenings årsbok, Uppsala 1940—.
UPPS. UTST. 1918 = Utställningen av äldre kyrklig konst i Uppsala 1918.
UPPS. UTST. KAT. nr = Nummer i katalogen till UPPS. UTST.
V. H. A. A. = K. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, Stockholm.
Vis. = visitation.
Ö. I. Ä. = Överintendents Ämbetet (efter 1918 B. St.), Stockholm.

I FÖRENING MED MÅTTUPPGIFTER

B = bredd. D = diameter. Dj = djup. H = höjd. L = längd.
Sv. f. = svensk fot (29,7 cm).
Samtliga mått äro, där ej annat angives, i cm.

Väderstrecken förkortas: N S Ö V.

Silverstämplar tydda enl. UPMARK. *Tennstämplar* tydda enl. LÖFGREN.

Fotografierna äro, där ej annat angives, tagna av Anders Billow 1917—18, av Nils Lagergren 1948—50

De bildhänvisningar som A. Billow ger från Långhundra hd, häfte 1 till detta häfte stämma tyvärr ej nu sedan manuskriptet omarbetats.

INNEHÅLL

	sid.
Gottröra kyrka	123
Närtuna kyrka	155
Kårsta kyrka	193

Å titelsidan: Långhundra härads sigill 1569.

Fig. 138. Kyrkan från SO. Foto 1948.
Kirche von SO. The church from S.E.

GOTTRÖRA KYRKA

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, LÅNGHUNDRA HÄRAD,
UPPSALA ÄRKESTIFT, SEMINGHUNDRA OCH ÄRLING-
HUNDRA KONTRAKT, ANNEX TILL NÄRTUNA

TRYCKTA KÄLLOR: AFRITNINGAR I, Pl. 49, 72. — O. PH. UTTERSTRÖM, Beskrifning öfver Närtuna och Gottröra Socknar i Erkestiftet, Upsala 1875, 8:o, 52 s., förordet daterat 1835. Innehåller beskrivning öfver k:a och inventarier samt biograf. upplysningar. — OLOF GRAU, Hushålds Anmärkningar under resan igenom Upsala och Stockholms län år 1748, utg. av S. T. Kjellberg i U.F.T., VIII, Bil. 1, s. 40 (skiss av k:ans ext. fr. S, men inga upplysningar i texten). — C. A. KLINGSPOB i U.F.T. IV, s. 26—29, nämner bl. a. viktiga inventarier, utförligt gravminnen.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: K.B.: TILAS, s. 488—492, förtecknar textilier, silver och gravminnen. — A. T. A.: IHRFORS innehåller utom text en ext. av k:an fr. S samt plan; tre blyertsteckningar av prof. G. LINDSTRÖM: ext. av k:an fr. SO, dat. Gottröra 7/7 49 (= 1849), pyxis med inskr. särskilt avtecknad, dat. Gottröra i Upland 6/7 49, altarskåpsfigur, S. Botvid, dat. som föreg. — B. Str.: »Förslag

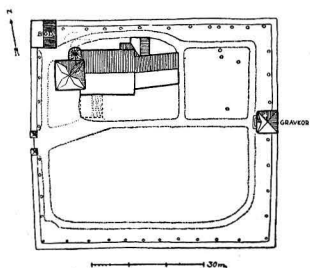

Fig. 139. Situationsplan.
Skala 1:2000.
Uppm. A. Billow 1917.
Situationsplan.
Plan of churchyard.

till iståndsättande af Gottröra kyrka efter branden 1893» upprättat av F. R. EKBERG 1893, stadf. 2. 3. 1894: 5 vävkopior (plan, S-fasad, V-fasad, Ö-fasad, längd- o. tvärspekt.); altareprydnad; orgel; predikstol. — L. ST.: A VI, s. 87, ägokarta av år 1639 med skematisk ritn. av k:an fr. S. — R.A.: E. D. handl. 1894 ²/₃ (ang. restaurering efter branden 1894). — U.B.: NORDIN 39: 5, p. 22, uppbörd 1531 (utom penningar endast klocka).

KYRKANS ARKIVALIER: U.L.A.: K. I:1, 1 bunt div. PROT. 1747—92; K I: 2, PROT. 1777—1845; L I:1, 1 bunt div. RÄK. 1722—1802. — I kyrkan: SPECIALRÄK. 1801—1859 och 1864—1883; PROT. 1845—84 (senare böcker förvaras i pastorsexp. i Närtuna).

Socknen kallas år 1303 *guttiror* och år 1311 *gutturor*.¹

Följande i texten nämnda gods, gårdar och byar ligga i Gottröra sn: *Johannisberg* (före 1654 kallat *Jursby*), *Gottröra*, *Rickeby* och *Skarsby* (från 1671 kallat *Vängsjöberg*).

KYRKOÅRD OCH KLOCKSTAPEL

KYRKOÅRD

Kyrkogården (fig. 139) har sin största utsträckning S om kyrkan, mellan denna och stora landsvägen. Den omgives på alla sidor av en mur av gråsten, lagd utan bruk med ingång endast på V sidan. Enl. ett vis. PROT. 1792 hade sedan 1786 en ny dalkarls-mur blivit uppdragen kring kyrkogården (jfr s. 4—5). 1788 var den nya muren ej fullt färdig, men överallt hade den äldre spånade träavtäckningen borttagits. OLOF GRAUS teckning från 1748 (fig. 141) är gjord i så liten skala, att den omtalade träbetäckningen ej blivit tydligt markerad. Vid biskopsvis. 1751 ¹¹/₈ antecknas, att bogårdsmuren vilken var av sten »denna sommar blifwit til taket å nödiga ställen förbättrad». — Ingången stänges av smidda järngrindar mellan fyrkantiga, rappade tegelpelare på slåthuggen gråstenssockel, täckta med plåttak, uppförda 1791.

STIGLUCKA

En medeltida stiglucka av tegel stod förut på samma plats. Då tornet skulle repareras 1786, rev man stigluckan för att få tegel av god kvalitet. Åtgärden mötte motsägelse i sockenstämman ²³/₄ 1786, i det att somliga menade, »at den wore wig för folck at wara uti helst i owäder, förrän Gudstjensten begynte», varpå prosten Svilander svarade, »at för den orsaken behöfdes ingen stiglucka, som icke annat är än en Sqwaller-Lucka och bör just derföre förstöras». På GRAUS teckning (fig. 141) synas två byggnader med sadeltak ungefär mitt på V kyrkogårdsmuren, varav den N med gavel åt V torde vara stigluckan, ehuru någon portöppning ej är utritad; den andra är en bod. 1889 planerades kyrkogården och gångar anlades (fig. 139). — På sockenstämma 1788 upphävdes den gamla gravplatsindelningen efter hemman och begravning »för varv» infördes. »Härvid upkom en fråga, om någon wille köpa sig grafställe, och blef beslutadt, at det

¹ DIPL. SVEC. nr 1789 och 2218.

icke kan tillåtas på kyrkogården, men väl på Norra sidan, om någon det åstunder, efter Herr Lieutnant Normelius exempel».

Innanför muren runt hela kyrkogården är planterad en rad lönnar, de äldsta möjligen satta 1824, andra 1862 och senare.

Ett gravkor, byggt 1735 av greve Axel Banér för honom själv och hans maka, Katarina Ebba Horn, och hennes föräldrar¹, ligger mitt för stora gången invid Ö sidan av kyrkogårdsmuren. Över en öppen murad grav reser sig byggnaden (fig. 140), som är av tegel, vitrappad och försedd med svart plåttak. Sockel och trappa äro av sandsten liksom den rusticerade portalen och frontonens listverk. Dörren är av järnplåt, svart, förut grönmålad, med smitt gallerverk och överst en oval plåt med ägarnas initialer A.B. och C.E.H. samt året 1737. 1770 åtog sig församlingen underhållningsskyldigheten för all framtid mot en engångsersättning av 1000 dr kpmt.

1829 fanns »en gl. Tim-Sten, Upsatt på Ny Påle» snett för S ingången till kyrkan. Den fanns kvar »oduglig» 1866 och har sedermera borttagits.

En klockstapel av trä hade ända till 1786—87, då den revs i samband med en reparation av tornet, sin plats V om kyrkan på backen strax utanför ingången till kyrkogården. Enl. GRAUS teckning (fig. 141) var stapeln av öppen konstruktion och snarlik stapeln i Husby-Långhundra, innan denna ombyggdes (jfr fig. 90 och 93). I RÄK. för 1745 finnas uppgifter om åtgång av olika materialier »til den nya Kläckstapulen». Att döma därav byggdes stapeln nämnda år.

I NV hörnet av kyrkogården (fig. 142) uppfördes 1787 ett bårhus, ombyggt 1851, vars väggar på två sidor utgöras av kyrkogårdsmuren och på de övriga av liknande gråstensmur; gavelröstena äro av liggande timmer. Ett tegeltäckt sadeltak vilar direkt på dessa murar. Redan 1851 kallas bårhuset för materialbod, och sedan uppvärmning av kyrkan ordnats, tjänstgör det även som vedbod. När bårhuset 1787 var färdigt, såldes och revs en äldre intill stigluckan belägen bod, synlig på GRAUS teckning (fig. 141), och kyrkogårdsmuren kompletterades på detta ställe. Möjligen var denna bod identisk med en i INV. 1722 omtalad tiondebod.

Fig. 140. Banérska gravkoret, uppfört 1735. Foto A. Tuulse 1950.

Die Banér'sche Grabkapelle, erbaut 1735. The Banér family tomb, built 1735.

GRAVKOR

TIMSTEN

KLOCKSTAPEL

BÅRHUSBOD

¹ AXEL BANÉR, f. 1661, † 1742, riksråd, ägde Johannisberg; g. m. KATARINA EBBA HORN, f. 1666, † 1736, dotter till friherre Bengt Horn af Åminne (s. 149, not 2).

Fig. 141. Kyrka och klockstapel från S. Teckn. av Olof Grau 1748. Ur U. F. T.

Kirche und Glockenturm von S. Zeichnung von 1748.

Church and bell-tower from S. Ink drawing, 1748.

KYRKBYGGNADEN

PLAN OCH MATERIAL

Kyrkans plan (fig. 145) visar ett rektangulärt långhus i förband med ett V-torn och ett åt Ö starkt avsmalnande, långsträckt kor, vilket på sin N sida har en tillbyggd sakristia. — Murarna äro skalmurar av gråsten med stenarna i jämna, men olika höga skift (i genomsnitt 35 cm enl. iakttagelse å tornets insida och å dess utsida mot långhusvinden). Tegel är använt till övre hälften av korets röste (munkförband), till långhusets Ö röste (renässansförband) och till valv samt fönster- och dörrumfattningar. — Kyrkan är utvändigt helt spritputsad, men urspr. torde murarna ha stått oputsade och fogstrukna. 1732 vitlimmades N sidan, och 1757 rappades Ö gaveln. 1792 säges hela kyrkan vara nyligen rappad. Överst i tegeldelen av korets röste är ett insänkt likarmat kors, omskrivet av en numera överputsad tegelring, liggande i murens liv. Därunder löper ett enkelt band, liksom korset insänkt omkring 10 cm. Dekorationen är trol. urspr., dock har korset måhända åstadkommit i senare tid genom insättning av tegel i en från början rund nisch.

FÖNSTER

Kyrkans fönster erhöilo sin nuv. form med fabriksgjorda, spetsbågiga gjutjärnsramar vid en restaurering 1894. Den form, kyrkans fönster ha på konceptteckningen till AFRITNINGAR (fig. 143), är trol. densamma, som de haft åtminstone sedan slutet av medeltiden. Teckningen är utförd 1684 och visar alla fönster, som kyrkan vid denna tid ägde, så när som på sakristians. Ö gavelns fönster synes större än de övriga, och av korets tvenne fönster på S sidan är det östligaste något större än det västligare, vilket måste betecknas såsom synnerligen litet. Denna skillnad får sin förklaring av kyrkans byggnadshistoria (jfr nedan s. 134). De två långhusfönstren tyckas vara lika. Det västligare beskrevs 1754 sålunda: »På kyrkian bredewid Wapnuset, är ett fenster, såsom en

Fig. 142. Kyrkan från NV. Foto 1912.
Kirche von NW. The church from N.W.

avlång smal glugg, hwilken ej särdeles lius lemnar». De tre övriga fönstren på S fasaden förstörades 1727, och 1755 vidgades trol. även ovannämnda smala fönster och korets Ö fönster (fig. 144). 1796 upphöggs ett nytt fönster på N sidan invid den i långhusets NÖ hörn nyuppsatta predikstolen. Fönstren vidgades 1866 enl. bevarat kontrakt till 5 alnars H och samma B som fönstren i Närtuna kyrka. Sedan vapenhuset rivits under

Fig. 143. Kyrkan från SO. Konzeptteckn. till AF-RITNINGAR (1684).

Kirche von SO. Zeichnung The church from S.E. Pencil drawing, 1684.

restaureringen 1894 och den äldre S-portalen givits annan plats, flyttades det västligare av S långhusfasadens fönster för symmetriens skull längre V-ut, och en på tornets V sida befintlig ingång igensattes och förändrades till ett fönster likt kyrkans övriga. Slutligen upptogs ett nytt fönster på N sidan av långhuset.

Kyrkans enda ingång är belägen i tornets S mur. Den upptogs 1894 och byggdes av formteglet från den urspr. S-portalen på långhuset (inritad på planen fig. 145), vilken då igenmurades. Nu är portalen högre och trol. bredare än den urspr. samt slätputsad. Dess profil (fig. 149) visar stor likhet med S-portalen på Odensala kyrka (jfr Sv. K. Uppl. Bd. IV, s. 61—62): vidare är den spetsbågig liksom denna och torde böra dateras till 1200-ts s.h. eller 1300-ts början. Nuv. dörrar äro av vanlig snickerifabrikstyp.

Vid besiktning av kyrkan 1754 ansågs porten »nog liten och trång» varför en ny ingång på V gaveln (tornet) med fönster över utfördes, antagligen 1763 (RÄK.). Dess två trappsteg av röd kalksten ligga sedan 1894 framför torntrapphusets ingång.

Mellan torntravén, nu tjänande till vapenhus, och långhuset äro dubbla svängdörrar insatta i den år 1894 minskade bågöppningen. Ingångarna till sakristian och från denna till predikstolstrappan i muren stängas av simpla trädörrar.

I kor, långhus och sakristia inlades 1894 trägolv, vilket oljades, och i tornet cementgolv. Dessförinnan bestod golvet i långhus och kor av tegel jämte gravstenar i stora gången och en stor gravhäll med ringar framför altaret. Trappstegen till korets högre belägna del voro även av tegel. 1738 »lagades» kyrkogolvet, vartill åtgick 900 nya tegelstenar och 1783 och 1866 blev det ånyo omlagt. 1788 beslöts »att de grafstenar, som äro på kyrkogården, borde läggas på gången i kyrkan»; detta verkställdes 1790. Sakristian fick nytt tegelgolv 1745, men vid besiktningen 1754 utdömdes detta, och trägolv inlades för att motverka fukt och köld.

Då kyrkan efter en brand 1893 restaurerades år 1894, blevo innerväggarna överdragna med nuvarande släta i gulbrunt avfärgade puts, på vilken utfördes en enklare

PORTALER

GOLV

INNERVÄGGAR

Fig. 144. Kyrkan från SO. Blyertsteckn. av G. Lindström 1849. A. T. A.
Kirche von SO. Zeichnung von 1849. The church from S.E. Pencil drawing, 1849.

dekorerings i tidens stil (fig. 151). Tidigare hade innerväggarna varit vita. Vitlimning säges i VIS.PROT. 1792 vara nyligen utförd och ägde senast rum 1866.

Den rundbågiga triumfbågen var före 1894 omkr. 120 cm lägre och även smalare än nu. Enl. ett besiktningsprot. från 1754 var den avsevärt låg och smal till stort hinder vid gudstjänsten, och en ombyggnad föreslås, om vilken dock närmare upplysningar saknas.

Långhusets bågiga valv samt det västligaste i koret äro enkla kryssvalv av halvstens tjocklek med rätvinkliga ribbor av helstens bredd (tegelmått 28—29,5 × 7,5—8,5 cm), utspringande direkt från väggarna. Mot V långhusmuren och väggen mellan kor och långhus vila dessa valv på sköldbågar, men äro eljest lagda direkt på väggarna eller vid ribbanfangen uppbyggda från inhuggningar i själva grästensmuren. Att sköldbågar förekomma på de ställen, där det varit av praktisk betydelse att undvika inhuggning, visar, att tegelvalven äro sekundära. Långhusvalvens sneda planform är en följd av de urspr. fönstrens placering i S muren. Det Ö korvalvet, ett stjärnvalv av halvstens tjocklek med ribbor av halvstens bredd, har ingenstädes sköldbågar och torde sålunda vara byggt samtidigt med den östligaste delen av koret. Detta bekräftas av att teglen i

VALV

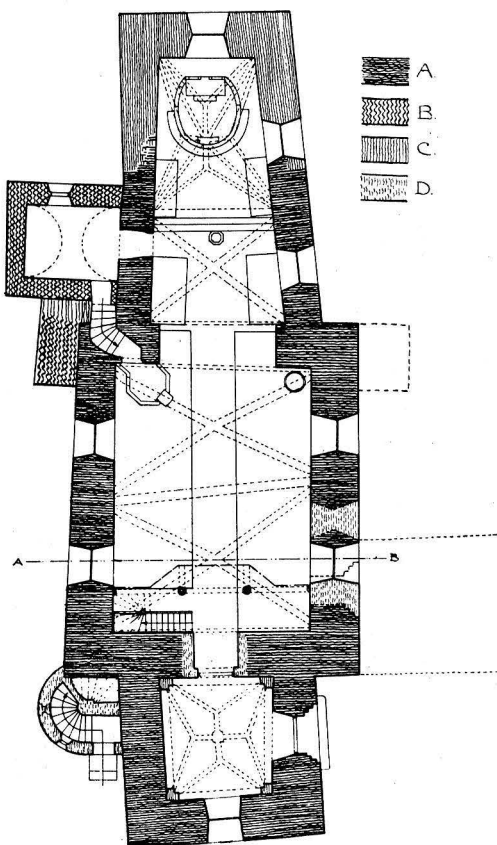

Fig. 145. Plan. Skala 1 : 300.

Grundriss. Plan.

Fig. 145, 146, 148 uppm. D. Blomqvist och A. Liljenquist 1912.

detta valv och i Ö-murens gavelröste hava samma mått: $29-30 \times 14,5 \times 9,5$. Teglen i dessa partier äro sålunda avgjort större än teglen i korets V valv och i långhusets, vilket tyder på att dessa delar av kyrkan tillkommit vid olika tidpunkter. Någon vertikal-skarv i S och N kormurarna kan f.n. icke påvisas, men på grund av vad ovan konstaterats beträffande valven, torde den bästa förklaringen till korets ovanliga form bjudas genom antagandet, att hela Ö partiet med sitt stjärnvalv är tillbyggt, och att kyrkan redan dessförinnan ägde kryssvalven, vilka dock ej voro ursprungliga.

ÄLDRE PLATT
TRÄTAK

Utseende och läge av den urspr. takstolsanordningen över långhuset kan bestämmas därigenom, att den östligaste takstolen legat inmurad med sin Ö sida synlig i mur-

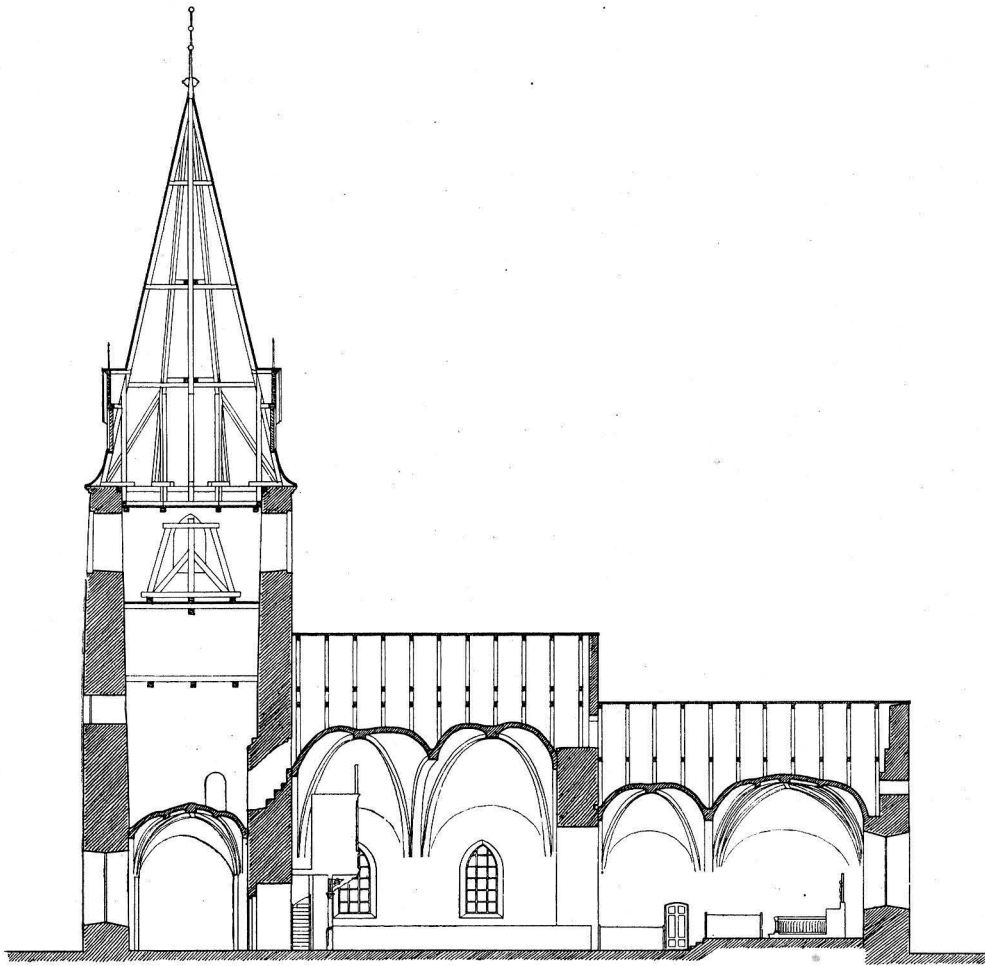

Fig. 146. Längdsektion mot N. Skala 1 : 300.
Längsschnitt gegen N. Longitudinal section towards N.

livet på utsidan av långhusets Ö gavelröste. Trävirket är nu bortbrutet eller förtärt av eld, men rämnorna i muren kunna iakttagas från korvinden och de visa, att takstolarna över långhuset varit av en vanlig romansk typ (fig. 147). Antingen ha de stått öppna eller också har på tvärbjälkarnas undersida varit fästade ett platt bräddtak. Mellan tornrummet och långhusvinden finnes en öppning (fig. 146), vars V del är bevarad i urspr. skick — den Ö delen har höjts för att möjliggöra förbindelse även sedan valven tillkommit. Det förhållandet, att öppningen fanns redan dessförinnan och att den i oförändrat skick finns i urspr. murverket, antyder att långhuset från början hade platt

YTERTAK

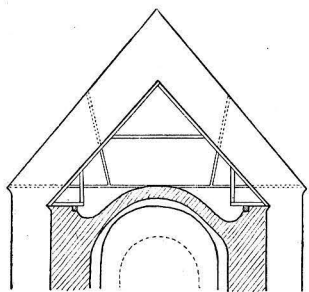

Fig. 147. Sektion genom korets V del mot V. I långhusgaveln spår av långhusets forna takstol. Skala 1 : 300. Uppm. A. Billow 1917.

Schnitt durch den Westteil des Chores gegen W. Im Giebel des Langhauses Spuren des früheren Langhausdachstuhles.

Section through W. part of chancel towards W. Fragments of earlier roof-trusses are in the nave gable.

TAKRYTTARE

GRAVVALV

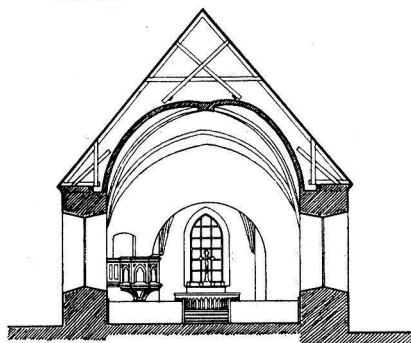

Fig. 148. Tvärsnitt mot Ö. Skala 1 : 300. Querschnitt gegen O. Transverse section towards E.

TORN

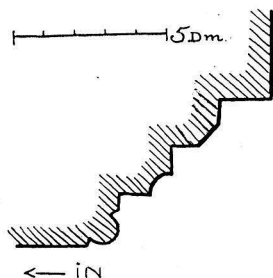

Fig. 149. S-portalens profil. Uppm. A. Billow 1917.

Profil des Südportals. Moulding around tower doorway (originally from S. entrance of nave).

trätak. Öppningens tröskel i V ligger på samma H som det platta trätaget bör ha legat, att döma av takstolsspåren i Ö långhusmuren. — Någon slutsats rörande det urspr. utseendet av det inre taket över den äldsta V delen av koret kan givetvis icke dragas av det ovanstående.

Kyrkans alla yttertak härstamma från restaureringen efter en brand 1893. De äro nu täckta med skiffer, utom på sakristian, N strävpelaren samt tornspiran, där svartmålad plåt blivit använd. Förut voro alla tak spånbeklädda. Under 1750-t. nyspånades enl. RÄK. successivt alla takfall. Tornspiran spånslogs på nytt 1807.

På korets takås nära Ö gaveln fanns före branden en takryttare (fig. 141 o. 144) 6- eller 8-sidig och spånklädd, av en vid mitten av 1600-t. vanlig typ. Denna bör säkerligen sättas i samband med ett under korets Ö del inrett gravvalv, tillhörigt ägarna av Vängsjöbergs herrgård. Över nedgången till valvet ligger en stor kalkstenshäll med 4 ringar, vilken nu är dold under trägolvet. Genom gluggar på S och Ö sidan kan iakttagas ett flertal äldre och yngre kistor. Gravvalvet byggdes enl. TILAS 1673 för översten Börge Månsson Skeckta, †1670¹, på föranstaltande av dennes änka, Catharina Norfelt. Sannolikt har »lilla tornet», såsom det nämnes i RÄK., blivit uppsatt senare (jfr fig. 143) för att utvändigt markera »gravkoret».

Tornet är byggt i förband med långhuset. I den rundbågiga tornbågen, som före 1894 var betydligt högre och vidare än nu, insattes vid nyss-

¹ BÖRGE MÅNSSON, adlad Skeckta 1661, f. 1623, militär i holländsk och fransk tjänst, blev major i svensk tjänst 1654, dog som överste för ett kavallerireg:te vid Frösöskans i Jämtland 1670. Ägde Vängsjöberg. G. 1662 m. CATHARINA NORFELT, som levde ännu 1721. Barn: 4 döttrar bl. vilka Catharina f. 1669, g. 1 m. kapt. Henrik von Lusten f. 1651, † 1696 (jfr s. 150 not 3) och sonen Magnus Israel t. Skarsby och Vängsjöberg, f. 1667, överstelöjtnant, g. 1696 m. Maria Agneta Örnstedt.

nämnda tidpunkt en dörr, som avskiljer tornrummet till vapenhus. 1755 vidgades möjligen tornbågen något för att bereda friare utsikt åt dem, som hade sina bänkplatser i tornrummet. — Ljudöppningarna i tornets översta del härstamma från en reparation 1786—87 och tillkommo med anledning av beslut att överföra klockorna från stapeln till tornet (jfr s. 125). 1894 gjordes de spetsbågiga (jfr fig. 142). På bilden i *AFRITNINGAR* synas två mindre gluggar på vardera S och Ö sidorna av tornet. Konceptteckningen fig. 143 har gluggar endast på S sidan. Det runda fönstret mitt på V sidan, som släpper in ljus ovan valvet, är möjligen gammalt på sin plats, men i så fall i senare tid ändrat. På insidan är fönstret rakt avslutat nedåt och har svagt spetsbågig avtäckning. Något lägre finnas spår efter en igenlagd fönsterglugg. — Efter att länge ha stått fallfärdigt med talrika sprickor blev tornet 1786—87 förankrat

och på Ö sidan blev muren ända till långhustakets nock nedtagen och återuppbyggd. Tornets bottenvåning täckes av ett medeltida stjärnvalv, som vilar på ensprångiga hörnpelare, och mellan dessa spända sköldbågar (svagt spetsbågiga mot Ö, V och N, rundbågig mot S). Ribborna äro av halvstens bredd med kvadratisk sektion; 1400-ts s.h. (tegelmått: $29-30 \times 8,5 \times ?$). Angående tornets tillstånd meddelas bl. a. följande i ett PROT. 1786: »Tornmuren var icke försedd med bjälkar och ankare eller gålf öfwer hwalfwet, utan finnes endast swaga ställningshållare qwar sittjande samt bofälliga stegar, hwarigenom man kunde komma up till Öfwerbyggnaden —». Tornspiran, ny efter branden 1893, har, bortsett från fönsterkuporna i huvudsak samma form som den gamla, ehuru avsevärt lägre och nedtill snävare. Den gamlas utseende framgår av fig. 141, 143 och 144. — I materialboden förvaras ett par stora klot av kopparplåt, det ena defekt, vilka haft sin plats på någon av stora eller lilla tornets spiror. Det stora tornets flöjel, en torntupp av kopparplåt (fig. 177), störtade ned vid branden och försåldes sedermera till Vängsjöbergs herrgård, varest den uppsattes på ett magasin. B 68.

På N sidan i hörnet mellan långhus och torn byggdes 1894 ett trapphus av tegel, från vilket man kommer in i tornet genom en svagt spetsbågig öppning med omfattning av tegel i renässansförband. Öppningen är ursprunglig, senare delvis förändrad. Det nuv. trapphuset ersatte ett tidigare av trä; urspr. nådde man den ca

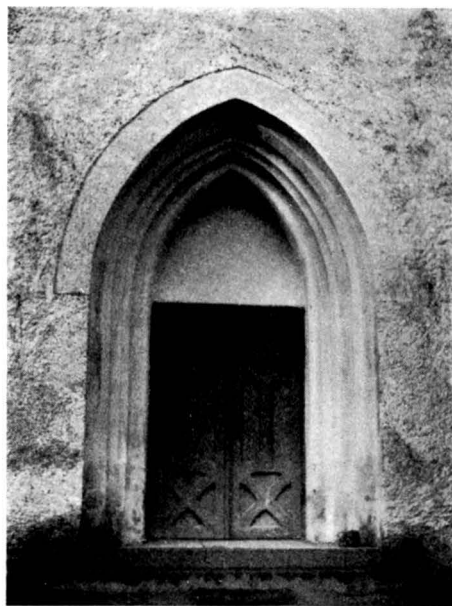

Fig. 150. S-portal i tornet. Foto A. Tuulse 1950. Südportal des Turmes. S. portal of the tower.

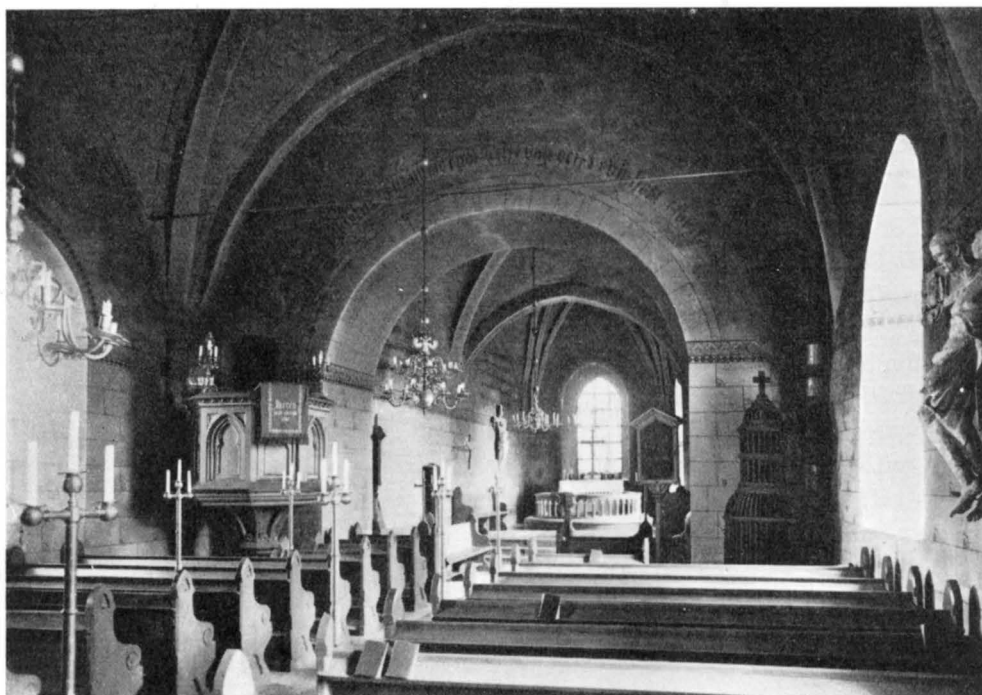

Fig. 151. Interiör mot Ö. Foto 1948.
Inneres gegen O. Interior towards E.

5,5 m över marken liggande torningången endast genom en stege (jfr Närtuna s. 164).

STRÄVPELARE På långhusets N sida längst Ö-ut finnes en strävpelare, vilken trol. i samband med upptagande år 1795 av en gång för en predikstolstrappa genom muren blivit sammanbyggd med sakristian. Denna strävpelare, förmodligen tillkommen med anledning av valvslagningen i långhuset, har tidigare haft sin motsvarighet även på S sidan. Den S strävpelaren är synlig på fig. 143 (1684), men ej på fig. 144 (1849).

DEN ÄLDSTA KYRKANS UTSEENDE Den äldsta kända kyrkan på platsen bestod av det nuv. tornet, långhuset och V hälften av koret och tillkom förmodligen i ett sammanhang. Om det urspr. koret hade rak Ö vägg eller absid, kan nu ej avgöras. På korets S-sida fanns ett fönster och på S långhusfasaden två, samtliga av små dimensioner (jfr s. 126). Ingång fanns endast på S sidan av långhuset. Den portal av profilerat tegel, som 1894 flyttades till tornets S-sida, var dock liksom den snarlika portalen i Odensala (jfr Sv. K., Uppland Bd. IV, s. 60—61) ganska säkert icke urspr. Tornet stod genom en valvbåge i förbindelse med långhuset och saknade annan ingång och trol. även fönster i sin nedersta våning, men ägde små gluggar närmast under huven. Denna var från början säkerligen avsevärt

Fig. 152. Interiör mot V. Foto 1948.
Innes gegen W. Interior towards W.

lägre än den genom AFRITNINGAR (fig. 143) och teckningen 1849 (fig. 144) kända högresta spiran av gotisk karaktär. Urspr. var tornet inrett som refugium (jfr Närtuna, s. 166, och där angiven litteratur). Långhuset var trol. övertäckt av ett platt inner-tak av trä. — Denna kyrka, en typisk romansk anläggning, kan dateras till tidsrummet 1100-ts senare del — 1200-ts förra. — Av föregående beskrivning framgår även huvudsakliga gången av senare förändringar. Sålunda utbyttes den äldsta S-portalen under 1200-ts senare del eller 1300-ts början mot en portal av formtegel. Under tidsavsnittet 1420—50 inslogos valv av tegel i långhus och kor. Sakristia tillbyggdes och senare under samma århundrade utökades koret med en stjärnvälvd travé åt Ö, tornet välvdes likaledes med stjärnvalv och vapenhus tillbyggdes framför S-portalen. Dessa senare förändringar tillhöra 1400-ts senare hälft, då stjärnvalv äro förhärskande.

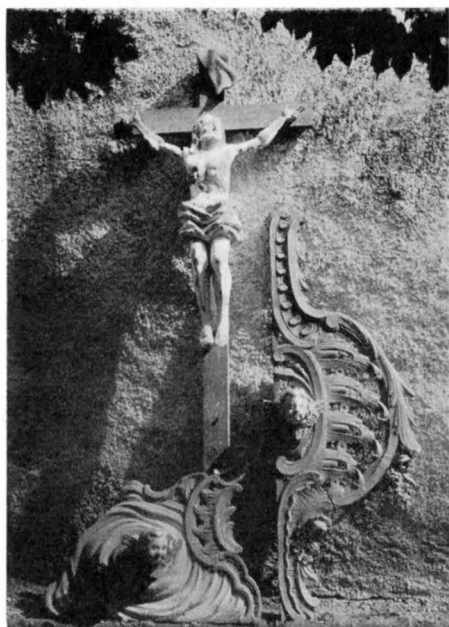
Sakristian är uppförd av gråsten med en murtjocklek av endast omkr. 80 cm. Huruvida den äger förband med koret eller ej har icke kunnat utrönas. Den har fönster åt Ö (vidgat), stickbågigt välvda dörrhål till ingången från koret och uppgången genom muren till predikstolen samt är försedd med tunnvalv av tegel. I valvet finnas på V

SAKRISTIA

VAPENHUS

Fig. 153. Altartavla, skänkt 1736. Upplandsmuseet, Uppsala. Foto Upps. utst. 1918. Altargemälde, Gabe von 1736. Altarpiece presented 1736.

ELDSVÅDA
1893

RESTAURERING

UPPVÄRMNING

Fig. 154. Delar av altarprydnad, utförd av Magnus Granlund 1758. Foto 1917.

Teile eines Altarschmuckes, ausgeführt 1758. Fragments of altar decorations, carved by Magnus Granlund, 1758.

sidan två järntenar med ringar för en bärstäng. Uppgången till predikstolen, upptagen 1795, har stickbågigt, välvt tak samt trappa av tegel. Någon närmare datering av sakristian är icke möjlig. Trol. är den tillkommen under 1300-t., i varje fall, eftersom den är byggd intill korets äldsta del, knappast senare än vid mitten av 1400-t.

Vapenhuset, som revs efter branden 1893, var beläget framför den gamla S-portalen och uppfört av gråsten. Det hade rundbågig portal (fig. 144), vars gamla dörr upptill var runt avslutad (H. 180, B 100) och försedd med enkelt ringbeslag och nyckelskylt av plåt. Valv sänkades och blev trots väckt förslag icke utfört vid 1755 års reparation. I stället lades vid detta tillfälle helt nytt tak med innerpanel. Enligt inv. 1829 lästes på gaveln: »Anno 1684 Renoverad» och över långhusportalen stod enl. ett koncept till samma inv.: »Reparerad 1706.» Båda inskr. torde avsett kyrkan i dess helhet. Tillbyggandet av vapenhus var vanligt under 1400-t., till vilket århundrade därför även detta vapenhus sannolikt kan hänföras.

Kyrkan antändes av blixten den 17 aug. 1893 och förstördes »så att blott stenmurar och hvalf» återstodo (E. D. handl. 1894 $\frac{2}{3}$). En del värdefulla inventarier blevo emellertid räddade. En omfattande restaurering företogs år 1894 efter ark. F. R. Ekbergs förslag. Därvid flyttades S-portalen från långhuset till V-tornets S-mur och vapenhuset revs ned; ett trapphus uppfördes i N mellan tornet och långhuset, ny tornspira och nya tak. I det inre bl. a. nya golv och helt ny inredning.

Kyrkan har sedan början av 1880-t. uppvärmts genom en järnkamin i långhusets SÖ hörn.

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

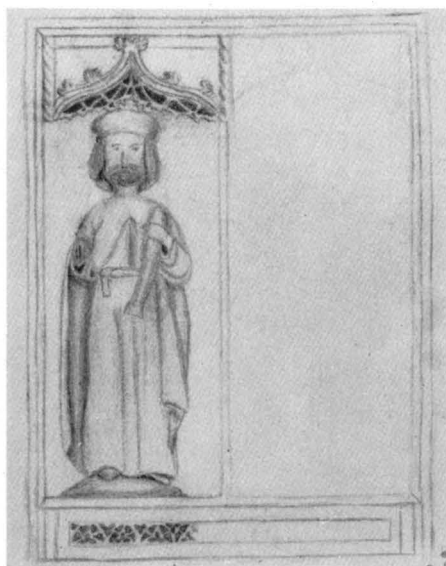
Altare och altarring äro enkla snickeriarbeten från restaureringen 1894. Det äldre altaret var av tegel, ihåligt med öppning på N sidan. Altarskranket var rakt från vägg till vägg.

Altaret prydes av ett enkelt krucifix av trä från 1894. — Under branden 1893 räddades den forna altarpnydnaden, bestående av ett krucifix, som stått mitt i fönsteröppningen bakom altaret, en altartavla, föreställande Kristus, som visas för folket, samt ett skulpterat genombrutet ramverk på väggen kring fönstret. Altartavlan (fig. 153) oljemålning på väv inom skulpterad och förgylld ram, skänktes till kyrkan till julhögtiden 1736 av greve Axel Banér och hans maka.¹ Deponerad i Upplandsmuseet, Uppsala, genom vars försorg målningen blivit satt på ny duk och ramen reparerad, varvid dock änglahuvudena blivit felaktigt placerade². Ramens H 118, B 125 (UPPS. UTST. KAT. nr 730). Krucifixet och ramverket (fig. 154), det senare bestående av 4 delar med urspr. målning i blått och guld samt med spår av grå färg efter en ommålning 1880, levererades från Uppsala av bildhuggaren Magnus Granlund hösten 1758 enl. föregående år uppgjort ackord.³ Krucifixets bild är av skulpterat trä, massivt med vit övermålning och mörkbrunt kors. H 295.

¹ Jfr s. 125, not 1.

² Altartavlan är avbildad (efter restaureringen) och omnämnd i U.N.T:s julnummer 1912, s. 3. Foto före restaureringen i Uppsala Universitets konsthist. seminariums exkursions prot. 1912.

³ Jfr s. 32, not 1. Detta verk av Granlund inrangerar sig väl bland de av AF UGGLAS uppräknade arbetena, i det att från året 1758 intet annat förut är känt.

ALTARE

Fig. 155. S. Botvid. Bild från försvunnet altarskåp. Teckn. av G. Lindström 1849. A.T.A. St. Botvid. Bild aus einem verschollenen Altarschrein. Zeichnung von 1849. St. Botvid, carved wooden figure from vanished reedos. Drawing, 1849.

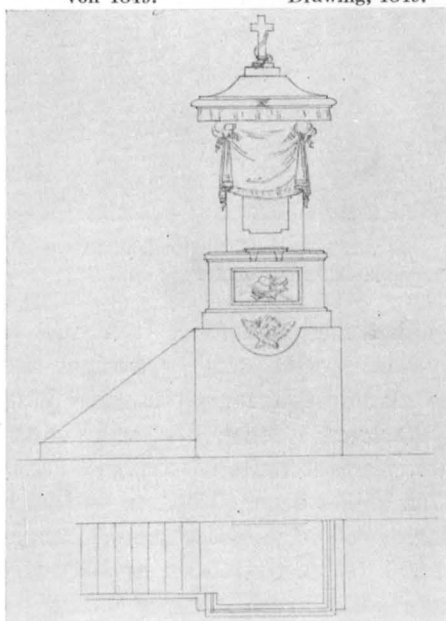
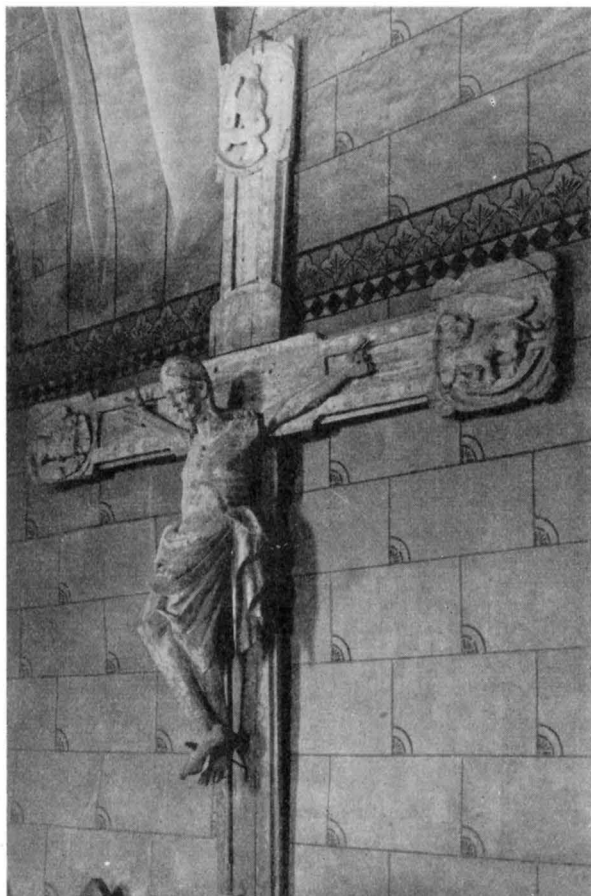

Fig. 156. Predikstol, 1795. Efter ritn. i B. Sr. Kanzel, 1795. Zeichnung. Pulpit, 1795.

ALTARSKÅP

TRIUMFKRUCIFIX

Fig. 157. Triumfkrucifix från 1300-t. Foto 1948.
Triumphkruzifix aus dem 14. Jahrh. Rood, 14th Cent.

i likhet med vad fallet trol. varit på de besläktade krucifixen i Lagga och Ramsta kyrkor.¹ Korset, som är avsågat nedtill, har trol. varit grönt med röda ringar kring de skålformiga fördjupningarna längs kanterna. Ändplattorna prydas av evangelist-symbolerna i relief; den nedre med Mattei symbol saknas. Krucifixet var enl. äldre INV. placerat »mitt i kyrckian», d.v.s. trol. på Ö långhusväggen ovanför triumfbågen. 1755 höjdes denna. Möjligen var det för att korset även därefter skulle få plats mellan valvet och båghjässan, som dess nedre del sågats av. Bildens H 142. Korsets B 256, H 296. (UPPS. UTST. KAT. nr 102). Krucifixet är stilistiskt samhörigt med en grupp av uppländska krucifix, närbesläktade med dem som tillskrivas den s. k. Dalbymästaren, vilken var verksam omkr. 1300. En närmare datering än till 1300-t. är icke möjlig.

¹ Jfr s. 34.

Ett medeltida altarskåp från inemot 1500 har funnits, men brann upp 1893. Det beskrives i 1829 års INV. sålunda: »En gammal Altar Tafla, föreställande Christus på korset, omgifven av 8 bilder, allt i mindre storlek med förgyllning och färger, ehuru afnötta». En bild av S. Botvid med fisken (fig. 155) finnes bevarad i en år 1849 gjord ritning i A. T. A. Enligt ordalydelsen i INV. 1722 torde altarskåpet innehåft sin urspr. plats på altaret ända till 1736, då den av Banér skänkta tavlan uppsattes. — Ytterligare nämnes i INV. 1722 »Någre små Bilder i Tijonde Boden», trol. härstammande från medeltiden. Ej senare nämnda.

Triumfkrucifix av skulpterat trä (fig. 157). Törnekransen kring Kristi huvud saknas och den stora glorian bakom är defekt. På kroppen finnas röda bloddroppar och på ländklädet spår av röd färg och förgyllning. Figuren har icke plastiskt framträdande skägg utan på den kraftiga, mjukt rundade hakan torde skägg varit antytt med färg

Den nuv. predikstolen från 1894 i imiterad gotikstil saknar ljudtak och är liksom all övrig träinredning utförd enl. ritning av ark. F. R. Ekberg samt målad gulbrun med ådring och förgyllda lister. — Dess föregångare, som brann upp 1893 (fig. 156), förfärdigades 1795 och uppställdes på N sidan (jfr s. 134). — En ännu äldre predikstol på S sidan hade 1753 blivit flyttad och höjd. Den var målad och något förgylld samt utdömdes vid sockenstämma 1792. I PROT. säges om densamma: »gammalmodig och af ett slätt och ringa utseende, misspyder hela kyrkan».

Timglas (fig. 159) med ståndare i blått och guld, krönt av donatorsvapen, adliga ätterna Ridderstråles och von Strömborgs vapen. På sköldarnas baksida årtalet 1726. Enl. addenda till INV. 1722 skänkt av »Capitainen vid Kongl. Guardiet Wälb:ne Herr Svante Ridderstråhl».¹ Står på predikstolen. H 85.

Bänkinredningen består nu av öppna bänkar, utförda 1894. — Den i branden förstörda inredningen var även öppen, utförd 1882. Dessförinnan funnos slutna bänkar, huvudsakligen från 1738, men kompletterade med präst- och klockarbänk 1753, och målade blå med »Listorne marmorerade» 1787. De två bänkarna närmast koret hade 1829 »Darelliska (se s. 150, not 2) och Gyllenrahmska² vapnen målade å Dörarne». 1790 förfärdigades två ännu 1866 bibehållna soffor med bakstycken åt gossarne i koret.

Nummertavlor, ett par fristående, gjorda 1894 i stället för ett par äldre, som tillkommit på 1700-t. INV. 1722 upptager en dylik skänkt av »Lif Regements Pukaren Elfving».³ Denna befann sig på 1750-t. i »Sockne Stugan och brukas för Schol-barnen wid Bönestunderna».

Läktaren och orgelfasaden (fig. 152) äro i stil med övrig inredning från 1894. En läktare fanns 1761, då därpå uppsattes ett orgelverk köpt för 1000 dlr av orgelbyggaren och rådmannen Carl Holm i Uppsala. Denna läktare ombyggdes 1788, emedan skranket misspydde och »föll i ögonen obehagligt med sin oreguliera architecture, målning m. m.».

¹ SVANTE (Sven) HESSELBERG, adlad RIDDERSTRÅLE till Vängsjöberg 1713, f. 1682, löjtnant 1708, lagman i Östergötland och Vadstena 1743, d. 1752 i Sigtuna. G. m. CATH. REGINA VON STRÖMBORG.

² Medlemmar av adliga ätten Gyllenrahm ägde Johannisberg.

³ Livregementets boställe för regementspukslagaren förlades efter indelningsverkets genomförande till Gottröra sn, så att kyrkan kom att ligga inom dess ägor.

Fig. 158. Dopfund av sandsten från 1200-t s. h. Foto 1948.

Taufstein aus Sandstein. Sandstone font, latter 2. Hälfte des 13. Jahrh. part of 13th Cent.

PREDIK-
STOL

TIMGLAS

BÄNKAR

NUMMER-
TAVLOR

LÄKTARE
ORGEL

DOPREDSKAP

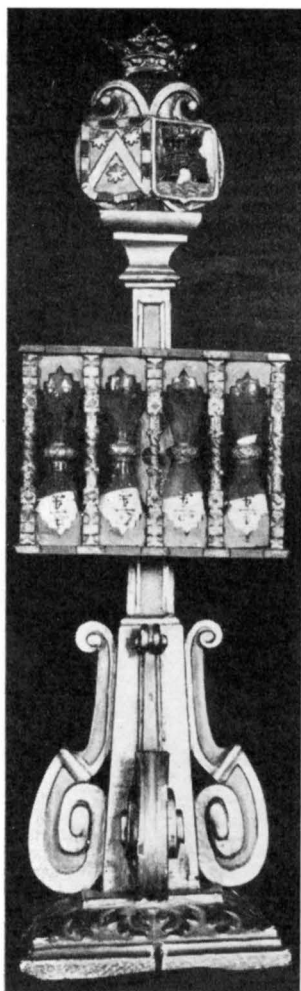
NÄTTVARDSS-
KÄRL

Fig. 159. Timglas, 1726.

Foto 1917.

Stundenglas, 1726. Hour-glass, 1726.

varför man önskade sig ett nytt, som vore slätt. Läktaren sträckte sig då fram ända till det smala fönstret närmast vapenhuset. Den nuvarande orgeln har sex stämmor och byggdes år 1894 av A. V. Lundahl i Stockholm. Den ersatte en äldre orgel, som brann upp år 1893, byggd 1842 av C. A. Palm och renoverad 1858 av D. Wallenström i Uppsala.

Dopfund av sandsten från Gävle-trakten¹ (fig. 158) och försedd med uttömningshål; nedtill på foten en oval, ut-huggen fördjupning med okänd uppgift. H 90, cuppans yttre Diam. 62, inre Diam. 49. Funten torde snarast vara att betrakta som en fastländsk variant av en mycket spridd gotländsk funttyp med likadan skål, men med högre och smalare fot och skaft. Denna funttyp torde härröra från 1200-ts mitt eller s.h.²

Ett dopskålsställ av trä, nu vitmålat, gjordes 1758 av Lars Matson (Gottröra) för 30 dlr samtidigt med ett liknande för Närtuna kyrka (se s. 175, fig. 199). Utbjöds 1898 på auktion och inropades av församlingens kyrkoherde, som använt det vid dopförrättningar i Närtuna prästgård. En dopfund av trä i stil med kyrkans fasta inredning tillkom 1894.

Dopskål av tenn, inköpt 1847. Enl. stplr tillverkad 1803 av Israel Burman d. ä. i Stockholm. H 9,5, Diam. 21,5. Tidigare ägde kyrkan en 1770 inköpt dopskål med fat, likaledes av tenn.

En uppsättning nattvardssilver, bestående av kalk, patén, kanna och oblatask (fig. 160) jämte fyra ljusstakar av silver, skänktes nyårsdagen 1735 till kyrkan, varom en inskr. på oblataskens botten meddelar följande:

»DETTA LILLA OBLATSKRINET TILLIKA MED KALKEN OCH PATEEN SAMT KANNAN ÄRO GJORDE AF SÖLFWER SOM DROTTNING ULRICA ELEONORA HADE PÅ SIG WID SIN KRÖNING I UPSALA. OCH SOM HENNES MAYSTT SEDAN

FÖRÄHRDE DET ÅT RIKZ RÅDET GREF AXEL BANEERS FRU CATHARINA EBBA HORN, SOM DÅ WAR HOFMÄSTERINNA WID HOFWET, HUILKEN DET LÅTIT UTBRÄNNA OCH FÖRFÄRDIGA, SÅ HAR HON DET SEDAN SKIÄNKT TILL GOTTRÖRA KYRKIA. ANNO 1734». På alla pjäserna äro graverade hennes och makens sammanställda vapen (jfr s. 125

¹ Enl. meddelande av bergsingenjör Wilhelm von Post.

² Mycket nära besläktad är funten i Östuna, vars datering till 1300-t. (s. 64) knappast numera kan anses vara riktig.

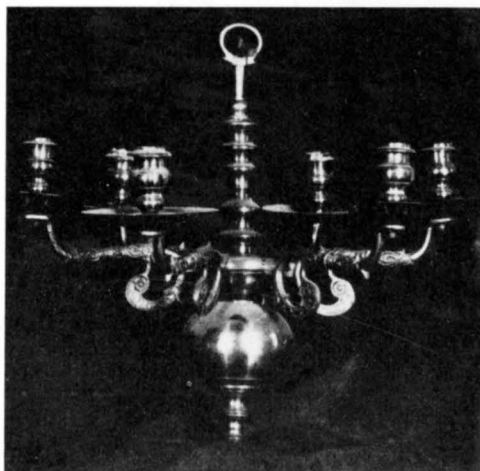
Fig. 160. Nattvardskärl och ljusstakar av silver. Gåva 1735 av Katarina Ebba Horn. Foto 1917.
 Kommunionsskanna, Kelch, Patene, Hostienbehälter und Handleuchter aus Silber. Gabe von 1735. Chalice and paten, wafer-box, wine flagon and candlesticks. Silver, presented 1735 by Katarina Ebba Horn.

not 1). Kalken, paténen och kannan hava dessutom IHS inom en strålkran och oblatasken Guds Lamm inom strålkran. Enl. stplr tillverkade av guldsmeden Gustaf Staffhell i Stockholm 1734. Kalkens H 21; paténens Diam. 14; kannans H 27; oblataskens H 6, L 13,7, B 10,3. Sammanlagda vikten av dessa fyra pjäser var $154 \frac{3}{4}$ lod, och med de fyra ljusstakarna $327 \frac{1}{2}$ lod = 4,323 kg. Enl. TILAS utbrändes allt detta silver av det tyg, »Silfver-moir», som blev över, sedan först av kröningsklädningen tagits, vad som åtgick till mässhake, antependium, häv, handbok och pulpet på altaret, vilka textilier sedermera överlämnades (se s. 146 f).

Sockenbudstyg av silver, bestående av kalk med rum för vinet i noden (cuppan skruvas av) och patén, infälld i botten; vid paténen är fästad en oblatdosa, som kan skruvas av. Enl. stplr tillverkat 1782 av guldsmeden Bengt Collin i Uppsala. Förvaras i svarvat och järnbandat träfoder.

Kanna av tenn med lock och handtag, ostämplad (?). H 28. Upptagen i INV. 1792. 1700-ts slut.

Ciborium av förgylld koppar (fig. 162) 6-kantigt, från början med ett kors på locket (borta 1751). Prytt av inskr.-band i majs-kler kring lock, förvaringsrum och fot, alla tre innehållande början av bönen Ave

CIBORIUM

Fig. 161. Ljuskrone av malm omkr. 1600. Foto 1917.

Kronleuchter aus Erz um 1600.

Bronze chandelier, c. 1600.

LJUSREDSKAP

Fig. 162. Ciborium från 1300-t. St. H. M. Foto 1917.
Ciborium, 14. Jahrh. Ciborium, 14th Cent.

singsplåt (fig. 163) med hornskivor, rikt ornerad med bårder, genombrutna och punsade. Skänkt (?) mellan 1722 och 1751. H 96. Diam. 46. 1600-ts mitt. Nu i St. H. M. inv. nr 7328.

Ljusstakar av silver, 4 st. (fig. 160), fyrkantiga med gjutna, rikt ciselerade ornament. På varje stake de sammanställda donatorsvapnen Banér-Horn. Jfr nattvardskärlen s. 140. Enl. stplr av Christoffer Wasserman, mästare i Arboga 1734—1770. H 21. Skänkta nyårsdagen 1735.

Maria. Sålunda läses på foten: AVE MARIA GRACIA PLENA DOMINV. — H 27. Såldes 1882 till löjtnant C. Edw. Arfwedson för 15 kr. och inlöstes året därpå av St. H. M. (inv. nr 7162: 1). 1300-t.

Ljuskrone av malm med 8 armar i en krans. På kulan äro graverade årtalet 1680, tvenne spegelmonogram under friherrliga kronor, B M S (Börje Månsson Skeckta) och K N F (Katarina Norfelt). Skänkt av överstinnan Katarina Norfelt 1680 (INV. 1722; jfr s. 132, 143, 148). H 62. Hänger på sin gamla plats i koret.

Ljuskrone av malm med armar i två kransar, 8 i varje, alla med musselformade manschetter, och krönt av dubbelörn. På kulan graverade donatorsinitialer: D.P.S. (Daniel Pers Son) och A.M.D. samt A:o 1.6.9.1. Enl. INV. 1722 förärad ifrån Stora Gottröra gård. Jfr tennstakarna, s. 143. H 83.

Ljuskrone av malm (fig. 161) med 6 armar i en krans. H 39. Nämnd i INV. 1722. Omkr. 1600.

Ljuskrone av trä, guldbronserad, kopia av kronan i koret. 1800-t.

Lykta för fem ljus, av mäs-

Ljusstakar av tenn, ett par, facetterat skaft och 8-kantig fot¹. Enl. stplr tillverkade 1702 av Erik Andersson, kanngjutare i Stockholm 1686—1710. Inskr.: GIFWIT : EFTER : SALI : DANIL : PERSON : WTHI : STORA GODTRÖRA : AF : DES ARFWINGAR : A:O 1702. H 30.

Antependium (fig. 164) av röd sammet med applicerade broderier i guld, silver och gult siden, tydligen urspr. av annan användning. På mitten i tre rader över varandra bokstäverna I H S, K N F o. 1678, omgivna av en krans bildad av 8 st. slutna (kungliga) kronor i reliefbroderat guld (trol. från 1600-ts början). En bård av små vasformiga ornament i annat utförande markerar altarets fasad. Skänkt av överstinnan Katarina Norfelt på Vängsjöberg (INV. 1751; jfr s. 132, not 1). L 260, B 108. Dep. i Upplandsmuseet (UPPS. UTST. KAT. nr 290).

Antependium, gjort av en broderad kinesisk lyckönskingsbonad med figurer (fig. 165 o. 166), skänkt till kyrkan av Adam Ludvig Lewenhaupt² 1705.

Huvudparten består av nu läderfärgad, urspr. röd sammet; upptill och vid sidorna en 27 cm bred ram av svart sammet. Broderiet är utfört av silke i olika, nu blekta färger, samt av typiskt kinesisk guldtråd, bestående av en på ena sidan förgylld remsa av rispapper spunnen kring en röd silkestråd. Skickligt, men rätt grovt kinesiskt arbete från 1600-t.

Framställningen består av olika lyckobringande symboler ur den taoistiska mytologien, avseende långt liv, höga ämbeten, rikedom, många söner o. s. v. Den är typisk för de lyckönskningsbilder, vilka förekomma i kinesiska tempel, hem, tehus m. fl. lokaler.

¹ Av typ Löfgren I:2, bild 113.

² ADAM LUDVIG LEWENHAUPT, greve, f. 1659, Karl XII:s berömd general, guvernör över Riga m. fl. orter 1706, riksråd 1708, † 1719 i rysk fångenskap i Moskva, begravd i Riddarholmskyrkan 1722. G. 1689 med sin kusin och brors svägerska grevinnan BRITA DOROTHEA LEWENHAUPT f. 1663, vilken överlevde mannen. Ägde inom socknen Johannisberg, varest grevinnan ännu 1724 bodde kvar (UTTERSTRÖM, s. 52 samt H. E. UDDGREN, Karolinen Adam Ludvig Lewenhaupt. 1—2, Uddevalla 1919—50).

Fig. 163. Lykta av mässing, 1600-t. Foto 1917.
Messingleuchter, 17. Jahrh. Brass lantern, 17th Cent.

TEXTILIER

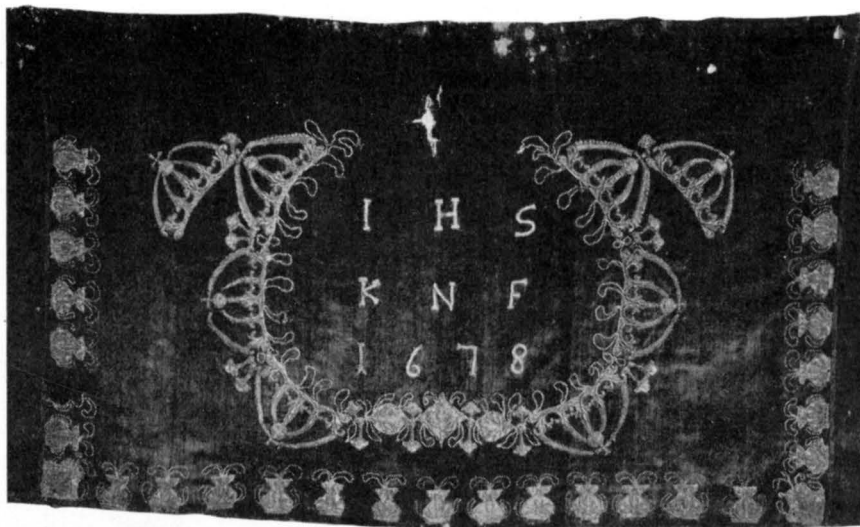

Fig. 164. Antependium, skänkt 1678 av Katarina Norfelt. Upplandsmuseet, Uppsala.
Foto Upps. utst. 1918.

Antependium, Gabe von 1678. Altar-cloth. Red velvet, embroidered with gold and silver thread and yellow silk. Presented 1678.

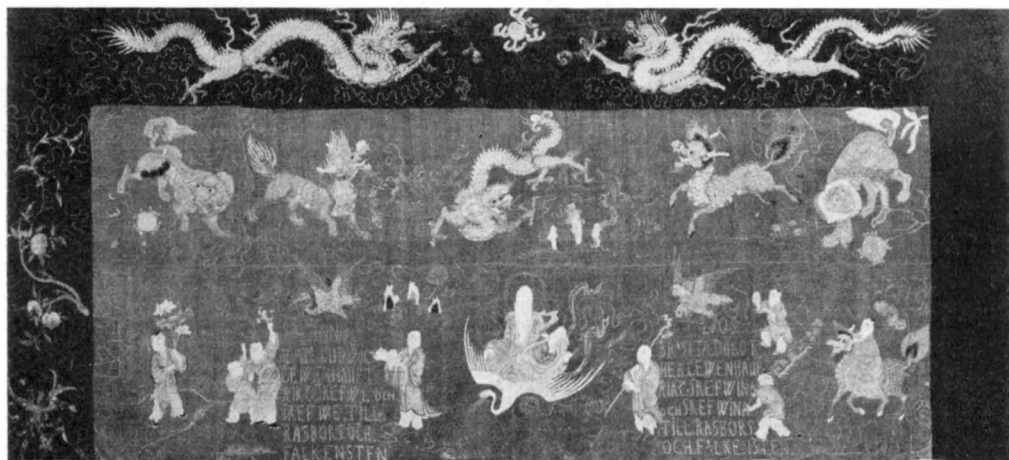

Fig. 165. Antependium, tillverkat av en kinesisk lyckönskingsbonad, 1600-t., skänkt av Adam Ludvig Lewenhaupt 1705. Sr. H. M. Foto Pietas 1940.

Antependium aus einer chinesischen Glückwunschsdecke, 17. Jahrh., Gabe 1705 von Adam Ludvig Lewenhaupt, einem berühmten General des Königs Karls XII.

Altarcloth, 17th Cent. Made from a chinese 'greetings-cloth'. Silk embroidery on velvet. Presented 1705 by Adam Ludvig Lewenhaupt, the famous General of King Charles XII.

Fig. 166. Detalj av antependium fig. 165. Foto Pietas 1940.
Detail des Antependiums Abb. 165. Detail of Fig. 165.

På den horisontala ramen tvenne gyllene, fyrkloiga drakar lekande med ett flammande klot (?) eller snarare »önskepärnan». Ramen till vänster visar en gren med mogna persikor, medel mot onda andar, och en liljeart, som anses befördra en sons födsel. Högra ramen saknas. I huvudpartiets övre rad framställes två exemplar av fabeldjuret »ch'ilin» (fig. 166) omväxlande med ett lejon, en drake och en apa. I den nedre radens mitt synes »Det långa livets gud», en gammal skäggig man ridande på en trana och omgiven av mänskliga gestalter i olika situationer med symbolisk karaktär (fig. 165). Mellan dessa ha senare infogats följande donatorsinskrift, utförd av smala (europeiska) guldband och uppdelad i två grupper: ANNO 1705/ADAM LUDVIG/LEWENHAUPT./RIKZ: GREFWE och/GREFWE. till/RASBORG och/FALKENSTEN. — BRIGITA. DOROT-/HEA. LEWENHAUPT/RIKZ: GREFWINA/och GREFWINA/till. RASBORG/och FALKENSTEN.

Blekt, urspr. rött lärftsfoder. — H 120, L inkl. försvunna rambården 267. År 1883 försålt till St.H.M. inv. nr 7162: 1. Konserverad av Pietas 1940.

Det vid 1700-ts början i vårt land säkerligen mycket ovanliga broderiet kan givetvis ha förvärvats av Lewenhaupt i de baltiska provinserna, där han deltog i Karl XII:s fälttåg mot Ryssland. Men sannolikare är väl, att han fått det i Moskva, då han 1684 deltog i en av de många svenska handelslegationerna till Ryssland¹ (jfr s. 152 om klockorna).

Antependium (fig. 167) av vit sidenmoiré med applicerade broderier i sekundär användning. I mitten två stora vapen med hjälmprydnader och yvigt, akantusformat hjälmtäcke, utfört i mycket rikt broderi, delvis i relief, typiskt för 1670—80-talen. Utmed nederkanten en bård bestående av bladrankor mellan 7 st. omkr. 30 cm höga grupper, sammansatta av sköldar, trummor, akantus, tofsar, lansar, fjäderbuskar, musikinstrument etc., uppenbarligen stammande från bårderna till det begravningsstandar, vartill även vapnen urspr. hört. Tekniken i vapen och bårder överensstämmer: övervägande guld- eller silvertråd, delvis glest spunnen så att den färgade kärntråden är synlig och ger toner av blått, grönt, brunt m. m. Som markering av altarets fasad har placerats en smal bård av »palmsblad», sydd i guld i likhet med det övriga broderiet. Under vapnen läses i broderade bokstäver GREWE AXEL BANÉR/CATARINA EBBA HORN/ANNO [1]736 (grevinnan Horn dog 9/11 1736). Då denna skrud stiftades har man tydligen använt grevinnans föräldrars broderade begravningsvapen. Hennes far, friherre Bengt Horn av Åminne († 1678, se s. 149, not 2) var nämligen även gift med en Banér, Ingeborg. De voro begravda i Gottröra i ett av svärsonen uppfört gravkapell (se ovan s. 125). Årtalet 1678 stämmer utmärkt med stildateringen av det tunga vapenbroderiet. Antependiet är fodrat med vit lärft, som även bildar en bred skoning upptill. H 108, L 400. St.H.M. inv. nr 7162: 3.

Antependiet tillhör en större donation av textilier, på följande sätt förtecknad i addenda till INV. 1722: »1736 til Midsommarsdagen förärade Hans Hög Grefl. Exellece

¹ Publ. i AGNES GEIJER: *Oriental Textiles in Sweden*, Köpenhamn 1951, Nr 126, s. 76. Bildtolkningen av fil. dr GÖSTA MONTELL, Etnografiska Museet.

Fig. 167. Antependium av moirésiden (mittpartiet), skänkt av Axel Banér och Katarina Ebba Horn 1736. Sr. H. M.

Antependium aus Silberstoff, Gabe von der Banér-Horn Familie 1736. Die Wappenstickereien gehörten einst einer Begräbnissfahne von 1678.

Altar-cloth (1736). Silk moiré, embroidered. The coats-of-arms and the other large motifs once formed part of the funeral regalia (1678) of the Banér-Horn families.

Gref Banér tillika med sin Grefwinna och Häfmästarinna Fru Catherina Ebba Horn til Gottröra kyrckia efterföljande wackra saker. 1. 1 Mässhake af Silfwer Moir, på Ryggen Brodderad Christi kors, och rundt om Brodderade Vddar, med Årtalet. 2. Ett antependium af samma slag, med deras Brodderade wapn uppå. 3. En Altar duk med Guld och Silfwer Spetssar omkring. 4. En pulpet på Altaret af samma Tyg som Mässhaken, Broderad med guld rundt omkring. 5. En handbok af samma slagz tyg. Borderat omkring med deras Namn. 6. en Håf af samma Moir med silfwer kläcka och Silfwer beslag. 7. En Mässeskiorta af Hållands lerft. 8. En duk på Altar Pallen af Warendorfer lerft. 9. 1. Kalkck kläde af knyttning, eller af Spetsar öfwer alt. 10. 2 Drälle Servietter.» Av alla dessa föremål äro endast bevarade antependiet, mässhaken och handboken. Enl. TILAS äro de av silvertyg förfärdigade föremålen gjorda av drottning Ulrika Eleonora den yngres kröningsklädning. Jfr ovan s. 140 ang. nattvardskärl.

Kalkduk av vitt siden med silkebroderier i naturalistiska färger: blommor och på mitten en knäböjande kvinna. Versifierade inskr. av religiöst innehåll. På baksidan: UMS¹ ÅR 1759. DEN. 22. JULII. 45×45.

Kalkduk av svart siden med fransar av gult och svart silke. På mitten IHS i guldtråd och i hörnen kvistar i grönt och blått silkebroderi. På baksidan: E.H. H.H. 18 $\frac{24}{6}$ 50.—54×50.

¹ Ulrika Margareta Skeckta från Vägsjöberg (se s. 132, not 1).

Fig. 168. Mässhake av röd italiensk sammet från 1400-t.
Foto Upps. utst.. 1918.

Messgewand aus rotemitalienischen Samt, 15. Jahrh. Chasuble, red Italian velvet, 15th Cent.

Mässhake av röd sammet (fig. 168) i granatäpplemönster, italiensk tillverkning från 1400-t., med i senare tid (1600-t.?) anbragta kors och kantband, framtill av guldspets, baktill av guldgalon. Foder av blått linne, i inv. 1722 kallat dwälsk. Ryggstyckets L 122, B 78. Dep. i Upplandsmuseet i Uppsala (UPPS. UTST. KAT. nr 223).

Mässhake av silvertyg (fig. 169) med krucifix på ryggsidan, applikationsarbete i silver, guld och silke, IHS på framsidan samt runt kanterna bladård i guld. Vitt linnefoder. Tillhör den Banér-Hornska donationen 1736 (jfr ovan om antependiet) Ryggstyckets L 122, B 79. Dep. i Upplandsmuseet, Uppsala (UPPS. UTST. KAT. nr 266).

Bokdyna av fasonerad, grön sammet med slät botten av vitt siden. På ena sidan broderat Gottröra. 1800-t. Trapetsformad, B 37, L 48. Dep. i Upplandsmuseet, Uppsala.

Håv av mörkblå sammet med galon och frans av silver samt försilvrad skafthylsa och svart skaft. 1800-t., förärad av kyrkvärden Lundin i Lindberga. L 208. Ännu under 1800-t-

f.h. fanns den Banér-Hornska håven av silvertyg med silverklocka (se s. 147).

»Häradstrumma» för Långhundra härad skall enl. Palmschiöldska samlingen, U. B., ha hängt »baak om altaret» i Gottröra kyrka. Sedan länge försvunnen.

På stora gången hava legat fyra gravstenar, vilka sprungo sönder vid branden 1893. 1790 inlades gravstenar från kyrkogården i kyrkan (jfr s. 128 om golv), huru många är okänt. Enl. 1829 års inv. funnos då gravstenar, lagda över följande personer: 1. Olof Ingemarsson i Jursby, † 1666. 2. Monsieur Elias Carlsson, † 1677. 3. Johan Eriksson i Östra Rickeby, dennes maka Margareta Andersdotter och deras barn; stenen bar årtalet 1677. Närmast altaret låg enl. samma källa över den murade trappan ned till vängsjöbergiska graven en sten med 4 ringar och utan inskr. 1758 eller 1759 låg enl. TILAS framme i koret en gravsten — »rätt vacker och zirligt huggen med vapen uppå» — med inskr. över översten Börje Månsson Skeckta och dennes maka Katarina Norfelt (se s. 132, not 1).

HÄRADS-
TRUMMA

GRAVSTENAR

Huvudbaner, begravningsvapen över Börje Månsson Skeckta (fig. 170) av skulpterat, krederat och målat trä. Söndrigt, utan bärstång, färgen till stor del borta och inskr., som i sin helhet återges av TILAS, blott delvis läsbar. H 206. Brann upp 1930, då det var bortlämnat för konservering! — Vidare meddelar TILAS: »Der ofvan före hängia des Hielm, Wapen handskar med sporrar och värja.» Av alla dessa föremål återstår endast en hjälmkalott (fig. 172) vid undersökningen 1917 påträffad i materialboden och använd till tjärpyts. Dep. i Livrustkammaren. Kalotten smidd av två stycken. H 19,5, L 24, B 20. Av dess form samt läget av nithål på sidorna och urtagningar i den förtjockade kanten framtill för en skärm med visirjärn jämte placeringen av nithuvudena framgår, att hjälmen i komplett skick i huvudsak liknat en här till jämförelse schematiskt återgiven hjälm (fig. 174)¹. Hjälmar av denna typ äro kända från mitten och s.h. av 1600-t., och förekomma företrädesvis i länderna omkring Engelska kanalen, varför det är trol. att S. hemfört denna hjälm från Holland eller Frankrike, varest han gjorde krigstjänst under sin ungdom — han hemkom 1654 eller 1655 (jfr s. 132, not 1).

Huvudbaner, begravningsvapen över Bengt Horn² (fig. 171), av skulpterat, krederat och målat trä. Bärstång saknas. H 185. Målning och inskrift numera borta.

Minnestavla av järnplåt på järnram med friherrliga ätten Rehbinders och adliga ätten Boijes vapen samt inskr. på en stympad obelisk över kaptenen friherre Carl

¹ Avbildad i BASHFORD DEAN, Notes on Arms and Armor, New York 1916. The Metropolitan Museum of Art. (Meddelat av numera avlidne friherre Rudolf Cederström.)

² Friherre BENGT HORN AF ÅMINNE, f. 1623, † 1678; riksråd, fältmarskalk, lagman över Karelen m. m. G. m. 1. Margareta Sparre, 2. Ingeborg Banér, 3. Margareta Bielke (jfr s. 125, not 1).

BEGRAV-
NINGSVAPEN

Fig. 169. Mässhake av silvertyg från Ulrika Eleonora d. y:s kröningsklädning. Skänkt 1736. Foto Upps. utst. 1918.

Messgewand aus Silberstoff von dem Krönungskleid Ulrika Eleonoras d. J. Gabe von 1736.

Chasuble, silver moiré, embroidered with gold and silver thread and yellow silk. From materials used for the coronation robes of Ulrika Eleonora the Younger. Presented 1736.

MINNESTAV-
LOR

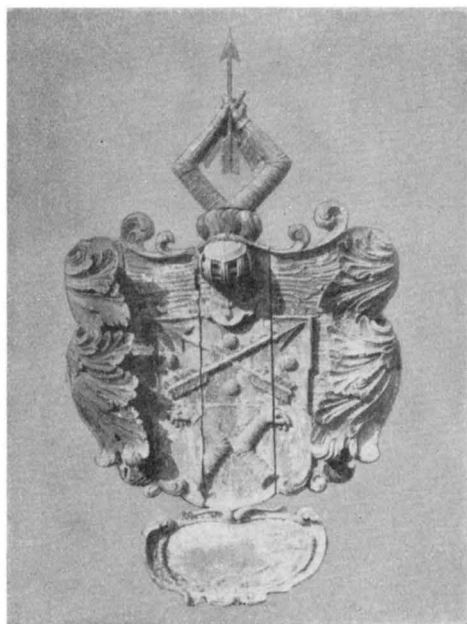

Fig. 170. Huvudbaner för överste Börge Månsson Skeckta † 1670. Foto 1917.

Funeralwappen des Obersten Börge Månsson Skeckta, gest. 1670.

Coat-of-arms, part of the funeral regalia of Colonel Börge Månsson Skeckta, d. 1670.

Fig. 171. Fältmarskalken Bengt Horns huvudbaner, 1678. Foto 1917.

Funeralwappen des Feldmarschalls Bengt Horn 1678.

Coat-of-arms, part of the funeral regalia of the Fieldmarshal Bengt Horn 1678.

Herman Rehbinder¹ och dennes maka Sophia Juliana Jöransdotter Boije till Gennäs (f. 1695, † 1772); allt målat med oljefärg. Minnestavlan uppsatt 1785. Inskriften helt återgiven av KLINGSPOR. H 172, B 117. Ej anträffad vid undersökning 1945 och 1950.

Minnestavla av kopparplåt på järnram med adliga ätten af Darellis vapen samt medicinska emblem och inskr. på en obelisk över Johan Anders af Darelli²; allt målat med oljefärg. H 116, B 172. Ej anträffad vid undersökning 1945 och 1950.

TILAS uppräknar ett epitafium och ett svart kläde med inskr.: det förra, med inskr. över kaptenen Ingemar Månsson i Skarsby, † 1637, hade en målning, framställande en far med 4 söner och en mor med 3 döttrar, grupperade kring Kristus på korset; på det senare lästes: JOHAN WENDELBERG CAPITEN TIL SÖS ANNO 1684.

Ytterligare ett begravningsvapen av skulpterat trä har funnits över Henrik von Lusten³; förstört vid branden 1893. Inskr. fullständigt återgiven av TILAS.

¹ CARL HERMAN REHBINDER, f. 1686, † 1755; tillbragte efter slaget vid Poltava 13 års fångenskap i Sibirien. Ägde Rickeby.

² JOHAN ANDERS DARELIUS, adlad AF DARELLI, f. 1718, † 1780; intendent vid Sätra hälsobrunn, assessor i Collegium Medicum. Gjorde gården Vängsjöberg till fideikommiss 1779.

³ HENRIK VON LUSTEN g. m. Catharina Skeckta i hennes första gifte. Jfr s. 132, not 1.

Fig. 172. Hjälmkalott. Återstod av överste Svecktas hjälm. Foto 1918.

Helmkalotte. Rest des Helmes des Obersten Sveckta. Crown (all that remains) of helmet of Colonel Sveckta. (Cf Fig. 174.)

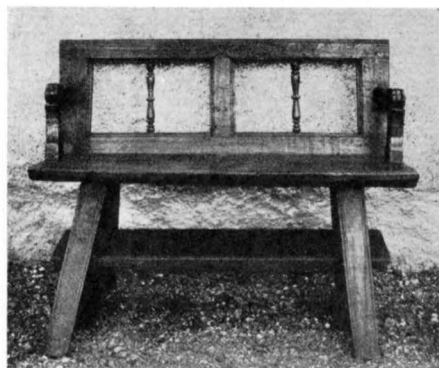

Fig. 173. Brudstol av omålad ek. 1600-t. Foto 1917.

Brautstuhl aus Natur-eiche. 17. Jahrh. Bridal chair, plain oak.

Brudstol av ek, vändbänkskonstruktion, omålad, med tillhörande pall (fig. 173). På pallen äro inskurna initialerna BYHS och KAD. 1600-ts f. h. Bänkens H 91, B 114. Pallens H 25, L 103, B 24. — I inv. 1751 upptages en »Brud Päll af guhlt Taft med Hählsöm av tråd, i rutor om hwart annat satt».

MÖBLER

Rokokostolar, 2 st., inköptes 1827 på auktion till bruk i sakristian. Bägge äro övermålade med bänkfärgen.

Carl XII:s bibel, bunden i helt, svart skinnband med konungens monogram i guldpressning.

BÖCKER

Handbok (fig. 175), tryckt 1693, i brunt skinnband med guldpressning. Pärmarna utvändigt klädda med silvertyg med applikationsbroderier i guld, silver och silke: Banér-Hornska vapnen omgivna av stiliserade bladornament. H 21, B 17. Ingår i den på s. 146 f nämnda donationen år 1736 av textilier m. m.

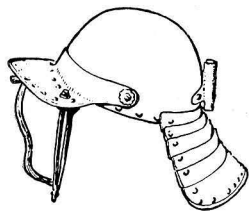

Fig. 174. Västeuropeisk hjälmtyp. Till rekonstruktion av fig. 172. Teckn. A. Billow 1918.

Westeuropäischer Helmtypus. Zur Rekonstruktion von Abb. 172.

W. European type of helmet. (See also Fig. 172.)

Fader vår, kalligrafiskt utförd i korsform på papper inom svart ram med glas. Skänkt 1846 av skomakaremästaren, fanjunkare J. C. Fiebelkorn i kyrkobyn. Dagermått 60×46.

TAVLA

De nuv. klockorna äro nygjutna efter branden 1893 av Joh. A. Beckman i Stockholm. H 82, Diam. 115,5 resp. H 67 och Diam. 92,5. — 1722 fanns »1 st. klåcka i Stapelen af Älder» (omgjuten 1827), på vars axel, enl. inv. 1751, var inbränt: DEN 9 JUNIJ 1691, samt en »mindre klåcka, förärad af Högwälborne Gref Lewenhaupt på Johansberg».

KLOCKOR

Om dennas utseende saknas varje underrättelse. När klockan omgöts av Gerhard Meyer d. y. i Stockholm 1735,

Fig. 175. Handbok med broderad pärm av silvertyg (jfr fig. 167), skänkt 1736. Foto Pietas 1918.

Handbuch mit gesticktem Einband aus Silberstoff (vgl. Abb. 167). Gabe von 1736. Cover of clergyman's book, embroidered silver cloth. (Cf Fig. 167.) Presented 1736.

försågs den med en inskr., av vilken förutom donatorernas namn och vidlyftiga titlar framgår, att klockan tagits i krig från ryssarna¹ och efter överförande till Sverige skänkts till Gottröra kyrka av greve Adam Ludvig Lewenhaupt och hans maka år 1706 (jfr s. 143, not 2).

SAMMANFATTNING

I. Grästenskyrka med långhus, torn i V och smalare kor i Ö, om med absid eller rak Ö-vägg kan ej avgöras. Troligen plant innertak av trä. 1100-ts s. h. — 1200-ts f. h.

II. Långhusets S-portal ombygges med profilerad tegelomfattning, 1200-ts s. h. el. 1300-ts b. — Dopfont från 1200-ts s. h. (fig. 158). Triumfkrucifix från 1300-t (fig. 157). Ciborium (fig. 162).

III. Sakristia med tunnvalv uppföres på 1300-t el. 1400-ts f. h. Kryssvalv av tegel slås i långhus och kor, 1420—50.

IV. Koret förlänges åt Ö med en stjärnvalvd travé. Stjärnvalv inslås i tornet. Vapenhus bygges framför långhusets S-portal. Tornet förses med hög spira (fig. 143). 1400-ts s. h. — Altarskåp (fig. 155).

V. Gravvalv inredes under koret 1673. Troligen ngt senare uppsättes takryttare på korets tak (fig. 144). — Adam Ludvig Lewenhaupt skänker 1705 antependium av kinesiskt broderi från Mingperiodens slut (fig. 165), samt 1706 en i Ryssland erövrad kyrkklocka (omgjuten 1735).

VI. Gravkor på kyrkogården uppföres 1735 (fig. 140) av Axel Banér och Katarina Ebba Horn, vilka 1735—36 skänka nattvardskärl och ljusstakar av silver samt rik textil skrud, allt förfärdigat av

¹ Jfr T. J. ARNE, *Det stora Svitjod*, Stockholm 1917, s. 97.

Ulrika Eleonora d. y:s kröningsklädning och silvermetall från denna. De skänka dessutom en altartavla. — 1758 levererar bildhuggaren Magnus Granlund altaromfattning och krucifix (fig. 154).

VII. Tornet förses med ljudöppningar 1786—87, då klockorna flyttas från en fristående klockstapel, som då rives jämte en medeltida stiglucka. Ny predikstol 1795.

VIII. Kyrkan avbrännes genom åkslag 1893. Restaureras grundligt 1894 enl. ritningar av ark. J. R. Ekberg: vapenhuset borttages, S portalen flyttas till tornets S sida, nytt trapphus av tegel uppföres på tornets N sida. Ny tornspira och nya yttertak utföres. Hela träinredningen ny. — Från branden räddade äldre inventarier magasineras.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Feldsteinkirche mit Langhaus, Westturm und schmalere Ostchor, ob mit Apsis oder gerader Ostwand kann nicht entschieden werden. Vermutlich flache Decke aus Holz. Zweite Hälfte des 12. — erste Hälfte des 13. Jahrhunderts.

II. Das Südportal des Langhauses wird mit profilierter Ziegeleinfassung versehen, zweite Hälfte des 13. oder Anfang des 14. Jahrh. (Abb. 149). — Taufbecken der zweiten Hälfte des 13. Jahrh. (Abb. 158). Triumphkruzifix des 14. Jahrh. (Abb. 157). Ciborium (Abb. 162).

III. Die Sakristei mit Tonnengewölbe wird im 14. oder zu Beginn des 15. Jahrh. erbaut. Im Langhaus und im Chor werden Kreuzgewölbe aus Ziegeln eingezogen, 1420—50.

IV. Der Chor wird nach Osten mit einer sterngewölbten Travée verlängert. Im Turm wird ein Sterngewölbe eingezogen. Vor dem Südportal des Langhauses wird eine Vorhalle angebaut. Der Turm wird mit hoher Spitze versehen (Abb. 143). Zweite Hälfte des 15. Jahrh. — Altarschrein (Abb. 155).

V. 1673 wird ein Grabgewölbe unter dem Chor angelegt. Vermutlich kurz danach wird auf das Dach des Chores ein Dachreiter aufgesetzt (Abb. 144). 1705 schenkt Adam Ludwig Lewenhaupt, ein berühmter General des Königs Karl XII, ein Antependium aus chinesischer Stickerei aus dem Ende der Mingperiode (Abb. 165), und 1706 eine in Russland eroberte Kirchenglocke (umgegossen 1735).

VI. 1735 wird auf dem Friedhof eine Grabkapelle erbaut (Abb. 140), gestiftet von Grafen Axel Banér und Katarina Ebba Horn. Sie schenken 1735—36 auch einen Kelch, silberne Handleuchter und reiche Kirchentextilien, alles aus dem Krönungsgewand der Königin Ulrika Eleonora d. J. und dessen Silbermaterial verfertigt (Abb. 160, 167, 175). Ausserdem schenken sie ein Altargemälde. — 1758 liefert der Bildhauer Magnus Granlund eine Altareinfassung und ein Kruzifix (Abb. 154).

VII. Der Turm wird 1786—87 mit Schall-Lucken versehen, als die Glocken aus dem freistehenden hölzernen Glockenturm überführt werden; dieser wird, zugleich mit einer mittelalterlichen Kirchhofpforte, abgerissen. Neue Kanzel 1795.

VIII. 1893 brennt die Kirche infolge Blitzschlages ab. 1894 wird sie nach Zeichnungen des Architekten J. R. Ekberg gründlich restauriert: die Vorhalle wird entfernt, das Südportal an die Südseite des Turmes versetzt, an der Nordseite des Turmes ein neues Ziegel-Treppenhaus aufgeführt. Eine neue Turmspitze und ein neues Aussendach wird errichtet.

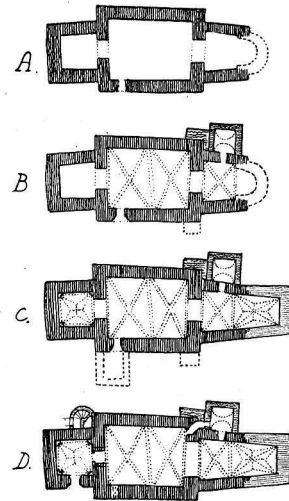

Fig. 176. Kyrkans planutveckling.

Grundrissentwicklung der Kirche.

The growth of the church.

SUMMARY

I. Late 12th or early 13th cent.: a grey-stone structure with nave, W. tower and narrow E. chancel. It is not known whether there was an apse. There was probably a flat wooden ceiling.

II. Late 13th or early 14th cent.: S. doorway of nave reconstructed and given brickwork mouldings. — The font is late 13th cent. (fig. 158), the rood 14th cent. (fig. 157). Pyxis (fig. 162).

III. 14th or early 15th cent.: vestry with barrel-vaulting built. Brick cross-vaulting put into nave and chancel 1420—50.

IV. Late 15th cent.: chancel lengthened to E., and given vaulting star-shaped in plan. The tower was vaulted in a similar manner. Porch (*vapenhus*) built in front of S. doorway to nave. A tall spire was added to the tower (fig. 143). — Retable (fig. 155).

V. 1673: burial crypt built beneath chancel, and it is probable that the little turret on the chancel roof also dates from this time (fig. 144). 1705: Adam Ludvig Lewenhaupt, famous general of King Charles XII, presented embroidered altar-hangings. These were Chinese, dating from the end of the Ming period (fig. 165). Lewenhaupt also presented (in 1706) a church-bell which had been captured in Russia; it was re-cast in 1735.

VI. 1735: family tomb in churchyard built by Axel Banér and Katarina Ebba Horn, who in 1735—6 presented a wafer-box, wine flagon, chalice, candlesticks and textiles (fig. 160, 167, 175). The textiles were reconstructions from the coronation robes of Queen Ulrika Eleonora, and the silver thread thereon provided the raw material for the above-mentioned metalwork. Another gift was an altar-painting. In 1758, woodcarver Magnus Granlund delivered a carved surround for the altar and a crucifix (fig. 154).

VII. 1786—7: the bells were transferred from a separate bell-tower to the church tower itself, which was then provided with openings. Both the bell-tower and a mediaeval churchyard porch were then demolished. 1795: a new pulpit.

VIII. 1893: the church was struck by lightning, and fire broke out. 1894: thorough restorations carried out under the direction of Architect J. R. Ekberg. The porch was removed, the S. doorway was moved to the S. side of the tower, and a new spiral staircase, of brick, was put into the N. side of the tower. A new spire and a completely new roof were built, and new interior woodwork put in.

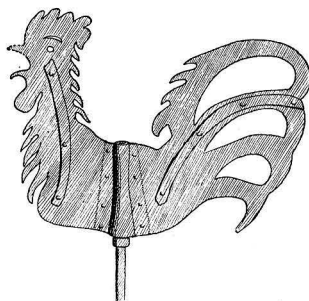

Fig. 177. Torntupp från den gamla tornspiran. Teckn. A. Billow 1917.
Wetterhahn von der alten Turmspitze.
Iron weather-cock from the old steeple.

Fig. 178. Närtuna kyrka från NV. Foto 1917.
Die Kirche von NW. The church from NW.

NÄRTUNA KYRKA

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, LÅNGHUNDRA HÄRAD,
UPPSALA ÄRKESTIFT, SEMINGHUNDRA OCH
ÄRLINGHUNDRA KONTRAKT

TRYCKTA KÄLLOR: AFRITNINGAR I, Pl. 48, 71. — O. PH. UTTERSTRÖM, Beskrifning öfver Närtuna och Gottröra Socknar i Erkestiftet, Upsala 1875, 8:o, 52 s., förordet daterat 1833. Innehåller beskr. öfver k:an och inv. samt biogr. upplysn. — C. A. KLINGSPÖR i U.F.T. II, s. 144—151, lämnar en kort beskr. av k:an samt nämner utförligt viktigare inv. och gravminnen.

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: R.A.: Riksreg., Kgl. brev $\frac{8}{10}$ 1728 ang. beviljad kollekt till k:ans reparation; E. D. handl. 1896 $\frac{1}{5}$ (ang. rest. 1896). — K. B.: TLAS, s. 492—496, förtecknar gravminnen och omnämner inredningsföremål från Mörby slottsk:a. — A. T. A.: INV. 1829; IHRFORS innehåller, utom text, ext. av k:an fr. S, plan samt kopia av tornproject. — B. ST.: 3 laverade ritn.: 1. »Dessein till Öfver Byggnad på Närtuna Kyrkotorn», dat. $\frac{9}{4}$ 1783, 2. »Dessein till Altartafla — —», 3. »Dessin till ett Orgel Verk — —», godkänd i Ö.I.Ä. $\frac{9}{7}$ 1817; 5 blad ritn. t. rest. av Närtuna k:a, utarb. av ark. J. LAURENTZ, omarb. av LUDV. PETERSON, förslaget stadf. $\frac{1}{5}$ 1896; 9 blad rest.-ritn. av int. Ä. NOREEN 1946, stadf. 1947. — L. ST.: A VI, s. 59, ägokarta av år 1639 med skematisk ritn. av k:an fr. S. — U. B.: NORDIN 39: 5, p. 23, uppbörd 1531 (utom penningar »Två klockor iiii Skp Viii lispd — Sillff — iiii löde marc Xii Lodh»); PALMSKIÖLD nr 275, p. 1013—14, avskrift av brev till Gustav Vasa från »Jöns Prest aff Naartuna» (avtryckt nedan s. 156).

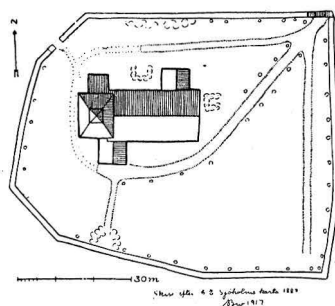

Fig. 179. Kyrkogårdsplan. Skala 1 : 2000. Uppm. A. Billow 1917.
Plan des Kirchhofes. Plan of churchyard.

KYRKANS ARKIVALIER: U. L. A.: K I:1, PROT. 1750—1810; L I:1, RÄK. 1660—1710, INV. 1691—1704; L I:3, RÄK. 1721—1817; N. I., RÄK. 1722—1792, INV. 1721, 1751, 1764, 1792, 1823 och 1866, anteckn. om arb. o. gåvor 1725—1825, vis.-handl. 1751, 1792, 1805 (även för Gottröra); N. 2, div. lösa handl. 1700—1794, bl. a. synehandl. rör. k:an 1700, 1712 o. 1751; O. 1, PROT. o. RÄK. 1606—1658; fyra ritn., av vilka tre IV: 91—93, äro förslag t. tornets ombyggnad (1780-t.) och en IV:98 originalritn. t. altartavla av THURE G. WENNBERG, stadf. 17/11 1795. — I kyrkan:¹ PROT. 1838—1857, 1857—1883; delar av en SPECIALRÄK. 1778—1787; RÄK. 1798—1846, 1800—1857, 1857—1898; INV. 1898 (senare böcker i pastorsexp.). Uppm.-ritn. 2 blad, plan, längd- och tvärsektion samt fasad mot S, av ark. JOHAN LAURENTZ, Stockholm, odat. (före rest.). Konzept och renritn. av 4 gravstenar odat. osign. (1896).

Socknen kallas 1303 *noertunir* och 1311 *Nerdatumum*, DIPL. SVEC. nr 2218 och 1350.

Följande i texten nämnda gods, gårdar och byar ligga i Närtuna sn: *Berga, Braheberg, Hamra, Malmby, Nederlunda, Närtuna, Tarf* och *Uthamra*.

I Palmiskiöldska samlingen i U. B. finnes avskrift av ett brev till Gustav Vasa från »Jöns prest aff Naartuna», vars innehåll är så belysande för det kyrkliga livet i en Upplandssocken under den relativt okända brytningstid, innan protestantismen hunnit slå igenom, att det torde förtjäna fullständigt avtryckas. På grund av de i brevet återopade vittnena, befallningsmännen Nils Hård, Jakob Holst och Pål Jute, är det möjligt att med någorlunda visshet bestämma brevet tillkomsttid till omkr. 1539. Första gången Pål Jute nämnes i Gustav Vasas registratur är näml. 1539 1/1, då konungen i Uppsala utfärdar fogdebrev för honom på »Biscopz sakerne i Steckz Län, och Södra Rodenn». Enligt samma källa var Jacob Holst borgare i Stockholm 1536 och erhöll 1540 fogdebrev på Ångermanland och Medelpad, där han var kvar ännu 1544. Nils Hård innehar under tiden 1528—1536 fogde-, häradshövdinge- och förläningsbrev på olika områden inom Uppland, men nämnes ej senare. Jöns Prest är okänd av herdaminnet, men åsyftas möjligen i följande notis i registraturet 1540: »Item Litteras Collationis för her Jöns N: på Frözzlunda Prestegield och Ahnexa.» Har Närtunaprestens brev haft den verkan att konungen förflyttat honom till ett annat pastorat? Brevet lyder:

»Högmectige Förste, K (är) Nod. (ig) Herre wärdes Eders N.(åde) göre för gudz skull och höre rätte ursaken, hwarföre Närtuna bönder wille eij hafwa mik till Kyrckie Prest. Förste saak är, att the skylte Satenska (?) Messor för thet Tornet blåste af Kyrckionne, annan saak är, at Jak eij tilbodde S. (anc)te Blasii been, som ther itt gam(m)alt skrymterij warit hafwer, tridie sakk är, wijgt wattn, Palm, liuus (?), bära stockar ok steen för Helgedomer (?), bära rökelse till belete på altaren ståå, sedan mycket annat affguderij som är emoot Gud och then Helga scrifft, som Eders Nåde ytterligare lærer besinna (?) kunne, än Jak kan Eders Nåde thet scrifwa. K(är) N(ådige). Herre, hwar jak hade willet bruke tesse förscreffne ochristeliga stycke som them gamble H(err). Pedher Göös tha hade jak warit En god kyrckio Prest then bönderne hade wäl behagat. Käre Nådige Herre iak beder Eders högmectighet, att J wille wärdigas för gudz ok r(?)ama mitt bestha. Jak hafwer eij andra saak än som förscrifwit ståår, mik saa gud hielpe till Lijf och siel. Thernäst hafwer jag III. wittne om thenna samma saak, som är Nilss Hard, Jacop Holst, Påwel Jwthe, Eders Nådes befallningsman på dessa Soknerne.

Eders Nodes undersätare.»

Jöns Prest aff Naartuna

¹ Ända sedan medeltiden och fram till mitten av 1600-t. förvarades ett antal officiella handlingar av icke kyrklig karaktär i Närtuna k:a. Se: JOSEF SANDSTRÖM, Ett »landsarkiv» från medeltiden, Rtg 1920, s. 25.

KYRKOÅRD OCH KLOCKSTAPEL

Kyrkogården (fig. 179) omges av gråstensmurar i kallmur av 100 cm genomsnittlig H och 120 cm B. Dessa uppfördes i tre repriser av dalkarlar: 1726—28 85 famnar, troligen på N sidan, 1787 91 famnar ifrån klockstapeln på V sidan runt omkring till kyrkporten — alltså en del av V sidan samt S och Ö sidorna; 1805 lades resten av muren. Den i kallmur lagda hägnaden efterträdde verkliga murar i murbruk, vilka att döma av en ägokarta från 1639 hade i huvudsak samma sträckning som de nuvarande. Dessa äldre murar, som säkerligen byggts under medeltiden, voro försedda med skyddstak av trä. De äldsta uppgifterna härom äro från 1620-t. 1741 påbörjades trätak över de nya delarna av muren. 1787 slopades taket, eftersom endast obetydliga partier återstodo av äldre mur, vilken såsom lagd i bruk fordrade skydd av särskilt tak. Medeltida mur torde aldrig ha funnits på N sidan. Åt detta håll var kyrkogården i stället fram till 1726—28 »med trääplank omständh». Detta reparerades på 1620-t.

Till kyrkogården leda 2 ingångar, den ena belägen i N muren vid Ö hörnet; den andra i murens NV sträckning togs upp 1931 och försågs med järngrindar. Den förstnämnda ingången omges av en år 1770 uppförd portal, murad av tegel, vitputsad och täckt med svartmålad järnplåt (fig. 181). — 1859 insattes sockel av grå kalksten. Grindarna — från 1770 — äro av smidesjärn; i bågfältet har troligen funnits ett ornamentalt smide. — Den nuvarande porten efterträdde en säkerligen medeltida stiglucka av tegel. Talrika

Fig. 181. Kyrkogårdsportal från 1770. Foto 1948.
Kirchhofportal 1770. Lychgate 1770.

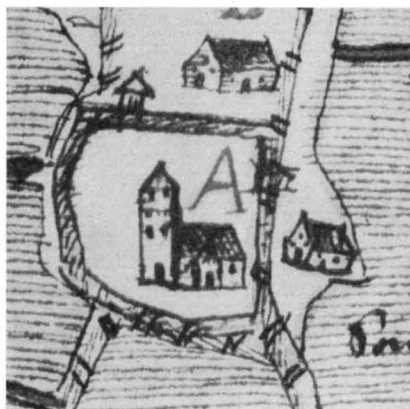

Fig. 180. Kyrka och prästgård på ägokarta från 1639 i L. Sr.

Kirche und Pfarrhof. Church and parsonage.
Abb. von 1639. Detail of map dated 1639.

KYRKOÅRD

KYRKOÅRDS-
PORT

uppgifter om reparationer föreligga alltifrån 1607 och fram till rivningen »under dagarne för Pingst» 1770. — 1787 borttogs »västra stegluckan, som var af trävirke och gjordes i det stället en liten grind». Denna stiglucka med dess av 2 stolpar burna tak (?) finns utritad på kartan 1639 (fig. 180). På ännu en karta över kyrkogården från 1821 finnes öppningen angiven, men igensattes senare. Kyrkogården är bevuxen med lövträd.

V om kyrkan stod fram till 1791 en sta- KLOCKSTAPEL
pel av trä. En dylik omtalas första gången 1611, men var då redan gammal, eftersom

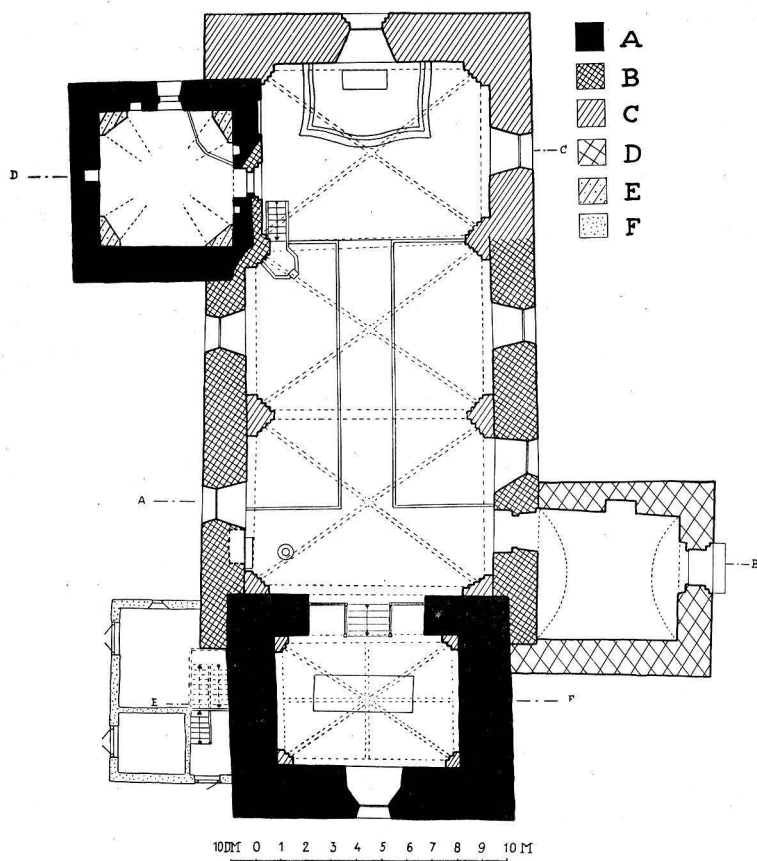

Fig. 182. Plan. Skala 1 : 300. Uppm. D. Blomqvist och A. Liljenquist 1912,
reviderad av A. Tuulse 1950.
Grundriss. Plan.

det är fråga om reparationer. I en svår storm på nyårsnatten vid årsskiftet 1628—29 blåste denna stapel omkull. En ny av öppen konstruktion och åtminstone till vissa delar spånslagen uppfördes. Efter att ha reparerats 1714 och 1728 — bland annat spånslagos hjärtstockarna — inkläddes stapeln med bräder 1745 och försågs med ny flöjel (trol. den som nu förvaras i materialboden, av kopparplåt, L 114). 1791 revs stapeln.

BOD

På N sidan invid tornet uppfördes 1931 en byggnad av tegel med spritputsade väggar och skiffertäckt tak, inrymmande materialbod, likkällare och trappa till tornets övre delar. — På samma plats fanns tidigare en bod av stående bräder på trästomme, troligen uppförd någon tid efter en reparation 1792. — En utdömd tiondebod invid Ö stigluckan revs 1768. Det hål, som därvid uppstod i muren, kompletterades med sprängsten från kyrkbacken.

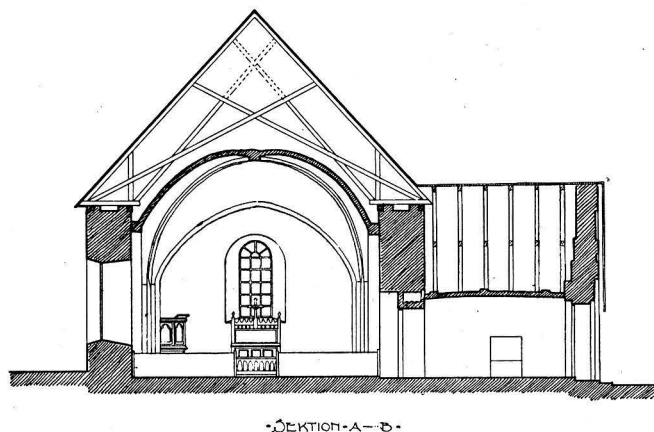

Fig. 183. Plan. Tvärsektion mot Ö. Skala 1 : 300.
 Querschnitt gegen O. Transverse section towards E.
 Fig. 183—186 uppm. D. Blomqvist och A. Liljenquist 1912.

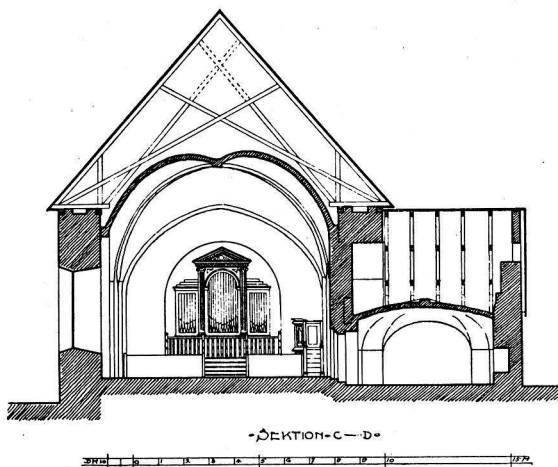

Fig. 184. Tvärsektion mot V. Skala 1 : 300.
 Querschnitt gegen W. Transverse section towards W.

KYRKBYGGNADEN

Kyrkan består av ett rektangulärt långhus med sakristia i N, torn i V, vapenhus i S och en bod vid tornets N sida. Tornets nedre del och sakristian sakna förband med långhusmurarne och synas ha tillkommit samtidigt, före el. omkr. 1200, det nuv. långhuset under 1300- och 1400-t. Vapenhuset tillbyggdes omkring år 1500. Murarna äro skalmurar av gråsten med stenarna i tämligen jämna skift av varierande höjd, i genom-

PLAN OCH
 MATERIAL

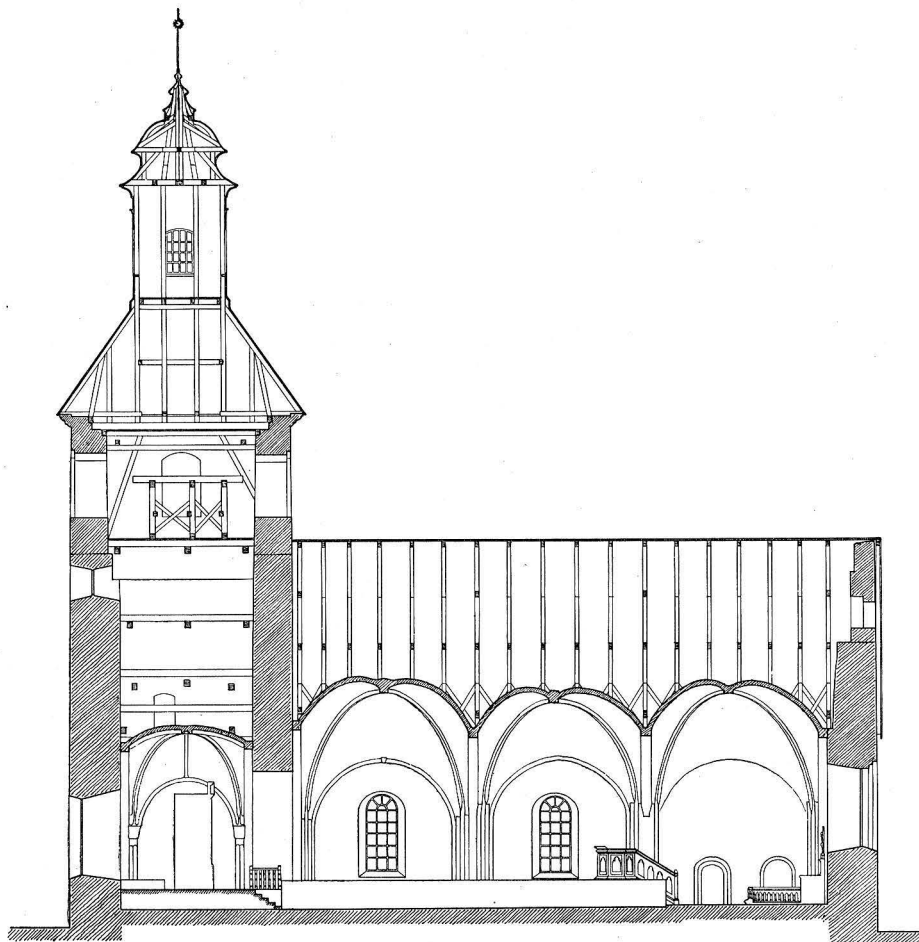

Fig. 185. Längdsektion mot N. Skala 1 : 300.
Längsschnitt gegen N. Longitudinal section towards N.

snitt 40 cm. Verklig sockel finnes ingenstädes; sådan markeras av ett svartmålat bälte nedtill. Tegel i munkförband som skal kring en kärna av gråsten i murbruk har använts till övre hälften av Ö gavelröset, till tornets översta våning, till vapenhusets gavelröset samt förmodligen även till sakstiröset ovan ett språng, där teglet nu efter en ombyggnad — troligen 1753 — ligger i renässansförband. Tegel förekommer också i omfattningarna kring fönstren, kring S portalen och kring ingången till sakstian liksom också i den stora båge, som bär upp N murens övre delar ovanför sakstian (fig. 190) och i murverket närmast under denna båge.

Hela kyrkan spritputsades utvändigt 1871 med slät puts såsom omfattningar kring fönster och andra öppningar. Dessförinnan voro murarna endast fogstrukna. Blinde-

ringar och orneringar stodo antagligen vitputsade mot de röda tegelytorna. Alla utvändiga fogar omströkos vid en reparation 1753—54.

På långhusets Ö gavelröste finnes omedelbart ovanför en liten ljusglugg ett något insänkt, vitputsat vågrätt band. Det nuvarande taket skär av dess avslutning åt S, men åt N är denna bevarad. Den utgöres av en sned begränsningslinje, som är brantare än den nuvarande gaveln. Den var säkerligen parallell med den ursprungliga gaveln. Detta tyder på att Ö gaveln från början varit högre och brantare än nu. Även V långhusgavelns partier på ömse sidor om tornets Ö mur visa, att så varit fallet. De skjuta nämligen upp något ovanför det nuvarande taket och ha brantare fall än detta.

Samtliga fönster äro efter en restaurering 1896 rundbågiga och försedda med karmar av gjutjärn. I altarfönstret insattes vid samma tillfälle en glasmålning från firman Neumann & Vogel i Stockholm. Denna målning flyttades 1949—50 i samband med återställandet av den tidigare altarpuppans till Ö fönstret på S sidan. Alltifrån en reparation 1753—54, då fönstren obetydligt förstörades från att ha varit »små och oformliga», och fram till 1896 voro alla fönster stickbågiga med samtliga karmar av trä. Antikglas insattes i samtliga fönster 1949—50. Spår av V sidan och början av valvbågen till sydfasadens två urspr. Ö fönster synas strax V om de nuvarande. I N muren fanns från början intet fönster; mellersta travéns upptogs 1792 och V travéns först 1896. En nisch i muren strax V härom igensattes vid detta tillfälle (jfr s. 170). Fönstrens urspr. storlek och placering framgår av konceptteckningen till AFRITNINGAR (fig. 187); dock bör anmärkas, att S-fasadens mittfönster, att döma av tillståndet före 1896, troligen satt betydligt närmare det V fönstret än det Ö.

Den ursprungliga S-portalen, vars övre delar äro bevarade ovan vapenhusets valv (fig. 189), har varit spetsbågig och försedd med ett språng. Den inre bågens undersida är täckt med tjock puts, men i övrigt har teglet i portalens omfattning stått bart. Redan i samband med vapenhusets uppförande eller senast vid en valvslagning 1753—54

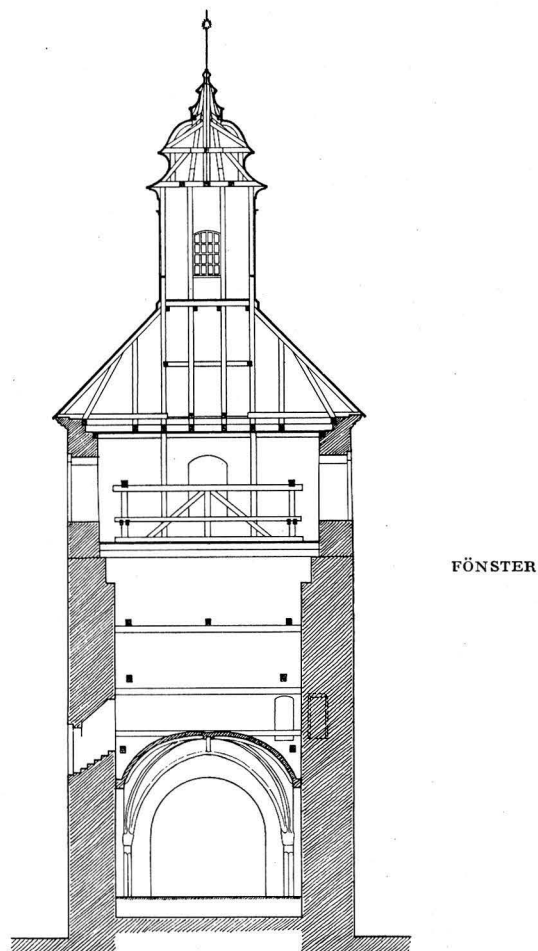

Fig. 186. Tornsektion mot Ö. Skala 1:300.
Querschnitt durch Section of tower to-
Turm gegen O. wards E.

FÖNSTER

S-PORTAL

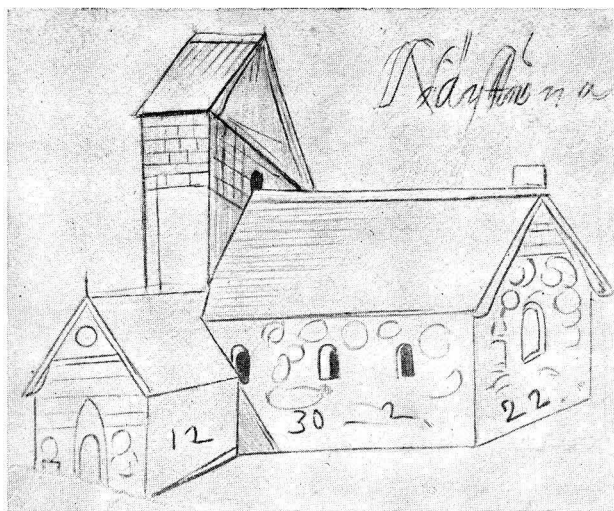

Fig. 187. Kyrkan från SO. Konzeptteckning till AFKITNINGAR (1684).

Die Kirche von SO. Handzeichnung von 1684.

The church from SE. Pencil-drawing, 1684.

förändrades portalen, så att avtäckningen blev rundbågig och språnget försvann. Inåt kyrkan har dörrsmyggen fått behålla sin urspr. rundbågiga form.

GOLV

I hela långhuset finnes trägolv, inlagt 1896. Sakristian har sedan 1949—50 nytt tegelgolv (1795 inlades trägolv, 1896 cementgolv) och vapenhuset har gammalt tegelgolv, omlagt 1863. — 1666 utlades 250 tegel i kyrkans golv, och 1721 jämnades detta, varvid också korgolvet höjdes 1 kvarter över golvet i själva kyrkan. Korgolvet omlades 1753—54, varvid en del gravar igenfylldes. 1797 belades korgolvet med plansten och stora gången med gravstenar, både sådana som legat inuti kyrkan och sådana som legat på kyrkogården. Samtidigt igenfylldes alla gravar, och begravning i kyrkan förbjöds för framtiden. Endast gården Brahebergs grav och den främsta på stora gången lämnades ofyllda.

VALV

Tre kryssvalv med ribbor i diagonalerna täcka kyrkorummet. Valven vila på sköld- och gördelbågar utgående från väggpelare med fem språng. Sköldbågarna hava rund och gördelbågarna något tillspetsad bågform. Sköldbåge saknas på korvalvets N sida. Väggpelarnas utformning är avpassad för stjärnvalv med 3 ribbor uppstigande från varje hörn. Vid hjässpunkten av de tre sköldbågarna i västligaste valvet och av den S bågen i det mellersta utskjuter en sten, som bör ha varit ämnad att mottaga en eller två ribbor i ett stjärnvalv. Det är sålunda tydligt, att det från början funnits stjärnvalv, eller åtminstone att man avsett att slå sådana. Nuv. valv uppfördes sannolikt efter en eldsvåda 1570, då den störtande tornspiran trol. skadade de tidigare valven

Fig. 188. Kyrkan från SO. Foto 1918.
Die Kirche von SO. The church from SE.

(jfr s. 164 f). — Valven och väggarna dekorerades 1896 med kalkmålning i imiterad medeltidsstil efter anvisningar och kartonger av artisten Althin. Dessförinnan hade kyrkan i det inre blivit vitlimmad 1753, 1792 och 1864. Obetydliga spår av medeltida kalkmålningar ha observerats på N korväggen ovanför sakristidörren. Ett antal medeltida konsekrationkors jämte schablonerade rosetter i rödbrunt på V delens väggpelare ha vidare framtagits 1949. Samma år vitkalkades kyrkan åter, sedan det visat sig, att putsen på valv och väggar angripits så hårt av sot från kaminen, att de icke kunde rengöras på ett tillfredsställande sätt.

MÅLAD
DEKORATION

Yttertaken — sedan 1923 täckta med skiffer — vila på takstolar nygjorda vid en reparation 1753—54. För att lättare åstadkomma en bärig konstruktion höjdes i samband därmed murarna med 4—6 tegelskift. På S sidan lades ekspån, som församlingen själv tillhandahöll. Under 1800-t. pålades tvärskurva spån.

YTTERTAK

Tornets nedre, av gråsten byggda murar ligga icke i förband med långhusmurarna. Tornets övre del prydes av något insänkta blindingar, bestående av vågräta släta

TORN

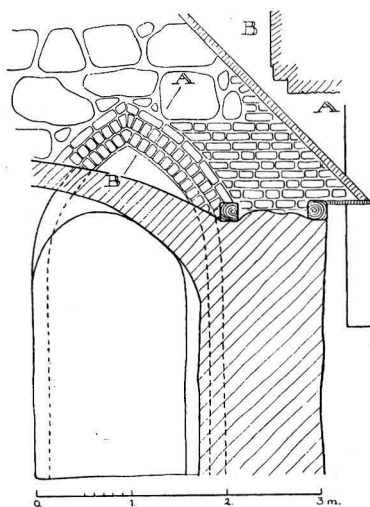

Fig. 189. Sydportalen. Skala 1 : 80.
Uppm. A. Billow 1917.
S. Portal der Kirche. S. doorway.

band och bårder av trappstegspyramider (fig. 192). Dekorationen har troligen stympats, då ljudgluggarna vidgades. 1753 förstärktes de spruckna tornmurarna med 18 bjälkar försedda med ankarslutur av järn. De fyra rundbågiga ljudgluggarna med svarta träluckor upptogs 1791. På teckningen i AFRITNINGAR (fig. 187) ses blott en åt Ö, och möjligen har denna jämte en eller två mot V vettande öppningar varit de enda under äldre tid. På gråstenspartiets övre del i V ett rundfönster, kanske på platsen för en äldre fönsterglugg. Fönster mot V i höjd med kyrkans övriga fanns troligen redan 1639, då glasfönster gjordes till ett fönster på tornet. 1753—54 vidgades detta fönster till »en stor dör och fönster». Dörren har sedermera igenmurats och fönstret är nu likt kyrkans övriga. Tornbågen breddades vid restaureringen 1896 omkr. 20 cm och höjdes med bibehållen rundbågighet omkr. 160 cm. På Ö sidan av tornmuren mot långhusvinden mynna vid sidan av varandra tvenne tegelklädda gångar med överliggare av gråsten. Den N, som ej är ursprunglig, leder genom muren in till tornrummet ovan valvet. Den S leder snett nedåt inuti S tornmuren, dock nu igenmurad $2\frac{1}{2}$ m från mynningen; gångens sträckning i de övre delarna kan man emellertid följa genom att tegelmuren mellan gången och tornets inre avtecknar sig som ett brett band i gråstensmurverket på insidan av tornets murverk ovanför valvet. Hur gången sträckt sig längre ned kan nu icke avgöras. Det troliga är emellertid, att den fortsatt ned genom murverket till en dörr någonstädes i tornets bottenvåning och att gången urspr. varit den enda vägen till kyrkvinden. Ingång till själva tornets övervåning har redan från början legat på N sidan, ca 6,5 m över marken. Dörromfattningen oförändrad, inre muröppning och trappa ombyggd, antagl. under 1700-t. Den nuv. uppgången dit utgöres av trätrappor i materialboden. — Det av ribbor i 8 kappor uppdelade valvet över bottenvåningen vilar på hörnpelare med 3 rätvinkliga språng och enkla, oprofilerade kapital vid valvanfängen. Tornets huv med fönsterförsedd lanternin byggdes vid en reparation 1791—92 efter ritningar av »conducteuren» Wennberg¹ 1783. Nedre huvan är sedan 1923 skiffertäckt, lanterninen oljemålad i vitt och brunt och övre huvan koppartäckt sedan 1863.

Sannolikt har tornet under senare medeltid haft en hög, spånklädd spira av den typ, som synes hava varit vanlig i uppländska kyrkor (Vaksala k:a visar ett ståtligt exempel

¹ THURE WENNBERG, f. 1759, † 1818, arkitekt, »konduktör» och sekreterare vid Ö.I. Å. samt amanuens vid Konstakademien. Altaruppsats och predikstol i Österåkers kyrka äro utförda efter hans förslag (Sv. K., Uppl. I, s. 586—590).

därpå). Denna spira blåste ned någon gång under 1530-t., vilken olyckshändelse bönderna i församlingen ansågo bero på den protestantiske prästens nymodiga gudstjänst, vilken missagat den ännu katolskt sinnade befolkningen (se ovan s. 156 Jöns Prests brev till Gustav Vasa). Huruvida man vid återuppresandet fasthållit vid den gamla modellen är ej bekant. Efter en brand omkr. år 1570 täcktes tornet av ett sadeltak med fall åt N och S (fig. 187). Detta provisoriska tak torde pålagts snart efter branden, i varje fall före 1607, efter vilket år inga leveranser av trävirke till tornet finnas antecknade. Provisoriet räckte emellertid ända till 1791. 1766 var tornet »ofärdigt, med blotta bräder, på förloradt¹ wis betäckt» och 1773 tilltäpptes en stor öppning på huven.

Sakristian är inskjuten under N långhusmurens stora avlastningsbåge. Under bågen finns delvis kvar sakristians gamla S gavel av gråsten mot kyrkan. Detta visar tydligt, att långhusmuren är byggd över en äldre sakristia (jfr Kårsta). Observera ett igenlagt kryphål till sakristivinden, vilket urspr. har mynnat i koret. Antagl. användes vinden som förvaringsrum eller gömställe. Sakristian har urspr. varit täckt med ett betydligt högre valv än det nuv., som tillkom 1753—54. Valvet har ribbor på översidan och vilar på breda, tresidiga murpelare som ger rummet 8-sidig planform. Fönstret har stickbågig betäckning och är gallerförsedd. Det är trol. oförändrat sedan 1675, då en murmästare byggde »fenster muren» i sakristian. I N muren är en större medeltida förvaringsnisch med hylla av ek och nya dörrar. En liknande mindre nisch i Ö muren N om fönstret har kvar sin medeltida dörr (fig. 191). På vardera sidan om ingången är en mindre murnisch, ingendera med dörr. I SÖ murpelaren ett förvaringsskåp. Dörren består av små sammannitade järnlameller på ramverk av järn och härstammar från medeltiden.

Vapenhuset har blivit byggt framför S-portalen med sin Ö mur inpassad mellan denna och det närmaste fönstret. Över portalen, som har rundbågig öppning med ett rätvinkligt språng inom en högre spetsbågig nisch, löper ett insänkt tvärband och däröver är en rund nisch, i vars botten på renritningen i AFRITNINGAR synes en troligen målrad rosettindelning. Dörrarna äro från 1896. — Vid en vis. 1751 anmärktes att valv i vapenhuset sänkades. Valvet byggdes 1753—54. Det är ett lågt tunnvalv av tegel av $\frac{1}{2}$ stens tjocklek med förstärkande ribbor på översidan. På Ö väggen är en nisch (se

¹ »förloradt» användes i äldre tid just i betydelsen »provisoriskt».

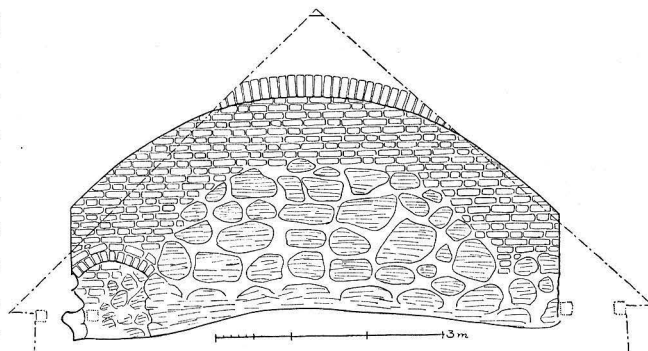

Fig. 190. N yttermuren med avlastningsbåge sedd från sakristivinden. Skala 1:100. Uppm. A. Billow 1917.

Die N. Mauer von dem Sakristieboden aus gesehen. The N wall from a standpoint beneath the vaulting of the vestry.

SAKRISTIA

VAPENHUS

fig. 183), framför vilken säkerligen det å s. 170 omnämnda altaret haft sin plats. Nischen är upptill djupare och har träbjälkar som överliggare. — Vapenhuset torde ha uppförts vid början av 1500-t. Någon närmare datering är för närvarande ej möjlig.

BYGGNADS-
HISTORIA

Som kyrkans äldsta delar får man räkna tornet (utom valven och översta våningen av tegel) och sakristian. Tornet ser ut att vara avsett för försvarsändamål. Det har högt sittande ingång på N sidan, dit man kom upp med hjälp av en stege, som lätt kunde upphissas.¹ Ingen direkt förbindelse mellan tornets övervåning och kyrkvinden fanns urspr. Varken tornet eller sakristian hava förband med nuv. långhus, utan höra troligen samman med en äldre kyrka, sannolikt av trä. Man nöjde sig med att använda sten endast till tornet såsom försvarspunkt och till sakristian såsom förvaringsställe för kyrkans dyrgripar. Denna kyrka kan ha uppförts under 1100-ts slut eller omkr. 1200, dvs. under den tid, då kyrktornen i Uppland merendels hade försvarskaraktär. Att en kyrka funnits i Närtuna redan på 1100-t. antydes även av förefintligheten av ett gravstensfragment från 1100-t. (fig. 209, jfr s. 182).

1303 och 1316 visiterade ärkebiskopen Närtuna. Då hade man antagl. redan byggt även långhuset av sten, med gotisk portal på S sidan. En under rappningen svagt synlig fog på S långhusfasaden antyder långhusets Ö gräns under 1300-t. L ca 14,95 (= 50 sv.f.). Till detta anslöt sig trol. ett smalare, rakt avslutat kor. Denna kyrka var täckt med trätak av obekant utseende. Att man inte från början hade den nuv. travéindelningen framgår av fönsteröppningarna på S fasaden. Av dessa har det mellersta fönstret urspr. legat mer åt V (se ovan s. 161). Observera även det västligaste fönstrets förhållande till valvplanet. — Under senmedeltiden vidgades sedan det gamla koret, så att kyrkan fick salskyrkans grundplan. Samtidigt började man med valvbygget i långhuset och i tornkammaren. Valvformen (de urspr. stjärnvalven) ger dateringen 1400-ts andra hälft. Långhusets valv äro trol. återuppförda i nuv. form efter en eldsvåda 1570, då de sannolikt skadats vid tornspirans nedstörtande. Under 1400-ts slut påbyggdes även tornmuren och en direkt genomgång från tornets övervåning till kyrkvinden anlades. Trappuppgången till kyrkvinden i tornets S mur igensattes. Tornet hade nu för länge sedan förlorat sin roll som refugium.

År 1896 restaurerades kyrkans interiör efter ark. J. Laurentz' av Ludv. Peterson omarbetade förslag. — Även 1949—50 företogs en omfattande inre restaurering, under ledning av intendent Ä. Noreen, med J. Österlund såsom konservator. Förändringar av bl. a. altare, korparti och bänkar samt återuppsättande av den gamla predik-

RESTAURE-
RINGAR

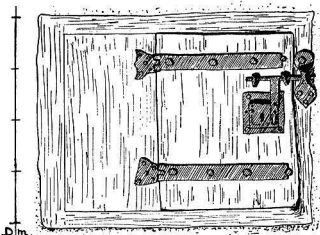

Fig. 191. Dörr till förvaringsnisch i sakristian. Uppm. A. Billow 1917.

Mittelalterliche Nische in der Sakristei.

Medieval niche with contemporary door in E. wall of vestry.

¹ Jfr Gottröra (s. 135), även kyrkor på Öland och i Nord-Tyskland (se närmare R. HAUPT, Die Bau- und Kunstdenkmäler in der Provinz Schleswig-Holstein. VI, Heide in Holstein 1925, s. 210, 580; A. TUULSE, Die Kirche zu Karja und die Wehrkirchen Saaremaas, Tartu 1940, s. 44 ff.).

Fig. 192. Tornet från NV. Foto 1948.
Der Turm von NW. The tower from NW.

stolen ledde till att kyrkan i huvudsak återfick sitt utseende före rest. 1896. Väggar och valv överkalkades, i alla fönster insattes antikglas, och elektrisk klockringning, orgeldrift och uppvärmning installerades.

Före 1949 uppvärmdes kyrkan genom en större kamin på S sidan vid väggpelaren mellan kor och långhus. Kaminen stod förr i en 1896 uppbruten, men sedermera igenmurad värmekammare i N kormuren och eldades från en avbalkning i sakristian. Särskild kamin fanns i sakristian. Här inlades trägolv och uppsattes kakelugn 1795 för att hindra den fuktighet och kyla, som där besvärade.

UPPVÄRM-
NING

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

Altaranordning. Altaret av trä, nu i blå marmorering och guld, förfärdigades 1797 av byggmästaren Johan Fröman i Almunge. Det är anpassat till den samma år anskaffade

ALTARE

Fig. 193. Interiör mot Ö. Foto 1950.
Inneses gegen O. Interior towards E.

altarprydnaden, utförd av hovbildhuggaren H. Liung efter ritningar av Thure G. Wennberg (se s. 164, not 1). Altarprydnaden (fig. 197) består av ett i fönsternischen stående, förgyllt träkors (H 179) med därpå hängande törnekrona; därunder en oljetavla föreställande Nattvarden, signerad C. W. Svedman¹ (B 159, H 51). På bägge sidor om fönstret pilastrar i grått och guld, krönta av förgyllda kerubhuvuden. Ovan fönstret en Jehovahsol och ett språkband. — Denna altarprydnad återuppsattes vid restaureringen 1949—50 efter att ha varit kasserad sedan 1896, då en prydnad av enkelt snickeriarbete i imiterad gotik uppsattes.² Enligt inv. 1829 hörde förr till altarprydnaden även en försilvrad duva (se nedan s. 171 predikstolen), samt på sidorna om korset tvenne »på väf målade

¹ CARL WILHELM SWEDMAN, f. 1762, † 1840, målare och från 1795 lärare vid Konstakademiens principskola. Målade bl. a. genrebilder med historiska motiv och illustrerade Gustaf III:s arbeten.

² Nattvardsmålningen överlämnades i samband med restaureringen 1896 till en restaurator, men kom på okända vägar i Betesdaförsamlingens ägo, Stockholm, varifrån den återlämnades före 1949 års restaurering (se närmare Sv. Morgonbladet 1945, ¹⁰/₃ och ²⁶/₃).

Fig. 194. Interiör mot V. Foto 1950.
Inneres gegen W. Interior towards W.

bilder, föreställande Hoppet och Kärleken». Nära en tredjedel av altarprydnadens kostnad hade häradsdomaren Per Persson i Närtuna by och rusthållaren Hans Andersson i Stora Åby åtagit sig.

Den altartavla, som genom 1797 års nyanskaffning blivit obehövlig och därför såldes, hade skänkts av baron Knut Kurck¹ på Braheberg, trol. omkr. år 1690. Den nämnes i ett INV. upprättat mellan åren 1691 och 1704. — Samma INV. säger att »1 st. gl Althar Tafla med 8 bilder warit tillförende i kyrkian». Sammanställles denna uppgift med innehållet av prosten Grises anteckning 1728: »då nedertogs och det gamla Offer Altaret på Qwinfolkzsidan, men bilderna upsattes i Choret på den södra sidan», blir det troligt att denna altartavla med 8 bilder (säkerligen ett medeltida altarskåp) är identisk med de uppflyttade bilderna. De noggranna INV. 1751, 1764 och 1792

¹ KNUT KURCK, f. 1660, † 1698 (ogift), friherre, kammarherre hos drottning Hedvig Eleonora. Ägde Brahebergs säteri.

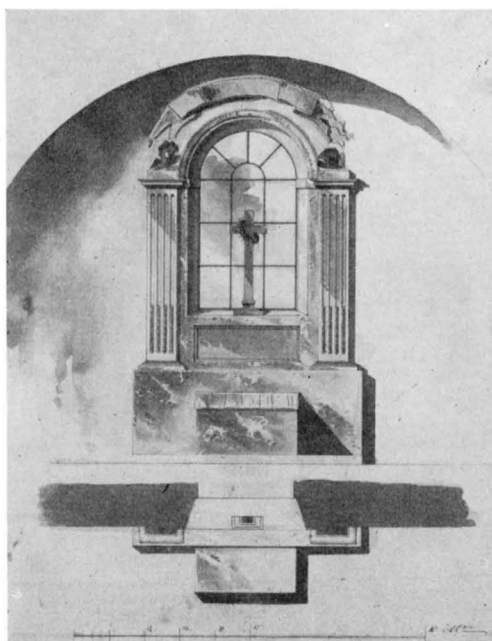
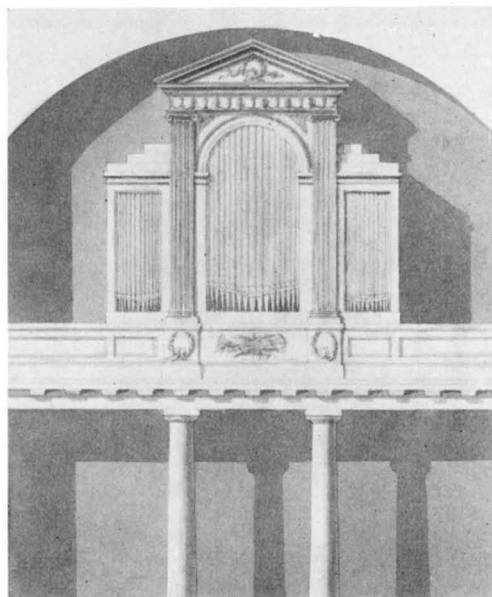

Fig. 195. Altarpriodnad. Ritning i B. Sr. av Thure G. Wennberg. Utförd 1797.

KRUCIFIX

Altaraufsatz. Entwurf vom Arch. T. G. Wennberg 1797. Altarpiece designed by T. G. Wennberg, architect, 1797.

PREDIKSTOL

nämna »en liten gl. Altartafla på väggen i Coret» jämte ett litet krucifix stående på denna. Allt detta är numera sedan länge försvunnet.

Den intressanta uppgiften här ovan om offeraltaret med dess bilder på N sidan vinner i värde, då dess plats (s. 161) med tämligen stor visshet kan antagas ha varit framför den 1896 vid ett fönsters upptagande igensatta nischen invid väggpelaren i långhusets NV hörn (se planen fig. 182). — Även i vapenhuset har funnits ett altare, säkerligen vid Ö muren framför en ännu befintlig nisch. När ärkebiskop Erik Benzelius visiterade kyrkan 1704 fördes till PROT.: »kan ock det lilla *Alltaret i Vapnuset* nederrifvas och teglet till kyrkans tarfwer brukas, efter och det är dem inn- och utgåendom wid någon Trängzell till hinders och elliest obrukligt».

I INV. 1691—1704 förekommer »1 st. gl. Stoor Crusifix står baak uthi Tornet», om vilket en anteckning i INV. 1792 utsäger det fatala »såldt». På samma sätt avhändes kyrkan samtidigt ett mindre krucifix, som enl. tillägg i INV. 1721 »står i Choret på södra Sidan uppå hwalffoten», men sedermera före 1751 (troligen 1728, jfr ovan) placerats ovanpå den gamla altartavlan. Det nämnes ej i INV. 1691—1704. Ett krucifix av krederat trä (H 60) från 1700-t. är sedan 1950 uppsatt ovanför dopbordet i långhusets NV hörn (fig. 198).

Predikstolen utfördes 1797 efter byggmästaren Johan Frömans förslag. Kasserades 1896, då en predikstol i gotikimiterande

Fig. 196. Läktare och orgel. Ritning i B. Sr. Projekt utfört 1818.

Entwurf zu Orgel und Design for gallery and Empor, 1818 ausgeführt. organ. Executed 1818.

Fig. 197. Altarprydnad, återställd 1950 (jfr fig. 195). Foto 1950.
 Altaraufsatz, 1950 wiederhergestellt The 1797 altarpiece, restored
 (vgl. Abb. 195). 1950 (cf. fig. 195).

stil kom till, men återuppsattes 1949—50. Den är målad i vitt, blått, guld och rödbrunt. På ljudtaket ett kors med (koppar-)orm. Under ljudtaket hänger en försilvråd duva, som förr tillhörde altaranordningen (se ovan s. 168). Predikstolen före 1797 var av ek med »bildhuggeriarbete», beställd 1666 och fullt färdig 1674 med nyuppsatt »himmel». Vid kyrkoreparationen 1753—54 flyttades den från S till N sidan och undergick nödig ändring. En ännu äldre predikstol, »gammal förlorat dito står i Tornet» enl. inv. 1691—1704, »togs sönder till Bänckarnas reparation 1728».

TIMGLAS Timglas, bestående av en svartmålad och förgylld ståndare med stjärna överst, bärande ett plåtställ med fyra glas. Enl. tillägg i INV. 1721 skänkt år 1732 av »Stads Cassören i Stockholm Hr Anders Westergren». H 90. — En timglasståndare av smidesjärn med spår av förgyllning och röd färg härstammar från 1600-t.

BÄNKAR Slutna, marmorerade bänkar efter ritning av int. Å. Noreen insattes 1949—50. Sedan 1896 hade kyrkan haft öppen bänkinredning. Om äldre bänkinredningar erhållas följande upplysningar i arkivet: I koret har funnits en biskopsstol (bänk) med all sannolikhet härstammande från medeltiden; om denna läses i ett biskopsvis.-PROT. 1704: »Den gamla Biskopsstohlen som i Närtuna K. Chor står, och hindrar rummet, kan flyttias på sijdan åt Wrån som är Nordost». — Uppgift om församlingens bänkar påträffas tidigast i ett ST. PROT. 1619: »Samtycktes at innanbygning skulle byggias i kyrkione medh chor och benckar» (med ordet chor avses förmodligen ett skrank; jfr nedan). År 1728 den 9 febr. förärade framlidne greve Gustav Oxenstiernas »Fru Änkie Grefwinna Högwälborna Fru Christina Kurck¹ ifrån Mörby Slått, alla Bänckar som der warit i Slåtts kyrckan, hwilka sedan upsattes och reparerades utj Närtuna kyrkia in Aprili samma år, så at kyrekian blef derigenom härligen zirad och beprydd». ² Lämningar av denna bänkinredning kunna icke påvisas, men med stor sannolikhet har ett ståtligt ramverk (fig. 200) som funnits i kyrkan (se s. 173 f), samtidigt kommit från Mörby, där det bör ha tillhört inredningen i slottskapellet. I stil med detta ramverk (se nedan) torde i så fall skärmar och åtminstone några dörrar till bänkarna varit snidade och väl även målade. — År 1762, när orgeln flyttades från sin plats i koret, företogs bänkbyggnad i koret och under läktaren. Den gamla bänkinredningen ombyggdes fullständigt 1799 för att få densamma i stil med den nya altarprydnaden och predikstolen (se ovan). Utsirning sänkades och 1829 voro alla bänkar blåmålade, de båda främsta i långhuset (nybyggda 1799) hade dessutom det Leyonflychtska vapnet målat på dörrarna. ³ Det var denna bänkinredning, som 1896 ersattes med öppna bänkar. Delar av densammas gavlar och dörrar nyttjas nu som panel utefter långhusväggarna.

KORSKRANK Ett korskrank mellan kor och långhus har säkerligen funnits. En notis från 1728 upplyser att »wid dhe Nya Bänckarnas inrättjande, nedertogs det gamla Chor skrancket, som användes till bänckarnas fullbordande». Möjligen var detta skrank tillkommet

¹ CHRISTINA KURCK, f. 1670, † 1736, dotter till riksrådet och generalguvernören Gustaf Jönsson Kurck och friherrinnan Elsa Ebba Banér. Syster till Knut Kurch (s. 169, not 1). G. m. generalmajoren GUSTAF GUSTAFSSON OXENSTIERNA af Korsholm och Wasa, f. 1675, † 1723.

² Mörby slott försålles 1728 till greve Arvid Bernhard Horn. Bortskänkandet av slottskapellets inredning visade sig vara en välbetänkt åtgärd, emedan slottet av den nya ägaren lämnades att förfalla och nu är blott en ruin. Slottet är beläget 1 mil fågelvägen från Närtuna kyrka i Fasterna socken. Det uppfördes på 1560-t. för Gabriel Christiernsson Oxenstierna och ombyggdes i senrenässansstil av riksskattmästaren Gabriel Bengtsson Oxenstierna under 1600-ts förra hälft. Se: A. TUULSE, Mörby slott. Några drag ur dess byggnadshistoria, i UPPLAND 1950.

³ Medlemmar av adliga ätten Leyonflycht ägde Braheberg och Uthamra under 1700-t.

Fig. 198. Dopfont 1950, krucifix 1700-t. Foto 1950.
Taufbecken 1950, Kruzifix 18. Jahrh. Font 1950, crucifix 18th Cent.

strax efter 1619, då man beslutat bygga »innanbygning medh chor och benckar». Utseende obekant.

Ramverk av skulpterat och målat trä (fig. 200) bestående av ett entablement uppbyggt av tvenne dubbla hermpilastrar och bärande en genombruten, segmentformad fronton. Över varje herm — ytterst manliga, innerst kvinnliga figurer — en konsol

RAMVERK

NUMMER-
TAVLOR

ORGEL

LÄKTARE

Fig. 199. Dopskål av tenn på fot av trä 1758. Foto 1918.

Zinnernes Taufbecken mit Fuss aus Holz, 1758.

Christening bowl, pewter, with wooden stand, 1758.

med ringhållande lejonhuvud nående över listverket (2 av konsolerna saknas). Den bärande konstruktionen fortsätter nedanför pilastrarna ett stycke motsvarande höjden av ett altarbord. Färgerna äro utom den grå huvudfärgen blått, rött, grönt och gult samt karnation. Ramverket är utfört i tysk-nederländsk renässansstil och torde härröra från 1600-ts f. h. (UPPSALA UTST. KAT. nr 787). Om det ej är identiskt med den å s. 169 omnämnda omkring 1690 av Knut Kurck skänkta altartavlan (visserligen angiven såsom såld i INV.), torde det ha ingått i donationen från Mörby slottskapell 1728. Dess karaktär tyder ej på att det ursprungligen avsetts för en vanlig kyrka, men såsom prydnad och omfattning bakom altaret i en slottskyrka (eller möjligen inramning kring en dörr) kan det väl passa. Dess tillkomsttid stämmer med Mörby slotts modernisering (se ovan)¹. Ramverket är sedan 1920 deponerat i Upps. Univ:s konstsamlingar. Total H 250.

Nummertavlor, 2 st., i förgyllda träramar, förfärdigade 1950 med ledning av rester av sådana från 1790-t. H 80. — Nummertavlor i fotställningar av gjutjärn (inköpta 1885) med förgyllda ramar kring vridbara tavlor (skänkta 1867 av fjärdingsmannen Joh. Er. Eriksson) kasserades 1950.

Kyrkans orgel är förfärdigad 1818 av P. Strandh i Stockholm och har en enkel fasad i empirestil (fig. 196). Den placerades vid restaureringen 1896 på ett upphöjt golv i torntravén. Dessförinnan hade den stått på en större läktare i långhusets V del, uppförd 1762 för att få ökat bänkutrymme och bättre plats för det 1763 nyreparerade »Positivet». Denna läktare (se fig. 196) ombyggdes 1818 för den nya orgeln. Den gamla orgeln² hade, samtidigt med bänkarna, överlämnats från Mörby slottskyrka av grevinnan Christina Kurck (Oxenstierna) år 1728 (jfr s. 172). Orgelbyggaren »Mäst. Sven Strömbäck» från Stockholm iståndsatte densamma 1731.³ Dess plats var från början på en med skrank försedd läktare i koret, borttagen 1762.

¹ Ramverket förfärdigades trol. strax efter 1623 av snickaren JOCHIM GROTH, som, av hans brev att döma, torde härstamma från Tyskland. Ramverkets stil har motsvarigheter i nordvästra Tysklands snickarkonst under senrenässansen. Se närmare: A. TUULSE, Mörby, en adelsborg i Uppland, Stockholm 1952 (V.H.A:s HANDL. nr 77).

² Se även HÜLPHERS, Beskrifning öfwer Orgwerken i Sverige . . . Västerås 1773, s. 254.

³ I Sv. K., Uppland IV, s. 195 (Haga kyrka), uppges att orgeln i Haga inköpts år 1819 från Närtuna. Detta synes vara ett misstag, då (den f. n. maganiserade) orgeln i Haga är byggd år 1819 av organisten Westrell i Närtuna. Måhända har dock något av pipmaterialet från den gamla Närtunaorgeln använts i Haga. Härom kan f. n. intet med säkerhet sägas.

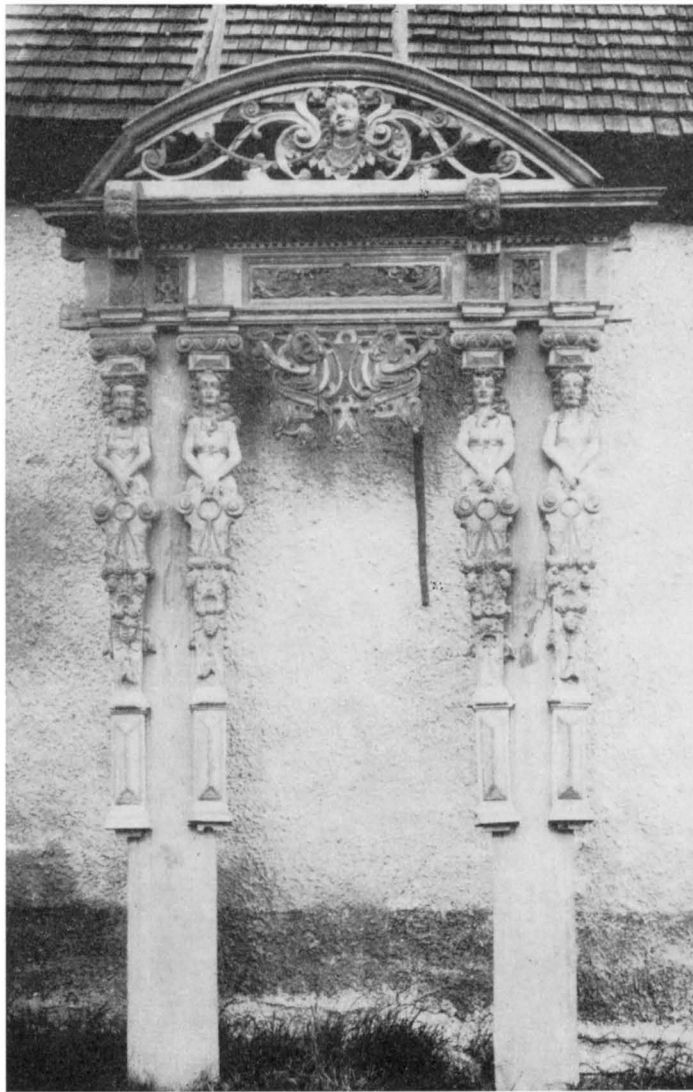

Fig. 200. Ramverk till altaruppsats (?), trol. från Mörby slottskapell.
Omkr. 1625. Upps. Univ. Konstmus. Foto 1917.

Altaraufsatz (?) von der Kapelle des Schlosses Mörby. Um 1625. Retable (?) from the chapel of Mörby Castle. About 1625.

Den nuv. dopfunten av sandsten (fig. 198) anskaffades 1950 (Libraria), varvid en DOPREDSKAP träfunt från 1896 kasserades. För nya dopfunten ordnades 1950 särskild plats med ett altare i kyrkans NV hörn. Ett vitmålat dopställ av trä förfärdigades 1758 av Lars Matsson i Gottröra (fig. 199). H 85. Samma år skänktes en dopskål av tenn med

Fig. 201. Kalk och paten från 1300-ts s. h. Foto 1948.
 Kelch und Patene, 2. Hälfte d. 14. Jahrh. Chalice and paten. Late 14th Cent.

lock och tillhörande fat »efter Sal. Probsten Mag. Andr. Westermans i Gefle Enka Fru Maria Christina Gyllenkrok af hennes Barn.»¹ En latinsk inskr. på skålens och fatets botten är av samma innehåll. Fyra otydliga små stplr (svenska). Skålens B (med handtag) 30, H (med lock) 21. — Kyrkans medeltida dopfunt är försvunnen, men att en sådan funnits, framgår av vissa arkivaliska uppgifter. Sålunda såldes 1751 »en kopparkettel i funten», vägande något över 10 kg, alltså ett ganska stort föremål. Redan tidigt torde man upphört att begagna den stora kopparkitteln, ty 1660 köpes »Teenskåll at hafwa döpelses watn vthi». Även denna skål blev såld.

NATTVARDSS-
KÄRL

Kalk av förgyllt silver (fig. 201—202) med sex medaljonger fastnitade på foten, innehållande i silvret graverade bröstbilder av Kristus och fem apostlar. Bilderna framträda mot botten av blå emalj, utförd i gropemaljteknik. Mellan medaljongerna ett graverat rankornament med naturalistiska tre- och femflikiga blad. Under noden ett ornerat band med romber inneslutande fyrpass, i drivet arbete. På noden sex stjärnor av silver och blå emalj. Cuppan omgjordes och utökades med $5\frac{1}{2}$ lod silver 1769. Enl. stplr utfördes sistnämnda arbete av Jakob Lampa i Stockholm. — H 22, cuppens Diam. 12. Av fotens form och figurstilen att döma torde kalkens medeltida delar samt den tillhörande patenen (se nedan) vara gjorda av samme mästare, som bl. a. gjort kalken i

¹ Jfr s. 181, not 1.

Fig. 202. Detalj av kalken, fig. 201. Foto 1948.
Detail des Kelches, Abb. 201. Detail of chalice in fig. 201.

Skepptuna¹ och med all sannolikhet äga samband med den av af Ugglas² så kallade Stockholmsskolan. 1300-ts senare hälft. — Paten av förgyllt silver (fig. 201), i mitten lammet med korsfana, kring brädden följande majuskelinskr.: HOSTIA: SACRA: IHC: AIE: FIT: HIC: OPTIMUS: ESUS. Inskr. är versifierad. Första raden slutar med IHC; sista bokstaven — c — säkerligen en felgravering för s³ och IHC bör sålunda rätteligen vara IHS och tolkas IHESUS, avsett att rimma på andra radens slutord ESUS (=Jesus instiftade den heliga hostian till ljuvaste spis för själen). Diam. 15. 1300-ts senare hälft.

¹ Sv. K., Uppland, bd. IV, s. 241 f. och fig. 209.

² C. R. AF UGGLAS, Kyrkligt guld- och silversmide. Ur Sr. H. M:s samlingar, 2. Stockholm 1933, s. 7—8. Jfr även opublicerade anteckningar av densamme i Sr. H. M.

³ På en paten i Resele (Ång.), som enl. AF UGGLAS' efterlämnade anteckningar också tillhör Stockholmsskolan, finns samma skrivfel.

Fig. 203. Ljuskrona av glas från 1700-ts s. h. Foto 1917.
Kronleuchter aus Kristall. Letztere Hälfte des 18. Jahrh. Chandelier, latter part of 18th Cent.

finnes upptill kring asken dessa varningsord: FÖRBANNAT:WARE:THEN:SOM: THENNA: ASK:IFRON:KYRCKIAN:AFHENDER. Stockholms stadstpl, mästarstpl, bokstäverna F och R sammanskrivna inom sköld. H 5, Diam. 12.

Sockenbudstyg av silver, bestående av en kalk med rum för vin i skaftet och med patén och oblatask i foten. Stplr: kontrollstpl, Stockholms stadstpl, otydlig mästarstpl, G3 (= 1813). H 16. Förvaras i skinnklätt schatull med rött sammetsfoder. Sockenbudstyget skänktes 1813 av bokhållaren Hersberg i Malmby.

¹ CARL AXEL LEYONFLYCHT till Braheberg och Uthamra i Närtuna samt Dyvik i Österåker sn, f. 1694, kapten vid Smålands tremänningsregemente 1718, † i Stockholm 1756 och begravd i Närtuna. G. m. sin kusin Ulrica (nobiliserad och adopterad Leyonflycht).

² AV INV. 1691—1704 inhämtas ytterligare att herr Jöns Caroli var komminister i Stockholms »stoore kyrckia» och att barnen »här blefwe döda i Pestilentien Ao 1657».

Kanna av silver, päronformad, med spår av förgyllning. På buken graverade donatorsvapen samt initialerna CAL (= Carl Axel Leyonflycht) och UL (= Ulrika Leyonflycht)¹. Enl. stplr tillverkad 1753 av Henrik Wittkopf d. ä. i Stockholm.

Kanna av silver med ciserat lamm och knopp på locket. På buken graverat: AF DET GUD NÅDIGT MIG BESKIÄRT/JAG DENNA KANNA HAR FÖRÄRT. — TIL NÄRTUNA KYRCKA. ÅR 1777 MATS IANSSON. HÄRADS DOMMERE. Enl. stplr. tillverkad 1777 av Jakob Lampa i Stockholm. H 37.

Oblatask av silver, cylindrisk med graverad blomsterkrans på locket kring följande inskr.: TIL GUDZ ÄRO ÄR THENNE ASK AF HR JÖNS CAROLI GISHULTERO/TIL NÄRTVNA KYRCKIO EFTER/SINA TWENNE SÖNER CARL/OCK ABRAHAM HWILKA HÄR/I CHOREN LIGGA BEGRAFNE FÖRÄRADT ANNO 1657: DEN 15 SEP.² Dessutom

Tennstop med lock och handtag, krönt 1796. Justerarens initialer ZP, sammanskrivna (Zakarias Plantin 1764—1797). H 15.

I INV. 1721 upptages ett rökelsekar — i INV. 1691—1704 kallat »Glödkaar af Malm» — vilket troligen blivit sålt.

Ljuskronor av malm, 4 st.: A: med 6 armar i en krans. Är troligen skänkt 1667 till tack för beviljad gravplats i kyrkan av kapten Erich Jöransson i Berga. H 55; — B: med 8 armar i en krans, överst en putto med ymighetshorn och på kulan graverad inskr.: GUDS NAMPN TILL ÄHRA OCH NÄRTUNA KYRKIAS PRYDNAT GIFUEN AF NOTARIEN I KONGL BANCO ERICK STARK¹ DHEN 4 JULIJ A:o 1704. H 72; — C: med 8 armar i en krans, kvinnofigur som krön; graverad inskr. på kulan: NÄRTUNA KYRCKIO TILL PRYDNAD OCK DEN ÄREWYRDIGE OCH HÖGWÄLLÄRDE HERREN FÖR DETTA KYRCKIO HERDEN DER SAMMA STÄDES HR LAURENTIUS PONTELIUS² SAMPT DES K: HUSTRU ANNA GAHM TILL ÅMINNELSE FÖRÄRAT AF ARFWINGARNE D:12 MARTIJ 1717. H 83; — D: med armar i två kransar, 8 i varje, skänkt 1896 av Joh. Abrahamson i Vestanberga. H 82.

Ljuskrone av glas med 6 armar i en krans (fig. 203). Armarna av mässing med gjutna och ciselerade pipor i rokokostil. Skänkt 1820 av Herr Jonas Holm i Berga. 1700-ts s. h. H 78.

Ljuskrone av trä, förgylld, med 6 armar av järn med mässingpipor i en krans. Nämnd första gången i INV. 1764. H 44.

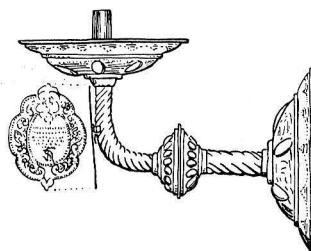
Ljusarm av mässing (fig. 204) med driven och punsad ornering (jfr s. 104). På inskriftsskölden läses: DENNE LIWSARM HAFVER. S. LARS LARSONS EFTERLEFFERSKA. H. KIRSTIN GRELS DOTTER PÅ HAMBRA GIFVIT TIL NÄRTVNA SOCHN: KYRKIA A^o 1.6.5.5, vidare ett monogram sammansatt av SLLKG och D (= Salig Lars Larson Kirstin Grels Dotter). L 43. Väggbucklans Diam. 28.

LJUSPLÅTAR, ett par, av mässing med rik, driven ornering, delvis genombrutet arbete (fig. 205), fordom försilvrade. Omkr. 1700. H 66.

År 1896 skänktes till den nyrestaureerade kyrkan ytterligare ljusredskap av församlingsbor: 6 st. ljusarmar av malm och ett par kandelabrar av malm på predikstolen, de senare av Aug. Njurling och hans hustru Anna Hersberg. På altaret finnes även ett par kandelabrar av malm, skänkta 1892 av A. E. Lönnqvist i Tarf.

¹ STARK var i bankens tjänst 1695 som kanslist, suspenderad 1710, avsatt 1711, därefter mönster-skrivare vid gardet. Nämnas senast 1715. G. m. Britta Runbom, † i pesten 1710. En kyrkoherde med namnet Runbom förekommer under 1700-t i Almunge sn. (Meddelande av kamrer T. Lindgren).

² LAURENTIUS PONTELIUS, kyrkoherde i Närtuna från 1699 till sin död 1716, g. m. Anna Gahm (HERDAM. 2, s. 343).

LJUS-
REDSKAP

Fig. 204. Ljusarm av mässing, skänkt 1655. Uppm. A. Billow 1917.

Wandarm aus Messing, 1655
geschenkt.
Brass candle-bracket, presented
1655.

TEXTILIER Fig. 205. Ljusplåt av driven mässing. Omkr. 1700. Foto 1917.
Wandleuchter aus getriebenen Messing. Um 1700. Candle-sconce, hammered brass, circa 1700.

och applikation av grönt siden; kring kanten guldband. Foder av grön taft. Donatorsinitialer E. T. och I.V.W., enl. INV. 1764 att tyda såsom »Probsten Magister Eric

¹ CLAUDIUS ARVIDSSON ARRHENIUS, f. 1627, adlad ÖRNHJELM 1684, assessor i Antikvitetskollegiet 1669, rikshistoriograf 1679, bibliotekarie i Uppsala 1687, kungl. sekreterare 1693, † 1695 och begravd i Jakobs kyrka, Stockholm. G. 1669 m. MARIA APPELROTH (s. 184 not 1), som ännu 1713 bebodde gården Malmby i Närtuna sn. — Han efterlämnade stora handskriftsamlingar av betydande värde, som nu tillhöra V. H. A. A., dep. i R. A.

² Av typ A. LÖFGREN I:2, bild 100.

³ Se A. LÖFGREN I:1, fig. 46.

⁴ HOWARD H. COTTERELL, *Old Pewter, its Makers and Marks*, London 1929, nr 5239; J. L. J. MASSÉ, *The Pewter Collector*, London 1929, fig. 162 och s. 228 nr 162, där dock mästaren förmodas vara Robert Wheeley. — Ett liknande par ljusstakar finnas i Roslagskulla kyrka (Sv. K. Uppland I, s. 661 f.).

Ljusstakar av tenn, ett par med 8-kantig fot och facetterat skaft (av typ A. Löfgren I:2, bild 113): på skaftet otydlig ros-stämpel. Graverade initialer: CÖMA (=Claudius Örnhielm och Maria Appelroth)¹. Enl. INV. 1721 äro tre ljusstakar skänkta av Fru M. Apelroth. KLINGSPOR, i U.F.T., har en uppgift, att »twänne ljusstakar, som på altaret synas kunna, af tenn förärades den 14 Juni 1689 af sekreteraren Claudius Örnhielm». H 30.

Ljusstakar av tenn, ett par, med rund fot och vridet skaft² enl. stpl tillverkade av Hans Moritz i Stockholm (mästare 1652—88); ett ingraverat monogram, A G (?), på foten, är möjligen att tyda som Anna Gahm, vilken enl. INV. skänkt 2 stakar (jfr s. 179, not 2). H 26.

Ljusstakar av tenn, ett par, med 8-sidig fot, varannan sida konkav, samt 8-sidigt skaft. Oval stpl med fortunabild samt initialerna R W och 69.³ (= Richard Withered, London, omkr. 1669)⁴. Graverade initialer: CL GSH. H 28. 1600-ts. s. h.

Kalkkläde (fig. 206) av rött siden med mönster av blommor och insekter, utfört i broderi av silke i flera färger

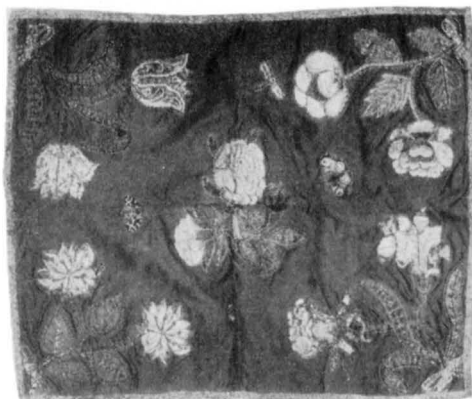

Fig. 206. Kalkkläde av broderat rött siden, skänkt 1758. Foto 1917.

Kelchtuch aus gestickter roter Seide, 1758
geschenkt.

Chalice cloth, embroidered red silk,
presented 1758.

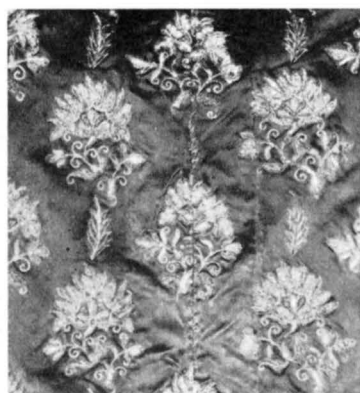

Fig. 207. Detalj av mässhake. Rött siden med guldbroderat mönster. 1600-ts början. Foto 1917.

Detail eines Kasels aus roter Seide mit Goldstickereien. Anfang des 17. Jahrh.
Detail of chasuble, of red silk with gold embroidery. Early 17th Cent.

Tegman¹ och dess Fru Inga Ulrica Westerman». Skänkt 1758. 48 × 57. (Upps. utst. kat. nr 335.)

Kalkkläde av svart siden med blomsterbård av vitt silke och paljetter, i mitten kors, frans av vitt silke. Gåva av »Demois. Agnes M. Utterström vid hennes confirmation». 1820-t. 57 × 57.

Mässhake av rött atlas (detalj fig. 207) med ett strömönster av blommor, broderade av guld- och silvertråd i låg reliefsöm. Hopsydd av 11 bitar av ett förut till annat ändamål använt, rikt guldbroderat stoff från början av 1600-t. På vänstra skuldran ett med gul taftkant försett sprund eller ficka, nu igensytt; foder av lärft från 1777. På ryggen har varit ett kors av »Silfwerduuk», bortsprättat efter 1866. (UPPS. UTST. KAT. nr 248). — Denna mässhake jämte ett antependium »aff rödbrunt Atlask blomerat medh gullblommor som Mäsehaken och 3 wäder silfwer duuk och 2 wäder rödt Atlask» och nedannämnda brudpäll skänktes julafton 1691 av »Cammarherren och baronen Höghwälborne Herr Knuut Kurck», Braheberg (s. 169, not 1). Antependiet uppgives i INV. 1792 vara sålt.

Mässhake av röd sammet med kors och kantband av guldgäl. Renoverad 1813, varvid åtgick 16 alnar »äka Guldband». L 120 resp. 105.

Brudpäll (fig. 208) av småblommigt siden, vit ripsbotten invävt med silke i ljusgrönt, skärt, violett, gult och vitt samt silver. Frans av grönt och vitt silke med guld-

¹ERIC TEGMAN, magister, kyrkoherde i Rimbo 1744, kyrkoherde och prost i Närtuna 1751, kyrkoherde i Gävle 1764, teol. dr 1772, † 1789. G. 2:a gången 1747 med INGA ULRICA WESTERMAN (dotter till prosten Anders Westerman i Gävle och hans fru Maria Catharina Gyllenkrook. Jfr donationen av en dopskål, s. 176).

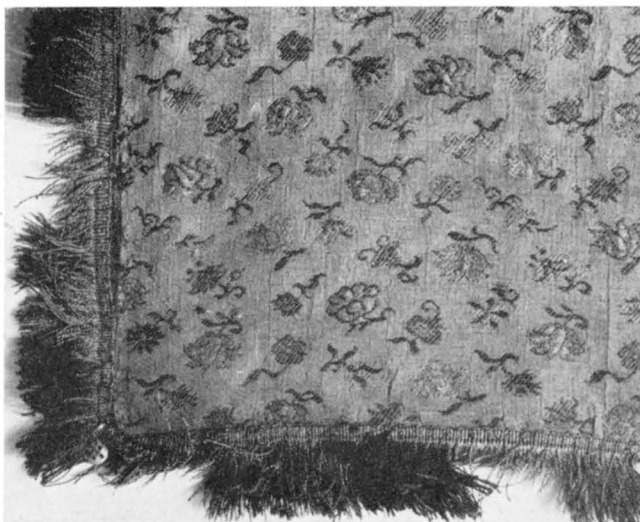

Fig. 208. Detalj av brudpäll av småblommigt siden, vit ripsbotten. 1600-t. Foto Upps. utst. 1918.

Detail eines Trauhimmels aus blumiger Seide. 17. Jahrh. 1691 geschenkt.

Detail of a bridal canopy, flowery silk. 17th Cent. Presented in 1691.

trådar. Skänkt av kammarherre Knut Kurck 1691 (jfr ovan om mässhaken). 88 × 128. (UPPS. UTST. KAT. nr 352.) Tyget från 1600-t. Renoverad 1950.

Håv av silverbrokad med blomsterbroderier i svart och gult silke, silvergalon samt tofs av silke och silvertråd. Nämnad i INV. 1691—1704 (»af Gyllenduk») och trol. identisk med en i tillägget till INV. 1660 uppräknad »Pungh medh kiäpp och lijten biällra». Klockan saknas. L 248. Illa medfaren. — Den nu brukade nya håven är av rött kläde med guldgalon och svart skaft.

1764 fanns »En Spögubb Råck» och tvänne kyrkspön. 1806 inköptes ny »kapprock» åt kyrkvaktaren, som blev begåvad med den gamla, förslitna till enskilt bruk. INV. 1829 uppräknar »En brun råck med röda uppslag, för kyrkovagtaren, aflagd söndrig», samt »Ett fordom brukadt kyrkospö, af måladt trä.»

RUNSTEN

En runsten är inmurad mitt på sakristians N yttervägg, delvis under markens nuvarande nivå. Dess inskr. lyder: Spjalbude och Ulv och Holmfast och Ger-... sin fader (?), och son Björn.¹

GRAVSTENAR

Ett stycke av en romansk gravhäll av grå kalksten anträffades 1917 invid prästgårdens flygelbyggnad. Den bevarade delen med ett kors i låg relief tillåter en rekonstruktion så som fig. 209 visar. Stenen är starkt nött och har otvivelaktigt legat i kyrkans golv. Troligen 1100-t.

¹ Sv. RUNINSKR. VII: 2, s. 348 f., samt fig. 245, 246 och Pl. 99.

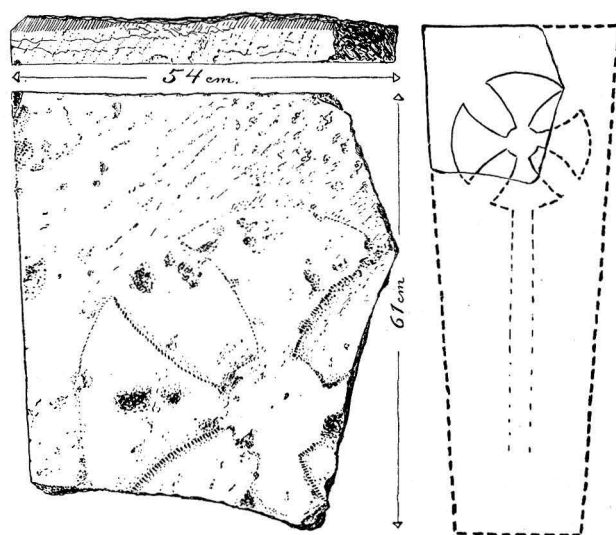

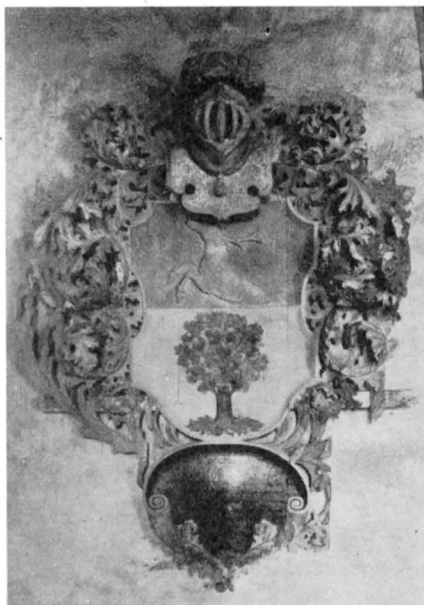
Fig. 209. Fragment av en korsprydd romansk gravhäll av grå kalksten. Uppm. A. Billow 1917.

Romanische Grabplatte aus Kalkstein.

Romanesque limestone slab.

Vid restaureringen 1896 blevo alla utom två av de på stora gången år 1797 utlagda gravstenarna (jfr s. 162) dolda av det nya trägolvet. Dessa två stenar finnas nu i vapenhuset. Den mot N väggen stående, av grå kalksten med två inhuggna änglahuvuden i de övre samt ett timglas och en dödska i de nedre hörnen, har i ett större mittfält en inskrift över Anna Hermansonsdotter † 1652, maka till kyrkoherden i Närtuna Olof Svenonis, och över 6 av deras barn. Stenen har fordom legat i koret. L 200, B 26. Den framför vapenhusdörren liggande, av grå kalksten, är slät med inskrift över tolvmannen och akademirättaren Mats Johansson i Lunda, f. $27/7$ 1700, och dennes hustru Christina Ericksdotter. L 195, B 126.

Innan trägolvet lades över de övriga stenarna (5 eller 6 till antalet), har man mätt upp fyra av dem: Nr 1 högs 1657 för Olof Persson i Malmby, dennes hustru Elizabeta Bengtsdotter och hans förfäder. — Nr 2 var lagd över Jakob Andersson i Stocka, trohigen avliden 1668, och dennes hustru Margareta Eriksdotter. — Nr 3 hade inskrift över Olof Sefrson (?) och dennes hustru Anna Pedersdotter i Härshamra; stenen bar årtalet 1691. — Nr 4 var lagd över Erik Persson i Nedelunda, »vilken tillika med en son och en dotter år 1657 genom pestilentia avsomnade». — I 1829 års INV. upptages dessutom en sten med inskrift över domaren i Långhundra härad Erik Olofsson och dennes hustru Maria Andersdotter och deras arvingar; stenen bar årtalet 1656.

BEGRAV-
NINGSVAPEN

TAVLOR

Fig. 210. Samuel Johan Apelrots huvudbaner, 1703. Foto 1948.

Funeralwappen von
1703.

Burial hatchments
from 1703.

Huvudbaner (fig. 210) av skulpterat, krederat och målat trä över Samuel Johan Apelrot¹, »hvilken efter stor lärdoms inhämtande samt många lands och konungarikens genomresande någon tid efter sin hemkomst Sahl. i Herranom afsomnade i Stockholm den 10 October 1703». På baksidan ställning för inträdande av bärstång samt öglor för stag. H 240.

Porträtt av Ulrika Eleonora d. y., oljemålning på duk (fig. 211), replik av porträtt på Gripsholms slott (nr 1410) målat av Georg Desmarées² (sannolikt från 1722). Ramen är förgylld med hörnornament av bly. H 150, B 123. Porträttet är skänkt av prosten Soilander († 1792).

Gustav III och Sofia Magdalena, kopparstick av J. Gillberg (1773 och 1774) efter målningar av Lorenz Pasch d. y., bakom glas inom förgyllda ramar med krönte kartuscher med G och S. Ramarnas H 64, B 40. Porträtten skänktes 1790 av »Direct. Herr And Kallström».

Porträtt av Petrus Soilander (fig. 212), oljemålning på duk inom förgylld ram, signerad:

ULRICA PASCH 1790. På ramens namntavla läses: PASTOR ET PRÆPOSITUS IN NÄRTUNA ET GÅTTRÖRA PETRUS SOILANDER, NAT. D. 31 OCT. 1716. PAST. LOC. 1764 DENAT. 25 APR. 1792. Dagermått H 75, B 62. Renoverad 1942.

Kristus i örtagården, oljemålning på duk av okänd konstnär inom smal förgylld ram med sirningar i hörnen. Gåva av prosten Soilander. Enkelt 1700-ts arbete. H 62, B 93. Renoverad 1942.

Tavla av trä (fig. 213) med moraliserande inskrift i vita bokstäver på svart botten, insatt i en förgylld, rikt skulpterad ram med krön bestående av tvenne sköldar under en hjälm, hållna av två putti. På sköldarna är målat CARL JOH, WIER. Tavlan skänktes av denne (handelsman i Stockholm och släkt med kyrkoherden i församlingen, prosten Tegman) år 1755. H 145. Ramen, som sannolikt tidigare tjänat annat ändamål (spegelram el. dylikt), torde kunna dateras till 1600-ts slut (UPPSALA UTST. KAT. nr 893).

¹ SAMUEL JOHAN APELROT (Appelroth), f. 1655, † 1703 och begravd i Närtuna kyrka. Med honom utgick ätten. Hans syster Maria var gift med Claudius Arrhenius, adlad Örnhielm (se s. 180, not 1 samt ELGENSTIERNA).

² DESMARÉES, GEORG, porträttmålare, f. i Stockholm 1697 av franska föräldrar. Lärjunge till Martin Meijtens d. ä. Han lämnade Sverige för alltid 1724. † 1776. Mellan 1720—24 utförde han ett stort antal porträtt i Sverige. Se vidare C. HERNMARCK, Georg Desmarées, Sthlm 1933.

Fig. 211. Ulrika Eleonora d. y. Oljemålning efter original på Gripsholm av Georg Desmarées. Foto 1918.

Ulrika Eleonora d. J., Königin von Schweden. Kopie nach einem Original von Georg Desmarées (geb. in Stockholm 1697).

Ulrika Eleonora the Younger, Queen of Sweden. Replica of an oil painting by Georg Desmarées (born in Stockholm 1697).

GUSTAV III:s TAL 1772 inom enkel förgylld ram. H 50, B 43.

Gustav IV Adolfs tal har funnits i kyrkan. En förgylld ram förvarad i sakristian kan ha hört till detta tal. H 52, B 38.

Prästlängd, »Series Pastorum et Comministratorum i Närtuna och Gottröra» inom förgylld ram med pärllist och ornamentalt krön, upprättad och skänkt till kyrkan av prosten Tolleson († 1818). H 38, B 47.

Prästlängd, fortsättning av föregående, inom enklare förgylld ram, upprättad och skänkt till kyrkan av kyrkoherde Segerquist 1869.

Kista av ek, med ett innan- och två utnlås, förfärdigad 1691, utvändigt helt plåtklädd 1794. H 65, L 123, B 65.

MÖBLER

Stolar, 5 st., av bygdekaraktär, oljemålade ljust gulbruna. 1754 inköptes »4 st. karmstolar til Sacristian 6: —», säkerligen fyra av de ovannämnda. H 108. — »Kyrkstöt» av furu, med spjutliknande spets. L 85 cm. Jfr s. 182.

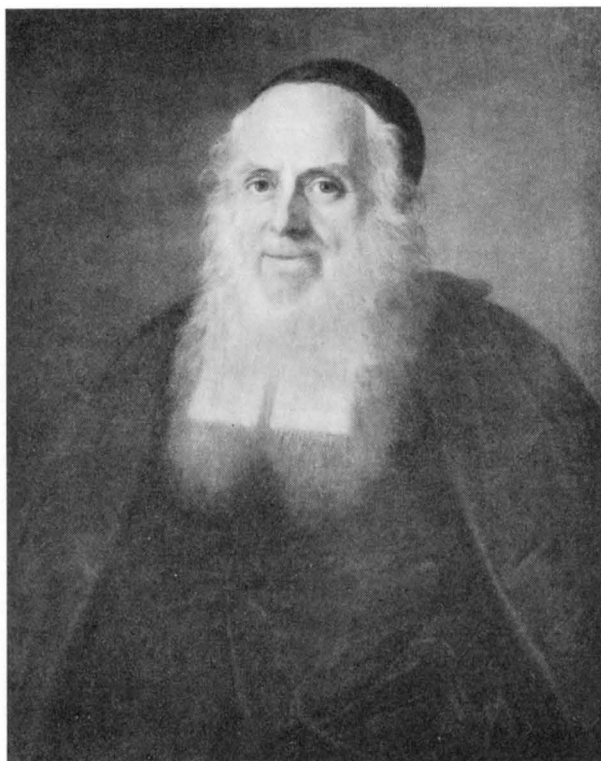

Fig. 212. Prosten Petrus Soilander. Målning av Ulrika Pasch 1790. Foto 1948.

Bildnis des Probstes Petrus Soilander, von Ulrika Pasch 1790 gemalt. Portrait of Dean Petrus Soilander, painted by Ulrika Pasch 1790.

BÖCKER

Karl XII:s kyrkobibel med svart och brunt skinnband, rikt ornerat med blindpressningar; gjutna mässingsknäppen (fig. 214).

Handbok, tryckt 1682, i mörkbrunt skinnband, på vars frampärm NÄRTVNA KYRCKIO HANDBOOK ANNO: 1686 i guldpressning. På försättsbladet är skrivet: »Gudz H. Nampn till ähra sampt Närtuna kyrckios behof ähr denne Handbook förährat af Erich Månsson Bergbohm. bestäldh och köpt i Stockholm d. 2. April 1686 för Femb Dahl^r 16 öre Kopp^r m^t». H 20, B 15.

DIVERSE FÖR-
LORADE IN-
VENTARIER

Kyrkan har ägt särskild brudstol, upptagen ännu i INV. 1866, stående i sakristian, »Nyy giord» 1660, i INV. 1691—1704 kallad »Brudstool med kläde gam:lt». — Plikt-pall nämnes tidigast 1691—1704 och senast i INV. 1829. 1805 betalades »till Eric Jansson i Lugnet för en Plikt Palls förfärdigande 24 sk.». En stock (straffstock) upptages i INV. 1764 såsom ny. — I INV. 1691—1704 förekommer »1 st. Stoort skååp gammalt med 2 dörar oferdige lååss», säkerligen ett medeltida sakramentskåp. Detta skåp antecknas i INV. 1751 såsom sålt.

Fig. 213. Minnestavla, skänkt 1755, med ram från 1600-ts slut. Foto 1948.
 Gedächtnistafel, 1755 geschenkt, mit Rahmen aus der Ende d. 17. Jahrh. Memorial tablet, presented in 1755, with late 17th Cent. frame.

Fig. 214. Karl XII:s kyrkobibel 1703. Svart och brunt skinnband med blindpressning. Foto 1917.
 Bibel (1703) des Königs Charles XII Bible (1703),
 Karl XII mit gepressten Ornamenten. with embossed leather cover.

KLOCKOR

Storklocka, omgjuten av firman Joh. A. Beckman & Co år 1885. H 112, Diam. 126. Före sista omgjutningen hade klockan en inskr., enligt vilken den omgjutits 1769 av Gerhard Meyer d. y. i Stockholm (INV. 1830). — Lillklockan har följande inskr.: MED NÄRTUNA FÖRSAMLINGS BEKOSTNAD UNDER PROBSTEN OCH KYRKOHERDEN MAG: ERIC TEGMANS¹ FÖRSORG GUTEN ÅR 1760 AF GERH: MEYER I STOCKHOLM. På motsatta sidan en vers. H 87, Diam. 96. Från början var klockornas plats i den på s. 157 omtalade stapeln, men sedan 1791 hänga de i tornet. — Vid Gustaf Vasas uppbörd 1531 antecknas 2 klockor i Närtuna, men vid vis. 1712 uppgives endast en stor klocka hänga i stapeln. En mycket liten klocka, i INV 1760 benämnd »Hand klocka» (primklocka?), har dock samtidigt funnits. Denna lilla klocka lämnades 1759 till klockgjutaren, när lillklockan skulle gjutas, och värderades till 10 dr 16 sk.

¹ Se sid. 181, not 1.

SAMMANFATTNING

I. En romansk anläggning, bestående av västtorn och sakristia av gråsten, men långhus och kor av trä av obekant utseende. Slutet av 1100-t (fig. 215 A). Från denna tid härrör ett fragment av gravsten med stavkors (fig. 209).

II. Långhus med rakslutet smalare kor uppföres av gråsten med portalomfattning och gavelröstenas översta delar av tegel. Innertak av trä, obekant form. Omkr. 1300 (fig. 215 B). — Kalk och paten (fig. 201) från 1300-t.

III. Koret utvidgas till långhusets bredd. Kyrkorum och tornrum täckas med stjärnvalv av tegel, burna av 5-språngiga väggpelare. Tornet påbygges med tegel och förses med hög spira, 1400-ts s. h. (fig. 215 C).

IV. Vapenhus tillbygges omkr. 1500 (fig. 215 D).

V. Brand omkr. 1570, varvid tornspiran störtar. Tornet täckes provisoriskt med sadeltak. Nya yttertak. Möjligen var det vid detta tillfälle, som de nuv. enkla kryssvalven byggdes i st. för de av den störtande tornspiran skadade (fig. 215 D). — Klockstapel finnes vid 1600-ts b. Korskrank och enkla bänkar utföres, 1620-t.

VI. Ny predikstol färdig 1674. En bänkinredning i Mörby slotts-kyrka (Fasterna socken) från 1600-ts f. h. skänktes till Närtuna 1728; ett rikt skulpterat ramverk finnes kvar (fig. 200), även överläts orgeln, vilken placerades på en läktare i koret. — En mässhake samt en brudpäll av tidiga 1600-ts-stoffer, ljusredskap och oblatask av silver doneras under denna period (fig. 204—208). — Slutet av 1600-t. och början av 1700-t.

VII. Nya yttertak, utom på tornet, valv i sakristia och vapenhus, förankring av tornmurarna samt utvidgning av fönstren äro de viktigaste åtgärderna vid en reparation 1753—54. 1791—92 reparerades tornet ytterligare och erhöi sin nuv. huv (fig. 192). Vid samma tillfälle revs klockstapeln, och klockorna överfördes till tornet. En medeltida stiglucka revs 1770 och ersattes av en ny. Bogårdsmuren omlades till större delen under 1700-t. — Ny altarpriydnad 1797 (fig. 195), predikstol 1796, läktare i långhusets V del 1762 (förändrad 1818), orgel 1818 (fig. 196). Förändring av bänkskärmarna 1799.

VIII. Restaurering 1896 efter förslag av ark. J. Laurentz, bearbetat av Ö.I.Ä., medförde total förändring av interiören. All äldre fast inredning slopas, trägolv inlägges, valv och väggar dekoreras med enkel målning och ny inredning i imiterad gotik utföres.

IX. Kyrkan restaureras 1949—50 under ledning av ark. Å. Noreen, varvid dess utseende före 1896 i stort sett återställs. Kyrkan vitkalkas invändigt. Antikglas insättes i fönstren. Altare och predikstol från 1700-t. återuppsätts. Slutna bänkar återinföres. Elektrisk uppvärmning.

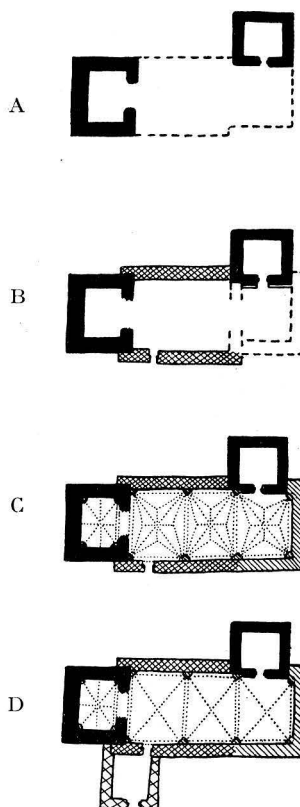

Fig. 215. Kyrkans planutveckling.
Entwicklung des Kirchengebäudes.
The growth of the church.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Eine romanische Anlage, bestehend aus Westturm und Sakristei aus Feldstein, aber mit hölzernem Langhaus und Chor von unbekanntem Aussehen. Ende des 12. Jhts. (Abb. 215 A). Aus dieser Zeit stammt ein Grabsteinfragment mit Stabkreuz (Abb. 209).

II. Ein Langhaus mit gerade abgeschlossenem schmalerem Chor wird aus Feldstein ausgeführt mit Portaleinfassung und obersten Teilen der Giebel aus Ziegel. Hölzerne Decke, von unbekannter Form. Um 1300 (Abb. 215 B). — Kelch und Patene (Abb. 201), aus dem 14. Jht.

III. Der Chor wird auf die Breite des Langhauses erweitert. Kirchenraum und Erdgeschoss des Turmes werden mit backsteinernen Sterngewölben auf eingemauerten Wandpfeilern eingewölbt. Der Turm wird mit Ziegelwerk erhöht (Abb. 215 C). Zweite Hälfte des 15. Jht.

IV. Um 1500 Anbau der Vorhalle (Abb. 215 D).

V. Um 1570 Brand, bei dem der Turmhelm einstürzt. Der Turm wird mit einem provisorischen Satteldach eingedeckt. Wahrscheinlich wurden bei dieser Gelegenheit die jetzigen einfachen Kreuzgewölbe an Stelle der durch den Sturz des Turmhelmes beschädigten Sterngewölbe eingebaut. — Ein hölzerner Glockenturm existiert seit dem Anfang des 17. Jhts. — Chorschrank und einfache Bänke aus den 20er Jahren des 17. Jhts.

VI. 1674 ist eine neue Kanzel fertig. 1728 wird der Kirche ein Gestühl aus der Schlosskirche von Mörby (Kirchspiel Fasterna) aus der ersten Hälfte des 17. Jhts geschenkt; dazu gehört ein reichgeschnitztes Rahmenwerk (Abb. 200), wahrscheinlich einem Altarschmuck gehörig; auch die Orgel der Schlosskapelle wurde überlassen und auf einer Empore im Chor eingebaut. — In dieser Periode wird ein Messgewand sowie ein Brautbaldachin aus Stoffen des frühen 17. Jhts, ferner Leuchtgeräte und eine silberne Oblatbüchse gestiftet (Abb. 204—208). — Ende des 17. und Anfang des 18. Jhts.

VII. Neues Aussendach (mit Ausnahme des Turmes), Gewölbe in der Sakristei und in der Vorhalle, sowie Erweiterung der Fenster sind die wichtigsten Massnahmen bei einer Reparatur von 1753—54. 1791—92 wird der Turm nochmals repariert und erhält seine jetzige Haube (Abb. 192). Bei gleicher Gelegenheit wird der freistehende Glockenturm abgerissen und die Glocken in den steinernen Turm überführt. Eine mittelalterliche Kirchhofspforte wird 1770 abgerissen und durch eine neue ersetzt. Die Friedhofsmauern werden im 18. Jahrh. grösstenteils neu aufgebaut. Massnahmen in Bezug auf das Innere: neuer Altarschmuck 1797 (Abb. 195), Kanzel 1796, Empore im westlichen Teil des Langhauses 1762 (verändert 1818), Orgel 1818 (Abb. 196).

VIII. 1896 Restaurierung unter der Leitung des Architekten J. Laurentz. Sie bringt eine totale Veränderung des Inneren mit sich: die ältere Einrichtung wird aufgegeben, ein Holzboden eingelegt, Gewölbe und Wände mit einfachen Malereien dekoriert und eine neue Einrichtung in imitiertem gotischen Stil ausgeführt.

IX. 1949—50 wird die Kirche unter der Leitung des Architekten Ä. Noreen restauriert wobei ihr Aussehen vor 1896 wiederhergestellt wird. Die Kirche wird also innen wieder weiss getüncht. Altar und Kanzel des 18. Jhts werden wiederaufgestellt. Geschlossenes Gestühl wird wiedereingeführt. Elektrische Heizung wird eingeführt.

SUMMARY

I. A late 12th century romanesque structure, consisting of W. tower and vestry, of grey stone, and nave and chancel (precise forms unknown) of wood (fig. 215 A). A fragment of a gravestone, with sculptured cross, dates from this time (fig. 209).

II. Circa 1300: Nave and narrow chancel (no apse) of grey stone. Brickwork details around doorway and at apex of gable. It is not known whether there was a ceiling beneath the roof, or whether the trusses were exposed (fig. 215 B). — Chalice and paten are 14th cent. (fig. 201).

III. Latter half of 15th cent.: Chancel widened so as to be equal to nave. The interior as a whole—including tower room—provided with 'star vaults' of brick. Tower heightened with brickwork (fig. 215 C).

IV. Porch (*vapenhus*) built circa 1500 (fig. 215 D). (Note: *vapenhus*, literally 'weapon-house', implies that arms had to be placed there before entry).

V. In the fire of circa 1570, the spire of the tower collapsed, and this section was provisionally given a pitched roof. Further, the structure as a whole was re-roofed. It was probably at this time that the present simple cross-vaulting was built, in place of that destroyed when the spire fell (fig. 215 D). A wooden bell-tower, independent of the building itself, existed at the beginning of the 17th cent., and during the 1620's there were simple pews and a chancel screen.

VI. 1674: a new pulpit. In 1728 several pieces of furniture (early 17th cent.) from the chapel of Mörby Castle (Fasterna Parish) were presented to the church: pews, a carved framework (fig. 200), probably an altardecoration, and an organ which was placed in a gallery above the choir. A chasuble and a bridal pall made from early 17th cent. materials, illumination equipment and a silver wafer-box were also presented during this period (fig. 204—208), i. e. late 17th and early 18th cent.

VII. The most important repairs carried out during 1753—4 were: new roof (excluding the tower), vaulting in vestry and porch, the 'anchoring' of the tower walls, and the widening of the windows. 1791—2: further repairs to the tower and the addition of a lantern-like spire (fig. 192). Simultaneously, the separate bell-tower was demolished and the bells were hung in the church-tower. A mediaeval churchyard entrance was pulled-down and rebuilt in 1770, and during this century the churchyard wall was largely reconstructed. Interior alterations include: new decorations on the altar (1797, fig. 195), new pulpit (1796), gallery in W. part of the nave (1762). The last-mentioned was altered in 1818 to accommodate the new organ (fig. 196).

VIII. 1896: Restorations, after plans by Architect J. Laurentz, resulted in very radical interior changes. All the older fixtures were discarded, wooden flooring was laid, vaulting and walls were given simple painted decorations, and new fixtures—in sham Gothic—were installed.

IX. 1949—50: Sympathetic restoration carried out under the direction of Architect Å. Noreen. The interior was whitewashed, and suitable glass put into the windows. Further, the 18th cent. altar and pulpit were re-installed. The benches were converted into closed pews. Electric heating apparatus was also provided.

Fig. 216 a. Kårsta Kyrka. Högra flygeln till altarskåpet fig. 235. Foto 1948.
Detail des Schnitzaltars Abb. 235.

Detail of reredos in fig. 235.

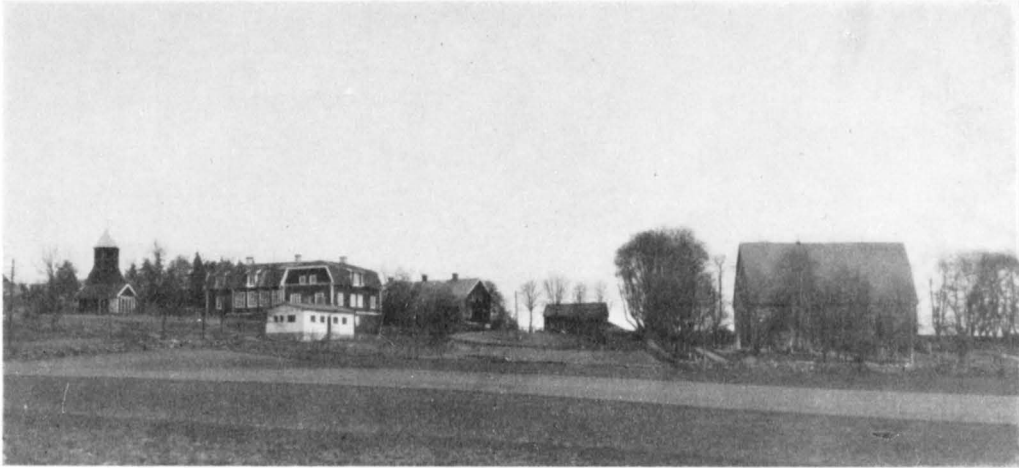

Fig. 216 b. Kårsta kyrka, skola och klockstapel från S. Foto S. Curman 1951.
Kirche, Schule und Glockenstapel von S. Church, school and bell tower from S.

KÅRSTA KYRKA

UPPLAND, STOCKHOLMS LÄN, LÅNGHUNDRA HÄRAD,
UPPSALA ÄRKESTIFT, SEMINGHUNDRA OCH ÄRLING-
HUNDRA KONTRAKT, ANNEX TILL FRÖSUNDA

TRYCKTA KÄLLOR: AFBITNINGAR I, pl. 83. — C. A. KLINGSPOR i U. F. T., IV, s. 39—40, förtecknar gravstenar; V, s. 127—130. — M. ÅMARK, Mäster Busse Jakobsson och hans klockor (Fornvännen 1936, s. 193—217).

HANDSKR. KÄLLOR OCH AVB.-SAML.: K. B.: PERINGSKIÖLD, MON. III, konceptblad i 8:o, kort omnämnande. — ATA: INV. 1829; IHRFORS, Uplandia sacra, II: 1, s. 1238—1252, innehåller utom beskr. och arkivutdrag följande ritn.: ext. fr. S, stapel, plan av k:an, klocka; H. HILDEBRAND i Berättelse öfver en resa i Östra Uppland, inlämnad 1868, beskriver medeltida gravstenar och altarskåp; 2 foton av k:an från tiden före rest. 1901. — B. ST.: 2 ritn. av EDVARD BERGH 1899, förslag t. ändring av altarprydnad och korvägg samt förslag t. ändring av läktarens bröstning det senare stadf. $20/10$ 1899. — R. A.: E. D. handl. 1899 $20/10$ (ang. rest. 1901). — U. B.: NORDIN 39: 5, p. 32, uppbörd 1531 («En klocka om ii Skp iij lispund Silff — i lode marc iiii lodh» utom penningar).

KYRKANS ARKIVALIER: I U. L. A.: K I: 1, PROT. 1754—1811; L I: 1, RÄK. 1712—1764, INV. 1712; L I: 2 SPECIALRÄK. 1791—1865, INV. 1819; L I: 3, RÄK. 1769—1773; L I: 4, RÄK. 1773—1786. — I kyrkan: SPECIALRÄK. 1802—1860 och 1860—1892. K I: 2, PROT. 1812—1844, 1886—1894 och 1894—1905 (1845—1885 saknas). Senare böcker i pastorexpo., Frösunda.

Följande i texten nämnda gårdar och byar ligga i Kårsta sn: Broby, Rörby (Röbyholm) och Söderhall.

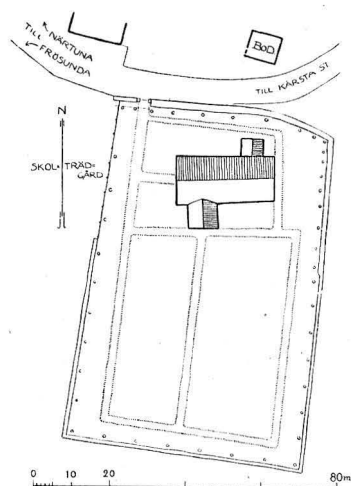

Fig. 217. Kyrkogårdsplan.
Skala 1 : 2000. Uppm.
A. Billow 1918.
Plan des Friedhofes.
Plan of churchyard.

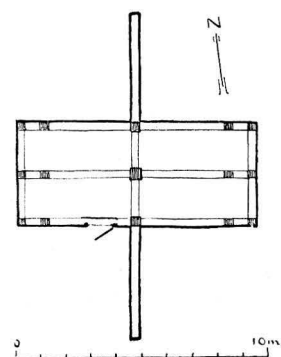

Fig. 218. Plan av klockstapel.
Skala 1 : 300. Uppm.
A. Billow 1918.
Grundriss des Glockenturmes.
Plan of the bell tower.

KYRKOÅRD

KYRKOÅRD Kyrkogården (fig. 217), belägen på en jämn S-sluttning och med huvudsaklig utbredning på S-sidan om kyrkan, blev genom utvidgning åt S år 1905 dubbelt så stor som tidigare. En gråstensmur kring kyrkogårdens äldre del omlades till större delen under början av 1790-t. I PROT. ¹⁷/₅ 1792 betonades, att den nya muren på S sidan icke fick bukta efter markens sänkningar utan måste läggas i rät linje liksom förut trätaget på

MEDELTIDA MUR Denna äldre mur torde varit murad och härstammade trol. från medeltiden. Kring det utvidgade området har lagts en ny gråstensmur, lägre och smälare än den äldre muren. — Den nuvarande ingången, direkt från landsvägen på N sidan, upptogs 1831 och försågs med gråstensstolpar. Förut hade funnits tre stigluckor av numera obekant utseende. En på S sidan om kyrkan var av trä och bortogs 1792 (PROT.). Av de två övriga låg den ena på V, den andra på N sidan. Till den sistnämnda inköptes 1811 från Uppsala en äldre järngrind, som senare överflyttades till den nya ingången (fig. 219). När denna 1831 upptogs, blevo de båda kvarstående stigluckorna slojade och hålen efter dem igenlagda. Grinden har upptill på ramverket följande initialer och årtal, hänsyftande på grindens tidigare historia: IOH A/.C.L. . VPS/LSI /P:VPS./AN/NO 1.6./6.7./T.K./ Æ CON. Genom tillagda lodräta järn är grinden gjord bredare 1905. Urspr. mått: H 156, B 146.¹ —

KLOCKSTAPEL Innanför den äldre delen av kyrkogårdsmuren är planterad en rad lönnar. Raden fortsättes på det tillagda området av nyplanterade lövträd. En klockstapel står på krö-

¹ Jfr de liknande grindarna vid Frösunda kyrka, Sv. K. Uppland, Bd IV, s. 460 och fig. 421.

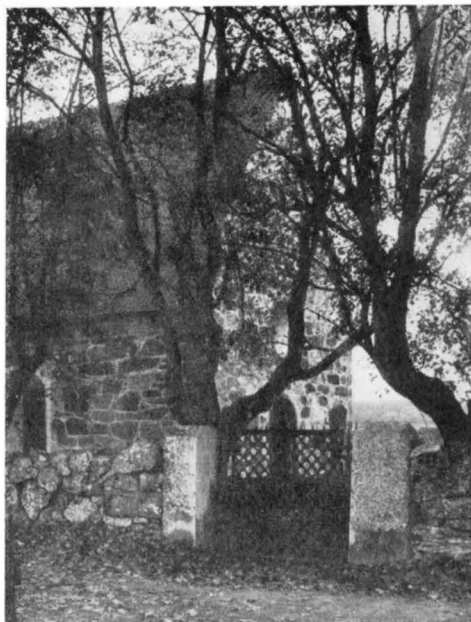

Fig. 219. Kyrkogårdsingång i NV. Foto 1917.
Friedhofseingang in NW. Churchyard NW entrance.

Fig. 220. Klockstapeln från Ö. Foto 1948.
Glockenturm von O, Bell tower from E,
1762. 1762.

net av bergbacken strax V om kyrkan (fig. 220). Stapeln är inklädd med bräder, rödfärgad, samt har karnissvängd huv, klädd med plåt. En flöjel av plåt, nedblåst och nu förvarad i sakristian, bär årtalet 1762. För detta och föregående år finnas i RÅK. och PROT. uppgifter tydande på att år 1761—62 en äldre stapel i fallfärdigt skick, säkerligen oinklädd och avsedd för endast 1 klocka, blivit ombyggd och inklädd med bräder. Strävor och hjärtstockar tillhörande den nuvarande enkla klockbocksstommen bära spår av tjära och rödfärg, tydande på att de en gång varit oskyddade d. v. s. tillhört en öppen stapel.

En knuttimrad bod med loft, belägen på andra sidan vägen N om kyrkan, tjänstgör som materialbod. Trol. är det samma bod, benämnd »Magasinsboden», som 1835 flyttades från en plats någonstades intill kyrkogården med påföljd att 4 famnar ny kyrkogårdsmur måste uppföras. 1792 hade bestämts, att tiondeboden, möjligen samma bod, skulle nyttjas till bårhus.

BOD

KYRKOBYGGNADEN

Kyrkan är till planen (fig. 224) enkelt rektangulär med sakristia på N sidan, delvis inbyggd under kormuren, och ett vapenhus på S sidan, nu tjänstgörande så-

PLAN OCH
MATERIAL

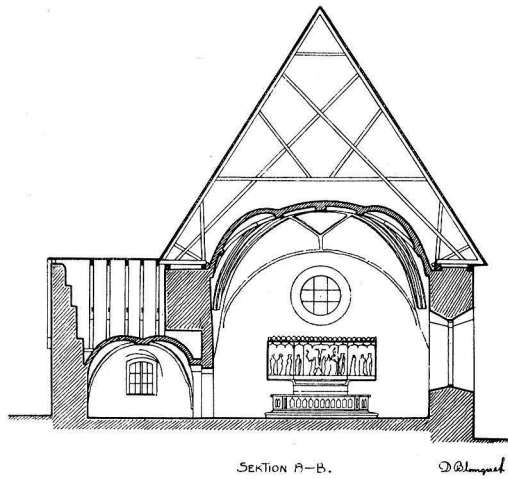

Fig. 221. Sektion mot Ö. Skala 1 : 300.
Querschnitt gegen O. Transverse section towards E.
Fig. 221—223 uppm. D. Blomqvist och A. Liljen-
quist 1912.

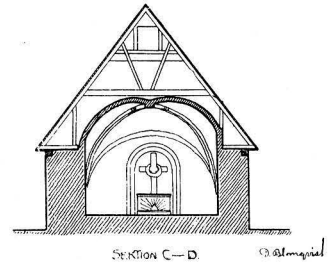

Fig. 222. Sektion av vapenhuset mot N. Skala 1 : 300.
Querschnitt durch Vorhalle gegen N. Transverse section of
porch towards N.

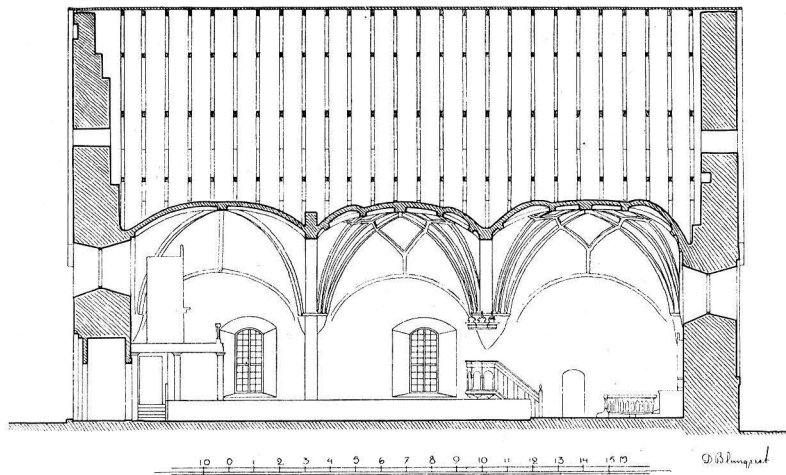

Fig. 223. Längdsektion mot N. Skala 1 : 300.
Längsschnitt gegen N. Longitudinal section towards N.

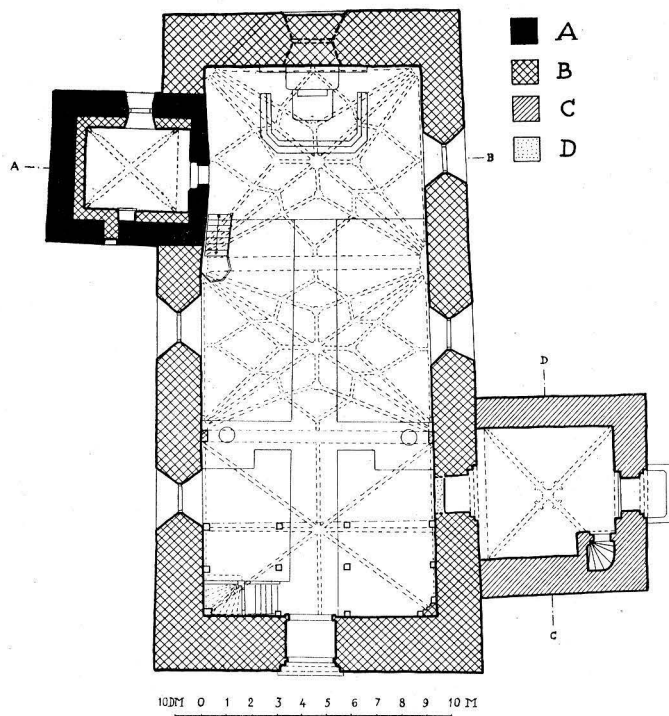

Fig. 224. Plan. Skala 1 : 300. Uppm. D. Blomqvist och A. Liljenquist .
1912, reviderad A. Tuulse 1950.

Grundriss. Plan.

som begravningskapell. Murarna äro skalmurar av gråsten med stenarna i föga regelbundna skift (se fig. 229). Tegel förekommer, utom i vapenhusröset, som har en rik tegelornering, och i valven, endast i V rösetts allra översta del, i den stora avlastningsbågen över sakristian och i övre delen av väggen mellan denna och koret samt i fönster- och dörrumfattningar. De orappade yttermurarna blevo vid en restaurering 1900—01 noggrant fogstrukna med cement, tjockt upplagd endast över själva fogen. Rappning omtalas, men torde aldrig varit helt täckande. Högst upp på V gavelröset finnes en av tegel omgiven rund blinding med vitputsad botten, på vilken målats ett hjulkors.

Korets och långhusets fyra likformiga fönster erhöilo alla utom det V på N sidan, vilket upptogs 1830, sina nuvarande dimensioner år 1825. Samtidigt förstörades altarfönstret till likhet med de övriga, men detta fönster har vid restaureringen 1900-01 ersatts av ett högt sittande rundfönster med glasmålning (IHS inom stiliserad törnekrona). Ett lika stort rundfönster med enklare glasmålning anordnades på V gaveln ovanför en ny ingång till kyrkan. Här fanns förut två enl. uppgift avlånga fönster,

FÖNSTER

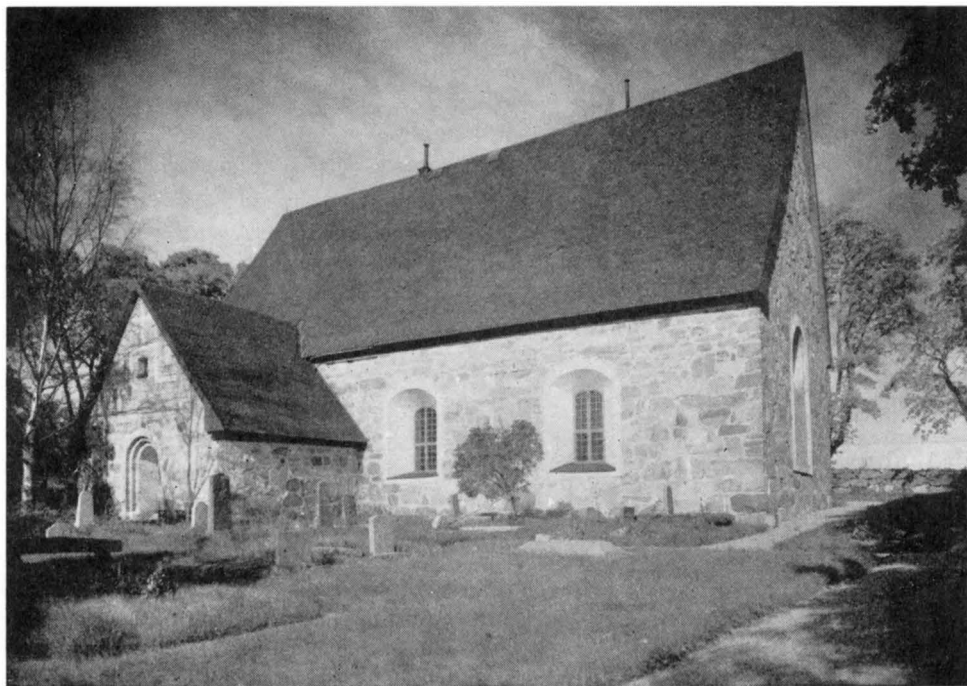

Fig. 225. Kyrkan från SO. Foto 1948.
Die Kirche von SO. The church from SE.

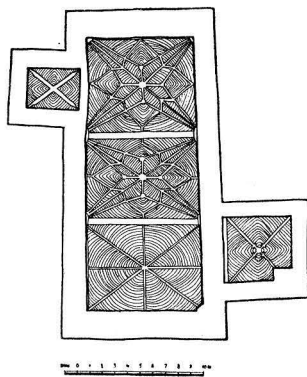

Fig. 226. Valvbyggnadsschema.
Skala 1 : 600. E. Bohrn 1950.
Bauschema der Construction of
Gewölbe. the vaults.

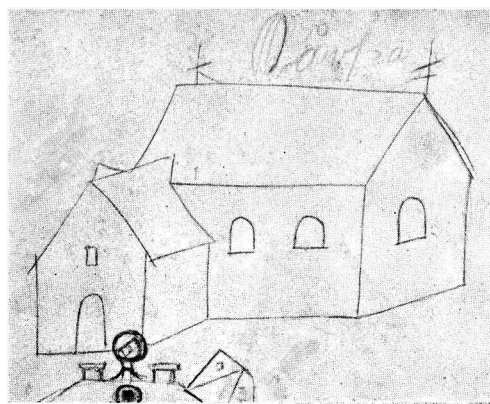

Fig. 227. Kyrkan från SO. Konzeptteckning till
AFRITNINGAR (1684).
Die Kirche von SO. The church from SE. Pencil
Handzeichnung 1684. drawing 1684.

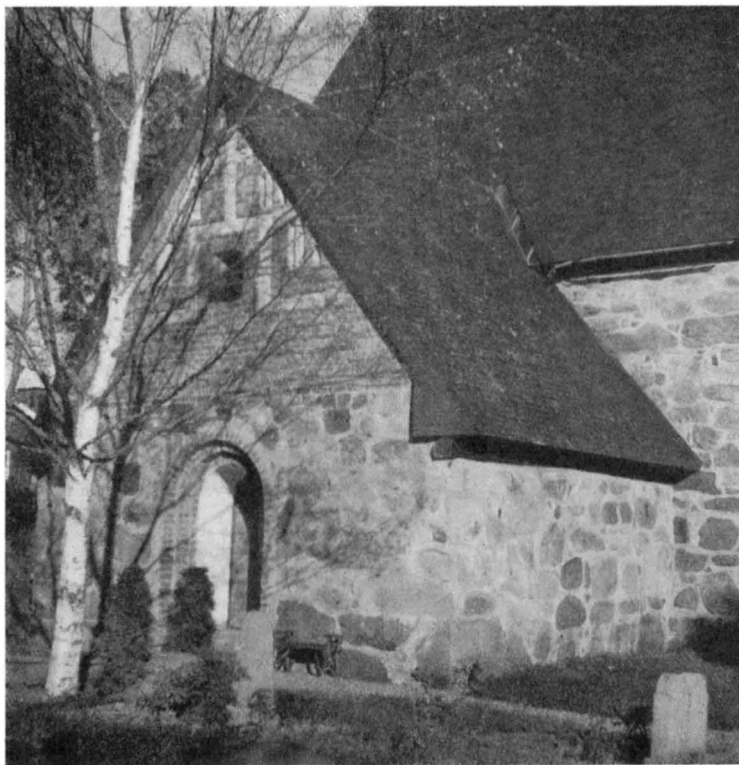

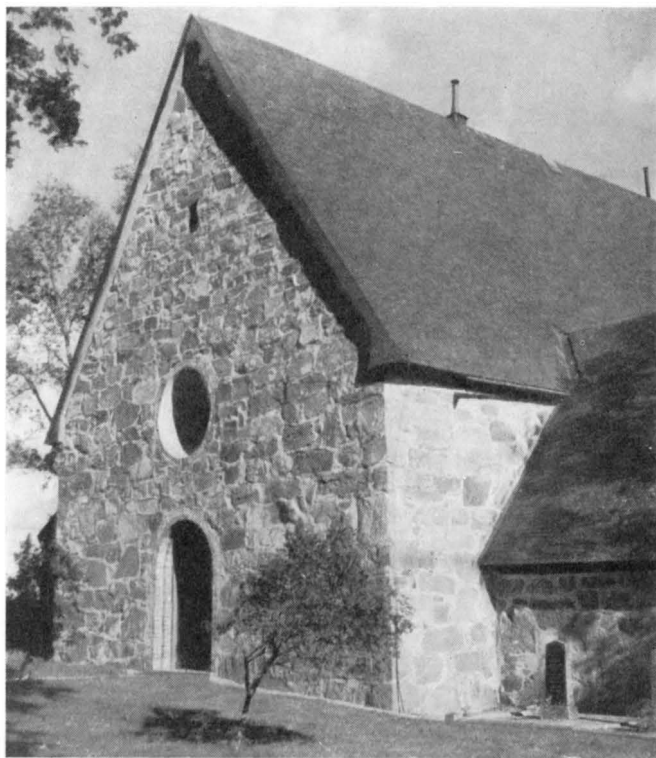
Fig. 228. Vapenhuset från SO. Foto 1948.
Die Vorhalle von SO. The porch from SE.

av vilka det undre hade åstadkommit år 1811 genom igenmurande av nedre delen av en dörr, »v. dörren». Det övre V-fönstret samt S-sidans bägge fönster förstörades första gången 1758 eller något av de följande åren (prot. 4/12 1757); härvid upptogs också det Ö fönstret på N sidan. Dessförinnan hade alla kyrkans fönster trol. sitt urspr. utseende sådant konceptteckningen i *AFRITNINGAR* återger detsamma (fig. 227).

Ingången till kyrkan är sedan 1901 på V gaveln. Dess rundbågiga, tvåsprångiga portal är utförd av tegel och stänges av ekdörrar från 1901. På grund av murens tjocklek (över 2 m) har vunnits ett tillräckligt vindfång mellan dessa dörrar och ett par i inre livet sittande svängdörrar. Före 1811 funnos två ingångar, den V, vilken omdanades till fönster d. å. (se ovan), och den S genom vapenhuset, vilken igenmurades 1900—01. När den V ingången först anordnades (den är icke urspr.), kan ej med säkerhet avgöras. S-portalen är till sin yttre del orörd. Den är rundbågig och tvåsprångig. Den är kyrkans urspr. huvudingång. I det numera till begravningskapell begagnade vapenhuset användes den såsom altarnisch.

INGÅNGAR

GOLV

VALV

Fig. 229. Kyrkans V-gavel. Foto 1948.
W-giebel der Kirche. W. gable.

I samband med anskaffandet av ny bänkinredning 1884 inlades trägolv över hela kyrkan. Dessförinnan bestod golvet av tegel utom i sakristian, där tegelbeläggningen redan 1786 utbyttts mot trä. Ett antal gravstenar, som nu utgöra golv i vapenhuset, lågo före 1884 inuti kyrkan. Golvet i koret, som ligger ett trappsteg högre än i den övriga kyrkan, är sedan restaureringen 1900—01 av cement. Sakristiegolvet, förut två trappsteg lägre än korgolvet, höjdes samtidigt till jämnhöjd med detta.

Kyrkorummet överspännes av tre valv; det mellersta och Ö äro rika stjärnvalv, det V ett 8-delat kryssvalv, alla av halvstens tjocklek med ribbor av halvstensbredd och fasade hörn, utspringande från

släta konsoler vid murarna. Sköldbågar, rundbågiga liksom de tvenne gördelbågarna, finnas; de äro smala och på de flesta ställen byggda i förband med murarna. Valvsystemets samtidighet med väggarna kan härav anses bestyrkt.

Väggarnas nuv. tjocka puts, som döljer murverkets ojämnheter, och den enkla, målade decorationen (kvaderindelning) å väggarna och å valvens bågar och strålar härrör från restaureringen 1901. Spår av medeltida kalkmålningar lära ingenstädes hava påträffats. På några ställen, där den nyare putsen fallit bort strax ovanför golvet, finnas spår av blå färg.

YTTERTAK

Samtliga yttertak erhöilo vid restaureringen 1901 ny betäckning av skiffer i stället för den gamla spånen. De sedan medeltiden överallt kvarstående urspr. takstolarna (se sektioner, fig. 221—223) ha på grund av den genom skiffern väsentligt ökade belastningen erhållit förstärkande stråvor.

SAKRISTIA

Sakristian är indragen 1,5 m under kormuren, vilken över sakristians valv till nära nog sin fulla tjocklek uppbäres av en mäktig tegelbåge liksom fallet är i Närtuna kyrka (jfr s. 165). Bågen består av dubbla tegelringar, den ena utanför den andra, med ett

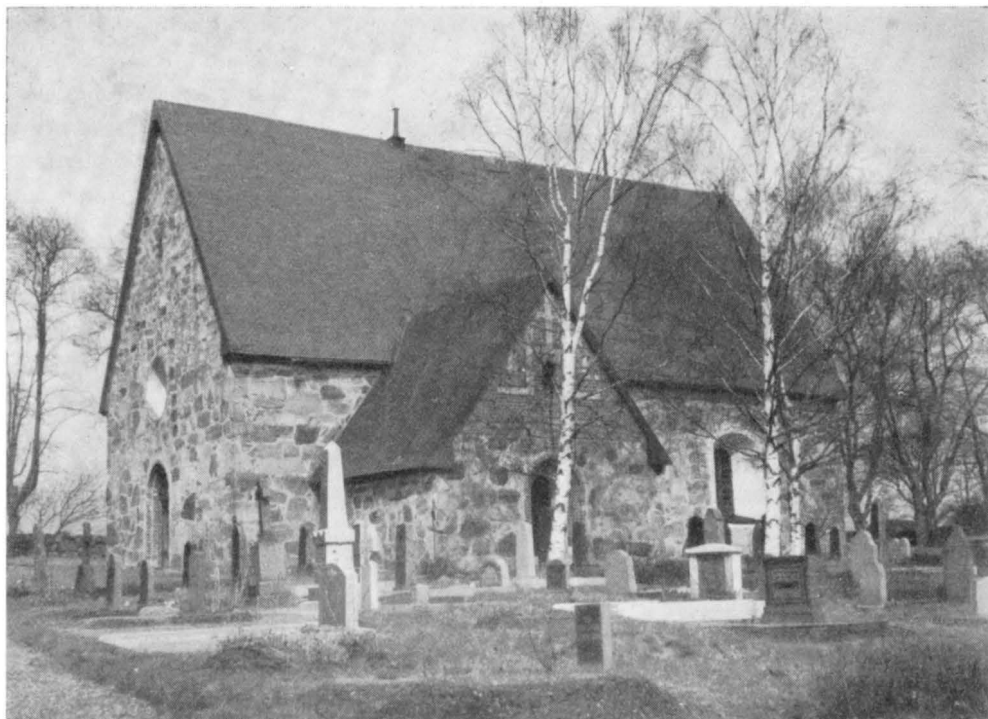

Fig. 230. Kyrkan från SV. Foto A. Tuulse 1950.
Die Kirche von SW. The church from SW.

mellanskift av liggande tegel. Bågarna visa omväxlande långsidor och kortändar («koppar») av tvenne stenar. Den tunna väggen mot koret närmast under bågen är av tegel i ej fullt regelmässigt munkförband. Sakristians Ö och V gråstensväggar skjuta utan förband in i långhusets N vägg, vilket liksom bågkonstruktionen på vinden visar, att långhuset har tillkommit senare än sakristian. Mitt på V murens yttersida 1 m över marken är en mindre nisch (fig. 231) byggd helt av gråsten. H 71, B 50, Dj. 21. På insidan av samma mur finnes ett murskåp med hylla, tillslutet av en enkel dörr. Fönstret på Ö väggen (fig. 224) utvidgades till sin nuvarande storlek 1900—01. Det var dessförinnan mycket litet, varför dess utvidgande redan 1755 varit ifrågasatt. Ingången från koret har stickbågig övertäckning och på insidan ett rätvinkligt språng för dörren. Att döma av en på dörren kvarsittande plåtlist har öppningen förr varit lägre och smalare med samma, ehuru mindre tryckt bågform. Dörren är gjord av mindre, sinsemellan sammantade järnplåtar, fästade på en ram med kors av tjockare järnband på insidan. Dess medeltida ursprung röjes av det enkla beslaget kring nyckelhålet (fig. 249). Valvet, ett enkelt kryssvalv med ribbor av helstens bredd, vilar direkt på väggarna. I samband med

VAPENHUS

Fig. 231. Sakristian från NV. Foto 1917.
Die Sakristei von NW. Vestry from NW.

maskinslaget tegel i renässansförband, varvid dock den urspr. tegelorneringen kopierades. Mitt i röstet en stickbågig öppning (60x60). Denna kan hava använts som predikoplatz för den på kyrkogården samlade menigheten (jfr stigluckan vid Riala kyrka, SV. K. UPPLAND I, s. 609 o. fig. 623). Vapenhusportalen är rundbågig med två språng och stänges av en trädörr med ytterklädsel från nyare tid. Dragringen på dörren är dock medeltida. Den inbyggda trappan av tegel har en mycket låg stickbågig ingång. Trappan utmynnar direkt på vapenhusets vind, varifrån man har den enda uppgången till långhusvinden genom en öppning vid taknocken. Valvet har ribbor av halvtstens bredd med fasade hörn. Ribborna ha nära korsningen tvärbånd av helstens bredd. Mot kyrkan vilar valvet på en rund sköldbåge, men är på de andra sidorna lagt direkt på murarna. Valvet är sålunda uppfört samtidigt med dessa.

RESTAURE-
RING

Kyrkan restaurerades år 1901 efter dekorationsmålaren Edvard Berghs förslag. Därvid täcktes yttertaken med skiffer, yttermurarna blevo fogstrukna och fönstren erhöilo sitt nuvarande utseende. Nytt golv inlades i koret och sakristians golv höjdes. Altarskåpet restaurerades och placerades på ett nybyggt altare; även ny altarring och läktarbröstning tillkommo. Hela interiören målades. S-portalen igenmurades och vapenhuset inreddes till begravningskapell.

DATERING

Kårsta socken nämnes första gången år 1303 (*corsta*, DIPL.SVEC. nr 2218). Att en kyrka funnits senast under 1200-ts senare hälft, därom vittnar dopfuntsfoten och en gravhäll (se nedan, s. 208 och 214). Denna äldsta kyrka tycks ha varit av trä, med endast sakristia av sten, ett byggnadssätt, som var särskilt omtyckt i Finland.¹ Det torde dock ha

¹ J. KRONQVIST, Die mittelalterliche Kirchenarchitectur in Finnland. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift XLVIII: 1, s. 9 f. FINLANDS KYRKOR I. Nykyrka och Nystad. Utg. av K. K. Meinander och Juhani Rinne. Helsingfors 1912, s. 15 ff.

valvslagningen har man förtjockat sakristimurarna (utom mot kyrkan) för att få underlag till valvet. Därvid har en äldre fönsteröppning mot V blivit igenlagd, varav den ovannämnda nischen på V muren utgör en rest.

Vapenhuset är ej byggt i förband med kyrkan. Den V muren, i vilken en trappa delvis är inbyggd (se fig. 224), är avsevärt tjockare än de övriga. Tegelröstet, säkerligen urspr., har vid restaureringen 1901 erhållit ny fasadbeklädnad med

Fig. 232. Interiör mot Ö. Foto före restaureringen 1901.

Inneres gegen O. Foto vor der Restaurierung 1901. Interior towards E. Photo before restoration 1901.

förekommit i Sverige i mycket större utsträckning än man hitintills uppmärksammat.¹ Det nuv. långhuset med dess tegelvalv torde av valvformerna att döma tillhöra 1490-t. (jfr liknande valv i Rasbokil, Jumkil, Långtora). Samtidigt ersattes tidigare trätak i sakristian med tegelvalv. Vapenhuset tillkom något senare, under 1500-ts början.

¹ Jfr A. TUULSE, Träkyrkor med stensakristia, i FORNVÄNNEN 1951, s. 159 f.

Fig. 233. Interiör mot Ö. Foto 1948.
Inneses gegen O. Interior towards E.

UPPVÄRM-
NING

Kyrkan uppvärms av tvenne kaminer i långhuset, stående en på vardera sidan i bänkkvarteren. I sakristian står vid N väggen en mindre kamin, inköpt 1891, på samma plats som en tidigare tegelspis, liknande den i Lagga kyrkas sakristia (s. 16 och fig. 15).

INREDNING OCH LÖSA INVENTARIER

ALTARET

Altaret är av putsat tegel och svartmålat och härrör liksom den genombrutna altarringen från restaureringen 1901. Ett äldre altarbord från 1828 är, ehuru kanske något förminkat, numera uppställt i begravningskapellet i vapenhuset. Det är av trä, uppåt avslutat med en förgylld skulpterad list och på framsidan prytt av en triangel med en Jehovahsol, omgiven av förgyllda strålar på blå grund. — Altarringen (fig. 232) hade före 1901 slätt ramverk och enkla fyllningar.

Som altarprydnad återtog 1901 ett tidigare i korets NÖ hörn upphängt medeltida altarskåp (fig. 235). Detta hade även tidigare, intill 1828, stått på altaret (se nedan).

Corpus innehåller en framställning av Korsfästelsen (fig. 236), flankerad av helgon-

Fig. 234. Interiör mot V. Foto 1948.
Inneses gegen W. Interior towards W.

statyer, t.v. S. Erik, t. h. S. Olof.¹ Dörrarnas insidor innehålla vardera 3 helgonstatyetter, svåra att med säkerhet bestämma, emedan deras attribut dels nygjorts, dels omplacerats. Vänstra dörrens figurer fr. v.: helig biskop (S. Henrik?); helgon med bok och yxa (sannolikt omplacerad); krönt kvinnligt helgon med hjul S. Katarina av Alexandria. Högra dörren fr. v.: krönt kvinnligt helgon med svärd möjl. S. Barbara eller S. Margareta; S. Birgitta; S. Apollonia med en tång, knipande om en tand. Dörrarnas yttersidor, vars urspr. målningar icke bevarats, äro nu täckta av enkla, på papp utförda målningar (1901). — Altarskåpet undergick 1901 en alltför genomgripande reovering, omfattande icke blott fullständig ommålning och nyförgyllning utan även komplettering av baldakinverk, krönlist och figurer. Predellan nygjordes. — Före reoveringen var skåpet enl. HILDEBRAND »temligen väl bevaradt». H 148+15, B 428. — Altarskåpet har troligen utförts i Lübeck omkr. 1500.

En altarprydnad bestående av en arkitektonisk omramning kring Ö-fönstret samt enkelt kors (fig. 232) fanns före restaureringen 1900—01. Denna altarprydnad

¹ Enl. H. HILDEBRANDS reseberättelse av år 1868 stod då S. Olof t. v. och S. Erik t.h.

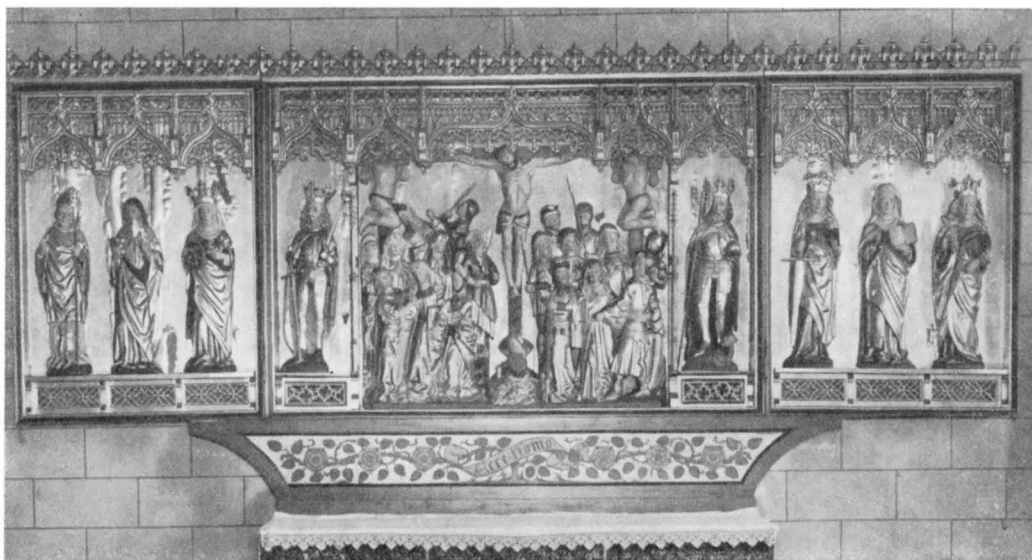

Fig. 235. Altarskåp. Lybeckerarbete omkr. 1500. Foto 1948.

Schnitzaltar, Lübecker Arbeit um 1500.
(Hart restauriert 1901).

Reredos, Lübeck workmanship about 1500.
(Badly restored 1901).

hade utförts 1828 av direktören och hovsnickaren Dumrath¹ i Stockholm enl. av församlingen godkänd ritning. Av altarprydnaden ha bevarats en kalk och en vinkanna, bägge förgyllda, vilka stått som krön ovan sidopilastrarna och dessutom det framför fönstret uppställda korset, numera placerat på altaret i begravningskapellet; korset, av förgyllt trä med törnekrans kring korsmitten och spikar nedtill på mittstammen, är nu avtaget nedtill för att passa på sin nya plats. H 164, B 95.

PREDIKSTOL

Predikstol (fig. 237) av furu med arkitektoniskt fyllningsverk och pilastrar i renässansstil på korgen och ljudtak med brutna frontoner. Vid restaureringen 1900—01 blev den målad rödbrun med förgyllda detaljer. I inv. 1751 uppräknas den såsom »1 st Prädikstol med små suarte speglar». År 1759 utbetalas 300 dr för en ommålning, vilken gav den rokokons ljusa färgtoner sådana de ännu finnas bevarade på ett överstycke (fig. 238) till en vid okänt tillfälle avlägsnad dörr till trappan: rött, gult och blått på detaljer, gulgrått med svart marmorering på större ytor. Målningen är daterad »ANNO 1759». Före den senaste ommålningen var predikstolen vit med förgyllda detaljer. På två av ljudtakets frontoner finnes årtalet 1656 i målning tillhörande antingen det äldsta målningslagret eller kopierat från detta och möjligen angivande predikstolens tillverkningsår. Dess strama stil talar dock för en äldre tillkomsttid. Flyttningen till

¹ DUMRATH, HEINRICH, mästare 1818, slottssnickare 1827, † 1866. Utförde åtskilliga snickeriarbeten på Sthlms slott.

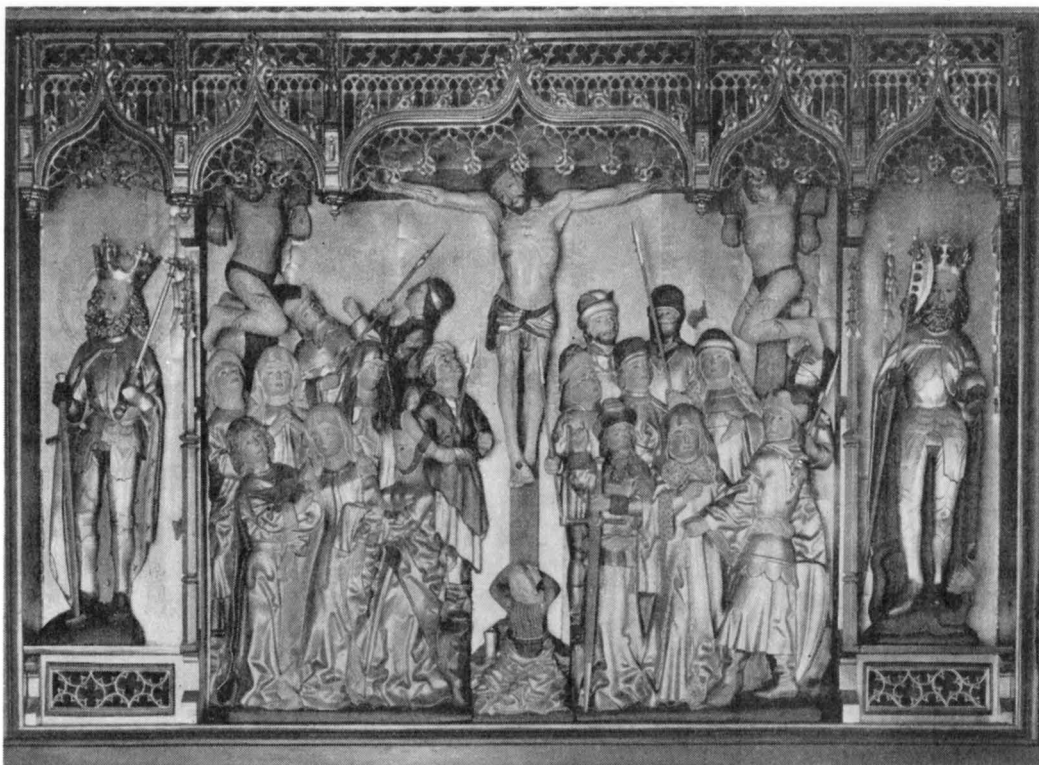

Fig. 236. Altarskåpets corpus (fig. 235, jfr fig. 216 a). Foto 1948.
 Detail des Schnitzaltars, Abb. 235. Detail of the reredos in fig. 235.

N sidan föreslogs vid en sockenstämma 1757, varvid man även påyrkade, att predikstolen skulle »såsom obeqväm och oanständig, wid samma tillfälle sättas i bättre stånd».

Ännu 1819 fanns ett timglas, om vilket INV. 1712 meddelar: »Ett Tima glas föräbrat af Cammereraren Ruth på Röbyholm.» Nu försvunnet.

TIMGLAS

Bänkinredningen med öppna bänkar utfördes 1884 enl. kyrkostämmobeslut 1881, innebärande att all fast bänkinredning skulle borttagas och efterträdas av 32 st. lösa bänkar »förfärdigade efter nutidens skick». Skärmarna mot koret och övermålningen med s. k. »cederfärg» (rödbrunt) utfördes 1901. Den äldre slutna bänkinredningens skärmar med enkelt ramverk och släta fyllningar samt profilerad krönlist är uppställd som panel utefter Ö-väggen. H 85.

BÄNKAR

Nummertavlorna äro nya, fristående med förgyllda ramar och svängbara tavlor. Den ena köptes 1885. En äldre nummertavla, kasserad, anskaffades 1791 från Uppsala. Den har förgylld ram med skulpterad urna och girlander i gustaviansk stil. H 107, B 61. Enl. uppgift skulle även denna tavla ha varit fristående och svängbar,

NUMMERTAVLOR

LÄKTARE OCH
ORGEL

DOPREDSKAP

Fig. 237. Predikstol, daterad 1656. Foto 1948.
Kanzel, 1656 daterat. Pulpit, dated 1656.

initialerna MA och året 1766, möjligen en donatorsinskr. Inuti är skålen i botten stämplad: STOCKHOLM. (Jfr LÖFGREN I bd 3, s. 321 och fig. 4). Årsbokstaven trol. n = 1747. Med all sannolikhet tillverkad av Heinrich Gottfried Pschorn. H 23, B 40. Till skålen hör ett efter 1889 inköpt fat av tenn med otydliga stplr och årsbokstaven H (= 1766). Diam. 34. Som dopställ tjänar ett runt bord med trefot.

NATTVARDSSILVER

Kalk av silver, helt förgylld, med ornament på fotens kant och på nodens. Enl. stplr tillverkad 1789 av Olof Yttræus, mästare i Uppsala 1775—1810. H 24. Cuppens Diam. 12. Tillhörande paten, slät och förgylld, har samma stplr. D. 16.

Kanna av silver med partier av de ciselerade gustavianska ornamenten förgyllda. På buken är graverat: KIÖPT FÖR KÅRSTA KYRKAS MEDEL. ÅR 1789. Samma stplr som å kalken. H 37.

placerad framför klockarbänken vid Ö väggen i koret, S om altaret, där klockaren själv hängde upp siffrorna för de psalmer han tog upp.

I kyrkans V del är en läktare uppförd, vilande på släta träpelare med enkla kapital. Dess bröstning ändrades till sitt nuvarande utseende 1900—01; den var dessförinnan helt sluten med enkelt fyllningsverk. Orgelfasaden är från 1850 och är nu liksom läktaren brunmålad med förgyllda detaljer (fig. 234). Nuvarande orgelverk utfördes 1938 av J. Westerland, Lövsta bruk. Före 1850 saknade kyrkan orgel, men 1850 byggdes en orgel av Gustaf Andersson i Stockholm. Dess innerverk är numera magasinerat.

Dopfuntsfot av kalksten (fig. 241) utan uttömningshål. Foten överensstämmer med undre delen av foten till Husby-Långhundra kyrkas funt (fig. 116). 1200-ts s. h. — Nyligen avlidna personer hava uppgivit, att skålen användes som vattenho vid en gård i socknen. Inv. 1712 uppräknar: »1 Funt, Sönder sprucken, dher uppå ett handkläde och Messingsbäcken, men skall köpas Een ny och Tiänligh ten Skåhl till Barndoop». Tennskål inköptes dock icke förrän 1751. — En befintlig dopskål av tenn (fig. 239) med lock, tvenne handtag med rokokomusslor och tre fötter är måhända identisk med denna. Men där finnes på botten ristat

Fig. 238. Krön på en tidigare avlägsnad dörrömfattning till predikstolen.

Foto 1948.

Giebel einer früher entfernten Türumfassung Top of door-frame. The door once formed part of the pulpit (fig. 237).

Oblatask av silver (fig. 240), oval med driven och punsad ornering av blad och frukter. På locket en allegorisk framställning med en sittande kvinnofigur med bok och palmlblad samt en kyrka i fonden. Enl. stplr tillverkad 1703 av Petter Lund, mästare i Nyköping 1694—1736. H 5, L 11. Först i 1819 års INV. upptages denna oblatask.

Sockenbudstyg av silver, bestående av kalk och patén med en oblatdosa fastsatt vid undersidan. Enkelt arbete utan ornering och stplr, nämnes redan i INV. 1712. Kalkens H 12, paténens D 10. Förvaras i konstsvarvad dosa av masur. H 17.

Ljuskronor av malm, 2 st., med 8 armar i en krans, stor kula nedtill på mittstam- LJUSREDSKAP
men och dubbelörn överst. 1600-ts s. h. H 74 resp. 62. — Den ena av dessa båda kronor fanns redan 1712 och uppräknas såsom »Een Lius Crona gent Emot Predijkstoln af 8ta armar». Den andra förekommer först i INV. 1751.

År 1799 beställdes av »Gälbjutare Lindström i Upsala» två nya ljuskronor av malm »till undvikande af det obehagliga mörker, hwaraf en stor del Församlingens ledamöter under Gudstiensten hwar Juldag besväräs». Den ena har 6, den andra 8 armar i en krans. De äro i övrigt lika, dock att den 8-armade har godronnerad kula. H 71.

Ljuskrona med mittstam av driven mässing och gjutna, 2-pipiga armar i två kran-sar, 6 i varje, och vinrankor i drivet och punsat arbete på klotet. 1700-ts s. h. H 76.

Ljuskrona av glas med 6 armar i en krans. Skänkt 1816 av gästgivaren Zacris Persson i Norrhult. H 105.

Tvenne nu försvunna ljuskronor av järn, sannolikt medeltida, funnos ännu 1751, då »obrukl.».

Fig. 239. Doppskål av tenn, 1700-ts mitt. Foto 1918.
Taufbecken aus Zinn. Mitte 18. Jahrh. Pewter christening bowl. Mid-18th Cent.

Lykta av järnplåt och glas för två ljus (fig. 243), möjligen från 1772 (INV. 1829). H 35, B 30.

Tolv stycken moderna, tvåarmade lampetter av driven mässing. H 57; två d:o, H 47; fyra enarmade, ovala, armarna utgöras av äldre gjutna kronarmar. H 25.

Ljusarm av driven mässing från s. h. av 1600-t. Urspr. fästad vid predikstolen, nu på orgelfasaden. L 34.

Ljusstake av malm, rund fot, profilerat skaft, från s. h. av 1600-t., nämnd i INV. 1712. H 22.

Ljusstakar av tenn, ett par (fig. 242) med inskr.: TILL KORSTA KYRKA FÖRÄHRAT AV MR ANDERS PERSON EDMAN A: 1697. Enl. stplr¹ tillverkade av Johan Weigang, mästare i Stockholm 1692—1707. H 29. — Ljusstakar av tenn, ett par med rund fot och vridet skaft, nämnda i INV. 1712. Enl. stplr tillverkade av Nils Nilsson, mästare i Stockholm 1666—75.² H 25.

TEXTILIER

Antependium av röd sammet, indelat i tre fält genom guldbårder; i det mellersta en broderad kalk, i de båda övriga ett veteax (nattvardssymboler), 90 × 198. 1930.

Mässhakar: 1. Cerisröd indisk sidendamast (fig. 244), stort osymmetriskt mönster av bisarra växtmotiv; hög kvalitet, troligen indisk tillverkning. På ryggen enkelt kors av guldgalon samt nedtill i guldbroderi initialerna IR BE samt ANNO 1704. I kanten

¹ 3-stpl av typ A. LÖFGREN I: 3, sid. 286, fig. 34.

² Av typ A. LÖFGREN I: 2, bild 95; 3-stpl a. a. I: 3, sid. 386, fig. 27.

Fig. 240. Oblatask av silver från 1703. Foto 1918.
 Silberner Hostienschachtel von Petter Lund in Nyköping 1703. Silver wafer-box by Petter Lund of Nyköping 1703.

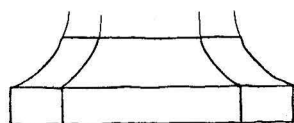
smal guldgaldon, naturfärgat lärftsfoder. Konserverad av Pietas 1947. Enl. inv. 1712 och 1751 skänkt 1704 av kamreraren Jonas Ruth på Röbyholm och hans maka Brita Eld.

— 2. Svart sammet med silvergalon, 1851. — 3. Mässhake med stola, kalkkläde och bursa av violett italienskt siden, utförda av Kristlig konst 1947. — 4. Liknande uppsättning av vit sidendamast (med grönt kors på mässhaken). Utförda av Ersta parament 1949. — 5. Mässhake av grön sidendamast, ritad av O. Hammarlund, broderier utförda av fru Alva Hårdh 1951.

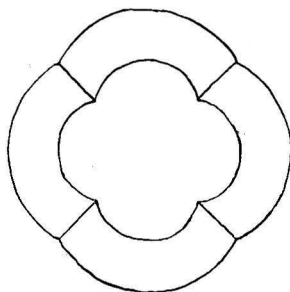
Stola, kalkkläde och bursa av röd sidendamast, utförda av Ersta parament 1948.

Kalkkläden: 1. Röd sidentaft med blomstermönster broderat i silver, i mitten IHS. Kantat med silverspets (till större delen borta) och fodrat med vit taft. Trol. identiskt med »1 st. Kalkkläde skänkt af Wagtmästaren vid Banquen Johan Waxell och dess Hustru Christina Wallbom den 14 Julii 1830». 64×57. — 2. Svart sammet med silverbård (1851?).

Duk av vitt siden, rektangulär. Ena kortsidan fylles av ett stort blomornament

FRÅN SIDAN

UPPIFRÅN

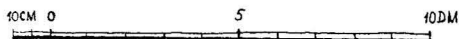

Fig. 241. Nedre delen av en dopfunts-
fot av kalksten, 1250—1300. Uppm.
E. Bohr 1945.

Fuss-stück eines Tauf- Part of limestone
steines aus Kalkstein, font, 1250—
1250—1300. 1300.

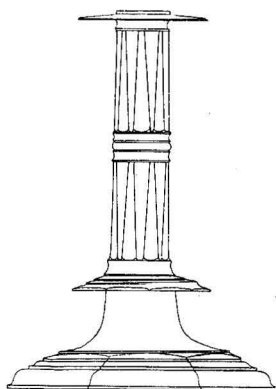

Fig. 242. Tennstake, skänkt 1697. Teckn.
D. Blomqvist 1912.

Leuchter aus Zinn, 1697 Pewter candlestick,
geschenkt. presented in 1697.

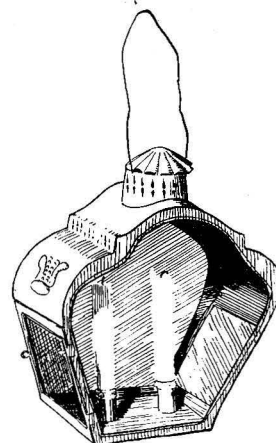

Fig. 243. Lykta av järnplåt. Slutet av
1700-t. Teckn. A. Billow 1917.

Leuchter. Ende des 18. Lantern. End of 18th
Jahrh. Cent.

Fig. 245. Duk av vitt siden, broderad i guld, silver och silke, 1700-t. Foto 1918.

Tuch, gestickt mit Gold, Silber und Seide, 18. Jahrh. Cloth, embroidered with gold, silver and silk, 18th Cent.

Fig. 244. Detalj av mässhake av sidendamast, indisk tillverkning. Skänkt 1704. Foto Pietas 1947.

Detail eines Kasels aus rotem Seidendamast. Indische Arbeit. 1704 geschenkt. Detail of chasuble of red silk damask. Indian work. Presented in 1704.

broderat i guld, silver och silke, dels i relief, dels i schattersöm (fig. 245). Fodrad med linne. Okänt ursprung och ändamål. 1700-t. 43 × 28.

Håv av svart sammet med silvergalon och årtalet 1838 i silvertränisar; försilvrad skafthylsa och svart skaft. L 206. — En äldre håv anskaffades 1770. — Ny håv av röd sammet med guldgaloner skänktes 1914 av kyrkvärden O. F. Carlsson i Söderhall.

Av äldre, nu försvunna textilier nämnas i inv. 1751, upprättat vid biskopens vis. detta år: en mässhake av »skurit sammet med Silfwergaloner, söndrigt foder och galoner lösa, bör lagas och brukas till den förras besparing»; »1 st. gl. Chorkåpa, aldeles i stycken sönder»; »1 st. gl. brudpäll» nämnes i 1712 års inv., »men nu finnes ej».

Åt kyrkvaktaren inköptes 1762 ett spanskt rör med beslag, och 1804 förfärdigades åt honom en »ämbetsräck af jerngrått kläde, med tillbehör».

En runsten finnes inmurad i V gavelmuren i hörnet nära S sidans takfot. Dess inskr. lyder: Alrik lät resa stenen och göra bron till minne av Helge, sin son, Hultrik och Ödin till minne av sin broder. Sven ristade¹. — T. h. om ingången till kyrkogården står ett runstensfragment², av granit, med inskr. . . . ia - t - mir. Inskr. har förmodligen utgjorts av hela runraden. Stenens urspr. uppgift svår att bestämma. Den hittades 1939 vid Broby tegelbruk och fördes samma år till kyrkan.

KYRKVAKTA-
REKÄPP OCH
-ROCK
RUNSTEN

¹ Sv. RUNINSKR. VII, s. 356 o. f., fig. 252 och Pl. 102.

² Sv. RUNINSKR. VII, s. 359 och Pl. 100.

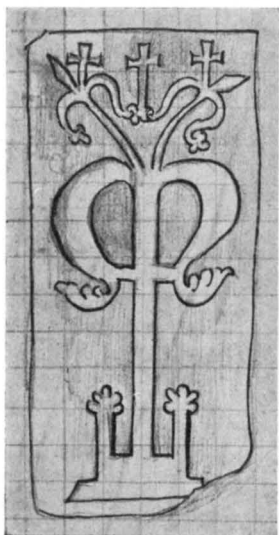
GRAV-
STENARGUSTAV III:s
TALVOTIV-
SKEPP

Fig. 246. Romansk gravhäll efter konceptteckning till AFRITNINGAR (1684).

Romanische Grabplatte aus Kalkstein. Handzeichnung von 1684.

MÖBLER M. M. Romanesque limestone slab. Pencil-drawing, 1684.

En gravhäll av grå kalksten ligger som undre trappsten framför ingången till vapenhuset och är till större delen dold av en ovanpå liggande sten. Den är sönderslagen och defekt. Dess utseende är dock bekant genom en teckning i AFRITNINGAR (fig. 246). Beskrives med bifogad skiss av HILDEBRAND i reseberättelse 1868 såsom mycket utnött och liggande i vapenhusets golv. 1200-ts s. h.

I golvet i vapenhuset ligga sedan 1884 ett antal gravstenar av kalksten, vilka förut legat inne i kyrkan över allmogens gravar därstädes. De korta inskrifterna, i allmänhet blott innehållande namn och årtal (från 1600-ts slut och f. h. av 1700-t.), äro på några exemplar anbragta med anmärkningsvärt säker smak.

Ett Gustav III:s tal, inom förgylld ram med kartusch upptill. H 46, B 40.

Votivskepp (fig. 248), fullriggat skepp, handelsfartyg från omkr. 1800. Segel och målning samt flaggan och delvis riggen ej urspr. H 66, L 69. I INV. 1712 omtalas ett äldre skepp.

Kyrkans kista, anskaffad vid 1700-ts slut eller under början av 1800-t., står i INV. 1819 uppförd som »Cassa Kista utan och innan järnad med 4 lås». H 45, L 95, B 63. — Skåp, vitmålat, för textilier och böcker, beställt i Uppsala, levererades år 1800 »grundadt med 2 dörrar, 6 gångjärn och fjäder, samt dyrkfritt lås» för 11 Rdr. — Fällbord, stort fyrkantigt, köpt 1803, samt mindre fällbord, ovalt. Bägge äro vitmålade; det mindre fanns 1819. — Tvenne stolar, med ben och rygg raka, av allmogetyp från 1700-t. De målades 1802, trol. vita och 1900—01 med »cederfärg».

Anmärkningsvärda, nu obefintliga inventarier uppräknas nedan enl. INV.-förteckningarna: »2ne st hand klåckor (1712), 3 ne Taflor på muren medh Swart Ram (Hedengrans 1712). Ett st. brudstol (1751, 1819), 1 st. gl. skåp i Sacristian, med klinka (1751, även 1712), 1 st. Straffstock, 1 st. Plicktpall (1819). »En straffpall» köptes 1819 och betalades med 1 Rdr. 16 s.

Storklockan är upptill försedd med en gotisk, stili-serad bladbård och därunder en minuskelinskr. på latin, däri tillverkningsåret 1511 omtalas. Denna inskr. återgives här

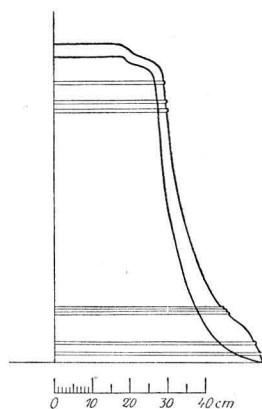
FÖRSVUNNA
INVENTARIER

Fig. 247. Storklockan, gju-ten i Stockholm 1511. Skala 1 : 20. Uppm. L. M. Holmbäck 1950.

KLOCKOR

Glocke, in Stockholm 1511 gegossen.
Bell, cast in Stockholm 1511.

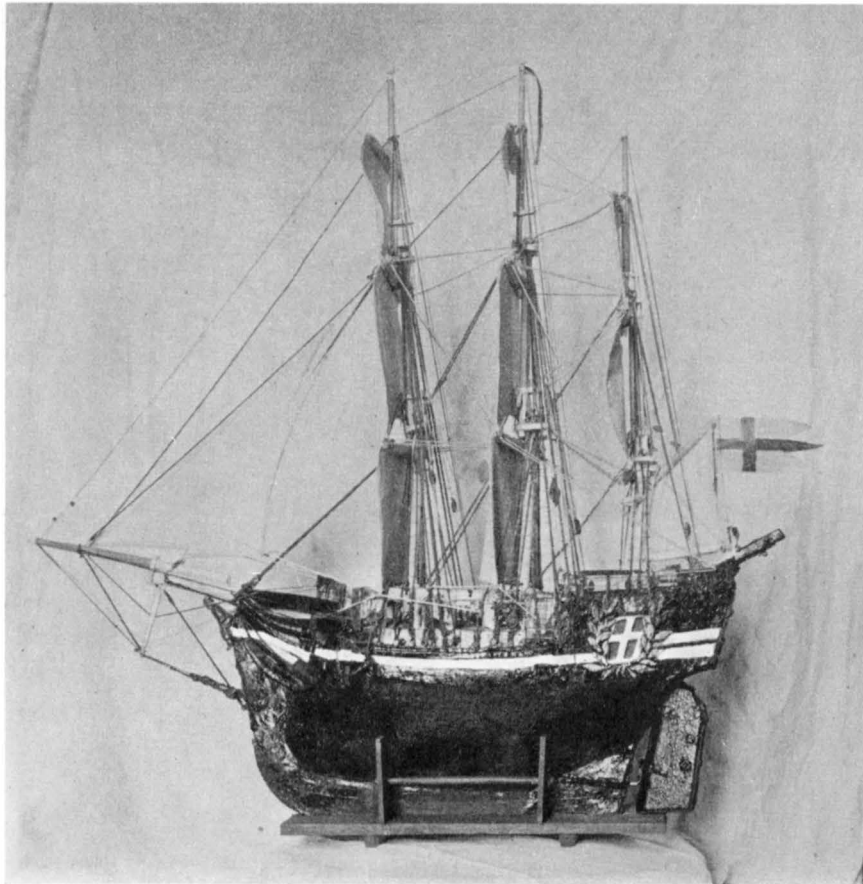

Fig. 248. Votivskepp, omkr. 1800. Foto 1918.

Votivschiff, 17. Jahrh. (Restauriert). Votive ship, 17th Cent. (rudely restored).

med utelämnade bokstäver och upplösta förkortningstecken inom klammer: »anno + d(omin)i + mdxi + co(m)ple(tum) + e(st) + ho(c) + op(us) + i(n) ho(no)r(e)m + s(anc)te + s(anc)tis + marie + v(irginis) + marti(ni) + nicola(i) + p(er) + dom(inum) + otto(ne)m + et + bus + iacob + sit + laus + deo + nomen + ca(m)pa(n)e + maria» (= Herrens år 1511 gjordes detta verk till den heliga jungfrun Marias, S. Martins och S. Nicolai ära på föranstaltande av herr Otto och Busse Jakob. Pris vare Gud! Klockans namn är Maria)¹. — Detta är den äldsta bevarade av de klockor som utgått

¹ BUSSE JAKOBSSON var en i Stockholm på 1510- och 20-t. verksam klockgjutare. (Jfr MATS ÅMARK, Mäster Busse Jacobsson och hans klockor. Fornvännen 1936, s. 198.)

från den skicklige och produktive Stockholms-gjutaren Busse Jakobssons verkstad. H 85 + 20, Diam. 110 (fig. 247).

Den mindre klockan är på ena sidan signerad G: MEYER FECIT HOLMIAE. En längre inskr. på andra sidan omtalar bl. a., att klockan göts 1764, medan Lars Sepelius var kyrkoherde och Lars Segerholm komminister. H omkr. 78, Diam. 83.

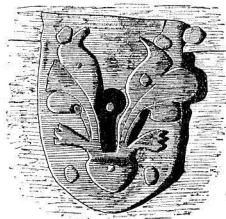

Fig. 249. Nyckelskylt på sakristians järndörr.

Teckn. A. Billow 1917.

Schlüsselschild der eisernen Tür der Sakristei.

Key-guard from the iron door of the vestry.

SAMMANFATTNING

I. Av en sannolikt på 1200-t. uppförd kyrka kvarstår den i nuv. kyrkan ingående sakristian av gråsten. Denna äldre kyrkas övriga delar torde hava varit av trä (jfr Närtuna s. 189). — Från denna kyrkas tid stannar en gravsten (fig. 246) och en dopfuntsfot (fig. 241).

II. Omkr. 1480 ersättes träkyrkan av en i oregelbundet förband uppförd gråstenskyrka av enkel rektangulär planform, som ansluter till den äldre sakristian (fig. 250 B). Denna stenkyrka välves omedelbart med tvenne rika stjärnvalv och ett 8-delat kryssvalv av tegel. Sakristian välves samtidigt, varvid tre av dess väggar förtjockas. Vapenhus på S sidan med dekorerat tegelröste uppföres i början av 1500-t. (fig. 250 C). — Till denna kyrka anskaffas ett altarskåp, trol. lybeckerarbete från omkr. 1500 (fig. 235). En kyrkklocka, gjuten av Busse Jacobsson 1511.

III. Kyrkans fönster förstoras omkr. 1758, varvid ett nytt upptages på N sidan. Stapeln omdanas till sitt nuv. utseende 1762 (fig. 220). Predikstol, daterad 1656, ommålas 1759 (fig. 237). Ljusredskap från slutet av 1600-t. och från 1700-t. Oblatask av Petter Lund 1703 (fig. 240). Textilier skänkta under 1700-t.

IV. Fönstren utvidgas ytterligare 1825, ännu ett nytt upptages på N sidan 1830. En på V gaveln befintlig ingång omdanas till fönster 1811. — Altarprydnad av hovsnickaren Dumrath 1828 (fig. 232). Läktare och orgel 1800-t:s mitt (fig. 234).

V. Ny öppen bänkinredning 1881. Restaurering 1901 innebärande: vapenhusröstets ommurning med nytt tegel, ny ingång på V gaveln, den S portalens igenmurande, gavelfönstrens omdaning till rundfönster, takens beläggande med skiffer, enkel målningsdekorering av väggar och valv av Edv. Bergh. — Renovering av altarskåp, komplettering av bänkinredning och ändring av läktarbröstning m. m. (fig. 234).— 1905 utvidgas kyrkogården åt S.

ZUSAMMENFASSUNG

I. Von einer wahrscheinlich im 13. Jahrh. erbauten Kirche stammt die zur jetzigen Kirche gehörige Sakristei aus Feldstein. Die übrigen Teile dieser älteren Kirche dürften aus Holz erbaut gewesen sein (vgl. Närtuna S. 190). — Aus der Zeit dieser Kirche stammt ein Grabstein (Abb. 246) und ein Taufbeckenfuß (Abb. 241).

II. Um 1480 wird die Holzkirche durch eine in unregelmässigem Verband aufgeführte Feldsteinkirche von einfacher rechteckiger Grundrissform ersetzt, die an die ältere Sakristei anschliesst (Abb. 250 B). Diese Steinkirche wird sofort mit zwei reichen Sternengewölben und einem 8-teiligen Kreuzgewölbe aus Ziegel eingewölbt. Gleichzeitig erhält die Sakristei ein Gewölbe, wobei drei ihrer Wände verstärkt werden. Im Anfang des 16. Jahrh. wird an der Südseite eine Vorhalle mit verziertem Ziegelgiebel aufgeführt (Abb. 250 C). — Für diese Kirche wird ein Altarschrein erworben, vermutlich Lübecker Arbeit um 1500 (Abb. 235). Eine Kirchenglocke 1511 von Busse Jacobsson, Stockholmer Giesser.

III. Um 1758 werden die Fenster der Kirche vergrössert, wobei ein neues in der Nordseite hinzukommt. 1762 wird der Glockenturm in seine jetzige Form umgebaut (Abb. 220). Die 1656 datierte Kanzel wird 1759 umgemalt (Abb. 237). Beleuchtungsgeräte aus dem Ende des 17. und dem 18. Jahrh. Oblatenbüchse von Petter Lund 1703 (Abb. 240). Im 18. Jahrh. werden die Textilien der Kirche gestiftet.

IV. 1825 werden die Fenster noch mehr erweitert und noch ein neues wird 1830 in die Nordwand eingezogen. 1811 wird ein Eingang in der W. Giebelwand zu einem Fenster umgebaut. — Altarschmuck vom Hofschreiner Dumrath von 1828 (Abb. 232). — Empore und Orgel aus der Mitte des 19. Jahrh. (Abb. 234).

V. Neues offenes Gestühl 1881. Eine Restaurierung von 1901 betrifft u. a.: Neumauerung des Vorhallengiebels mit neuen Ziegeln, neuer Eingang in der Westgiebelwand, Zumauerung des Südportals, Umformung der Giebelfenster zu Rundfenster, Schieferdeckung des Daches, einfache gemalte Dekoration der Wände und Gewölbe durch Edv. Bergh. — Renovierung des Altarschreines, Kompletierung des Gestühles und Veränderung der Emporenbrüstung usw. (Abb. 234). — 1905 wird der Friedhof nach Süden erweitert.

SUMMARY

I. The original church was undoubtedly 13th cent., but of this only the grey stone vestry survives. But the other sections of this early structure were most probably of wood (cf. Närtuna, p. 191). A gravestone (fig. 246) and a font (fig. 241) are also relics from the time of the original church.

II. Circa 1480, this early wooden church was replaced by a simple rectangular structure—of irregular blocks of grey stone—which was combined with the old vestry (fig. 250 B). This stone church had two

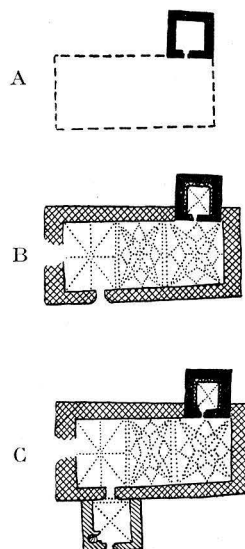

Fig. 250. Kyrkans planutveckling.
Entwicklung des Kirchen-
gebäudes.
Development of the church.

elaborate 'star-vaults' and an 8-sectioned cross-vault, all of brick. The vestry was vaulted at the same time, three of the walls being thickened. The S. porch (*vapenhus*), with decorative brickwork, built at the beginning of 16th cent. (fig. 250 C). The retable (circa 1500) was probably made in Lübeck. A bell, (1511) was cast by Busse Jacobsson in Stockholm.

III. 1758: the windows were enlarged, and a new one put into the N. side. 1762: the bell-tower acquired its present appearance (fig. 220). The pulpit, dated 1656, was repainted in 1759 (fig. 237). Illumination apparatus dates from the end of the 17th cent., and from the 18th cent. 1703: wafer-box by Petter Lund (fig. 240). The textiles were presented during the 18th cent.

IV. 1825: windows were further widened. 1830: a new window appeared in the N. side. 1811: an entrance in the W. wall was transformed into a window. 1828: new altar decorations, the work of the Court woodworker Dumrath (fig. 232). Gallery and organ are mid-19th cent. (fig. 234).

V. 1881: new open pews installed. Restorations in 1901 involved new brickwork at the apex of the porch gable, a new entrance in the W. wall, the blocking-up of the S. doorway, the giving of a circular form to windows in the E. and W. walls, the tiling of the roof, and the simple painted decoration (by Edvard Bergh) of inside walls and vaulting. The retable was also rudely renovated, pew furnishings completed, and there were alterations to the organ gallery etc. (fig. 234). — In 1905 the churchyard was extended to the S.

(Forts. från omslagets 2:a sida)

- DALARNE. (6) Band I, h. 1. *Leksands och Gagnefs tingslag*. Pris 4: 50.
• (9) Band I, h. 2. *Falu domsagas norra tingslag*. Pris 12 kr.
• (37) Band I, h. 3. *Falu domsagas södra tingslag*. Med register till Bd I. Pris 16 kr.
• (52) Band II, h. 1. *Falun*. Pris 12: 50.
- ÖSTERGÖTLAND. (13) Band I, h. 1. *Bankekindes härad*. 1. (Askeby, Svinstad). Pris 14 kr.
• (14) Band I, h. 2. *Bankekindes härad*. 2. (Vårdsberg, Örtomta). Pris 13 kr.
• (43) Band II. *Vreta klostets kyrka*. Med register till Bd II. Pris 15 kr.
- VÄRMLAND. (18) Band I, h. 1. *Grums härad*, norra delen. Pris 9: 50.
• (19) Band I, h. 2. *Grums härad*, södra delen. Pris 6: 50.
- BLEKINGE. (22) Band I, h. 1. *Östra härad*. Pris 13 kr.
• (36) Band I, h. 2. *Medelsta härad*. Med register till Bd I. Pris 14 kr.
• (51) Band II. *Bräkne och Listers häraden*. Med register till Bd II. Pris 13 kr.
• (59) Band III, h. I. *Fredrikskyrkan i Karlskrona*. Pris 5 kr.
• (65) Band III, h. 2. *Trefaldighetskyrkan eller Tyska kyrkan i Karlskrona*. Pris 8 kr.
- MEDELPAD. (30) H. 1. *Njurunda och Sköns tingslag samt Sundsvalls stad*. Pris 10 kr.
• (47) H. 2. *Indals, Ljustorps och Västra Domsagans tingslag*. Med register. Pris 16 kr.
- DALSLAND. (34) Band I, h. 1. *Sundals härad*. Pris 10 kr.
- SKÅNE (38) Band I, h. 1. *Kävlinge kyrkor i Harjagers härad*. Pris 2: 50.
- GÄSTRIKLAND. (39) H. 1. *Gävle stads kyrkor*. Pris 10 kr.
• (44) H. 2. *Landskyrkorna*. Med register. Pris 17 kr.
- NÄRKE. (46) Band I, h. 1. *Örebro stads kyrkor*. Pris 12 kr.
• (63) Band I, h. 2. *Örebro härad*. Pris 20 kr.
- SMÅLAND. (48) Band I. *Jönköpings och Huskvarna kyrkor*. Med register till Bd I. Pris 8 kr.
- BOHUSLÄN. (57) Band I, h. 1. *Västra Hisingrs härad*. Pris 8 kr.

